

...VELLIKAARA VETTASIA...

Muonion ja Äkäslompolon alueen saamen historia

Siv Rasmussen
Muonion kunta 2008

Julkaisija Muonion kunta
2. painos
ISBN 978-951-97138-6-1

SISÄLLYSLUETTELO

Esipuhe	3
Hankkeeseen osallistuneet tahot	5
Saamelainen vai lappalainen	7
Nimikäytäntö	9
Saamelaiset	10
Muonio ja Kolari	16
Ihmisten väliset suhteet	29
Suikki	32
Sarri	
– Vasara, Sieppi, Vertainen, Nutti	40
Sieppi	49
Vertainen	52
Kitti	55
Junkka	56
Saamelaisten hengellinen elämä	58
Kieli	68
Haastattelut	72
Maahinen vaihtaa lappalaislapsen	81
Hakovuoteella	82
Lähteet	83

ESIPUHE

1. painos

Tämä julkaisu on laadittu huhtikuun 2007 ja tammikuun 2008 välisenä aikana toteutetun Muonion ja Äkäslompolon alueen saamen historia -hankkeen tuloksena. Tarkoituksena on ollut tutustuttaa suuri yleisö alueemme saamelaishistoriaan. Hankkeella on ollut kaksi pääkohderyhmää: matkailuyritykset ja koulut. Julkaisulla pyritään antamaan oppaille ja opettajille mahdollisuus yksinkertaisella tavalla etsiä ja löytää tietoa alueen saamelaishistoriasta edelleen matkailijoille ja koululaisille välitettäväksi. Aiheet ja niiden laajuus on syytä valita siten, että ne vastaavat yksittäisen ryhmän edellytyksiä, kuten ikää, tiedon tasoa ja kielitaitoa. Ylimpien luokkien oppilaat pystyvät lukemaan julkaisua ja omaksumaan sisältöä jo omin päin.

Hankkeen varhaisimmassa ideointivaiheessa ajateltiin, että tässä yhteydessä käsitellään vain Muonion alueen saamelaista historiaa. Varsin pian kuitenkin selvisi, että työhön on luonnollista ottaa mukaan myös Äkäslompolo, koska alueen poronhoito liittyy läheisesti Muonion poronhoitoon. Suunnittelun myöhäisemmässä vaiheessa mukaan otettiin Kolarin alue kokonaisuudessaan ja Kolarin kunta yhdeksi rahoittajaksi.

Muonion ja Äkäslompolon alueen saamen historia -hanke sai alkunsa vuoden kestäneen kypsyttelyvaiheen jälkeen. Aivan aluksi pohdittiin, millä tavalla alueen saamelaishistoriaa olisi mahdollista tutkia, ja varsinainen hanke (projekti) käynnistyi keväällä 2007. Muonion ja Kolarin kuntien saamelaisia ja saamelaishistoriaa käsittelevät kirjoitukset ovat varsin hajallaan monissa eri teoksissa ja vaikeasti saatavilla olevissa tutkimusraporteissa.

Projektin lähtökohdana oli toivomus, että näiden kahden kunnan saamelaishistoriasta laadittaisiin kokonaisvaltainen esittely. Sellaista ei ole tehty aikaisemmin, mikä on hankaloittanut sekä paikallisten asukkaiden että turistien mahdollisuutta tutustua historian tähän puoleen. Alusta lähtien ajatuksena oli kytkeä hanke matkailutoimintaan, jotta matkailijoille pystyttäisiin antamaan oikeaa tietoa paikkakunnan saamelaisuudesta. Ajatuksena oli myös se, että paikallinen väestökin saa mahdollisuuden tutustua oman kuntansa historiaan suhteellisen helposti. Siksipä kummankin kunnan kulttuuri- ja koulutoimi on ollut hankkeessa mukana.

Tämän hankkeen puitteissa ei ole ollut mahdollista käsitellä näiden kahden kunnan saamelaishistorian kaikkia osa-alueita. Siksi olemme keskittyneet eritoten 1800-luvulla eläneisiin saamelaisiin ja heidän käyttämiin alueisiin, mutta mukana on aineistoa myös 1800-lukua edeltävältä ajalta ja 1900-luvulta. Kaikkien saamelaisperheiden taustaan ja sukulaisuussuhteisiin ei ole ollut mahdollisuuksia syventyä yhtä paljon. Työn yhteydessä on tutkittu kirjallisuutta ja arkistoja, tehty haastatteluja ja käyty niin vanhoilla asuinpaikoilla kuin pyhillä paikoillakin.

Julkaisun ensimmäisessä osassa luodaan katsaus saamelaishistoriaan yleisesti ja kummankin kunnan saamelaishistoriaan. Julkaisun keskiosassa kerrotaan melko yksityiskohtaisesti alueen monista saamelaissuvuista ja lopussa on otteita hanketyön aikana tehdyistä haastatteluista. Haastattelut on tallennettu Muonion kunnan arkistoon CD:lle, jota voidaan käyttää myös mahdollisen myöhemmän tutkimuksen yhteydessä.

Julkaisua on saatavana Kolarin ja Muonion kouluista ja kirjastoista sekä Muonion kunnantalosta. Julkaisu on pyritty toteuttamaan siten, että sen kopiointi on helppoa. Toivottavasti julkaisua käytetään ahkerasti ja sen ottavat omakseen etenkin opettajat, joiden tehtävänä on välittää tietoa paikallisesta historiasta lapsille ja nuorille, kuten myös aikuisopiskelijoille.

Siv Rasmussen

2. painos

Varsinaisen hanketyön yhteydessä julkaistu painos on jaettu mm. kouluille ja kirjastoille sekä hankkeeseen osallistuneille yrityksille. Teos on herättänyt laajaa kiinnostusta, joten ajankohtaiseksi on tullut 2. painoksen julkaiseminen.

Hankejulkaisun viimeistelyvaiheessa tuli hieman kiire. Norjankielisen alkuperäistekstin käännös- ja muokkausvaiheessa tekstiin on tullut joitakin epätarkkuuksia ja jopa virheitä. Tässä painoksessa niitä, kuten myös kirjoitusvirheitä, on pyritty korjaamaan. Muutaman kuvan paikkaa on muutettu ja joitakin kuvia lisätty.

Hankkeen tavoitteen mukaisesti julkaisu on herättänyt keskustelua. Muutamat henkilöt ovat olleet yhteydessä tuoden esille joihinkin asioihin myös muita näkemyksiä ja väittämiä. Niistä esimerkkeinä mainittakoon hankejulkaisusta poikkeavat kannanotot Pekka Siepin vaimosta ja Saijavaaran seitakivestä.

Pekka Siepillä oli vaimona Kaisa Kyrö, tyttönimeltään Nenämaa, ja heidän poikansa Niilo oli naimisissa kolarilaisen Erkki Vettaisen ja turtolalaisen Lovisa Matinlompolon Olga-tyttären kanssa (sivu 65). Saijavaaran seitakivestä on väitetty, että se on rajamerkki, koska kivet on selvästi aseteltu paikalleen ja vastaavanlaisia löytyy kunnan alueelta muitakin. Väittämää on syytä tutkia tarkemmin. – Joissakin yhteyksissä on kerrottu, että vaaran alkuperäinen nimi olisi Seitavaara.

Toivottavasti teos lisää kiinnostusta historiaamme, herättää uteliaisuutta, virittää keskustelua ja tuo esille erilaisia – jopa uusia – ajatuksia ja näkökulmia.

Anneli Uusitalo

HANKKEESEEN OSALLISTUNEET TAHOT

Hankkeen (projektin) hallinnoijana on toiminut Muonion kunta. Taloudellista tukea ovat myöntäneet Lapin työvoima- ja elinkeinokeskus, Muonion ja Kolarin kunnat sekä seuraavat yritykset ja yhdistykset:

Ahdin kotamaa
Harrinivan Lomakeskus Oy
Jerisjärven Muijat kyläyhdistys ry
Karilan navettagalleria, Samikka
Keimiön Koukkaus
Kuukkeli-lehti
Kylmämaan Ohjelmat Oy
Lomamaja Pekonen Ky
Lumiperhonen Oy
Metsähallitus, Luontokeskus Kellokas
Osuuskunta Lapin Aarnivalkea
Polar Action Oy
T:mi Samin Porotila
Tunturilapin tuvat
Ylläksen Lapinkylä Oy
Ylläksen Loma Oy, Lomakeskus Seitä.

Lapin työvoima- ja elinkeinokeskuksen myöntämästä rahoituksesta osa tulee Euroopan maatalouden ohjaus- ja tukirahastosta (EMOTR).

Hankkeen ohjausryhmään ovat kuuluneet

Elli Kangosjärvi, Muonion kunnan edustaja
Markku Kurkkio, Kolarin yrittäjien edustaja
Paula Pekonen, Muonion yrittäjien edustaja
Tarja Vuorinen, Kyläkulttuuria Tuntureitten Maassa ry:n edustaja
Hilkka Oksala, asiantuntija
Anne Ristioja, Lapin työvoima- ja elinkeinokeskuksen edustaja.

Ohjausryhmän puheenjohtajana on toiminut Elli Kangosjärvi ja sihteerinä hankkeen johtaja ja vastuhenkilö Siv Rasmussen.

Hankkeeseen sisältyy myös haastatteluja ja alueen saamelaishistoriaa käsittelevää perinneaineistoa. Haastatteluja ovat tehneet ja aineistoa keränneet talkootyönä Arto Enojärvi, Ahti Kaulanen, Markku Kurkkio ja Hilkka Oksala. Seuraavia henkilöitä on haastateltu: Pasi Baas, Hannu Friman, Manu Friman, Vilho Friman, Hille Kangosjärvi, Mikko Kangosjärvi, Veikko Kangosjärvi, Aatos Kaulanen, Jaakko Satta, Kalle Sieppi, Erkki Suikki, Sami Tiensuu, Kaija Vaattovaara ja Kalevi Vasara. Lisäksi olemme keskustelleet monen muun henkilön kanssa ja saaneet heiltä meille tärkeää tietoa.

Arkeologi, filosofian maisteri Hilkka Oksala on toiminut hankkeen asiantuntijana ja osallistunut valmistelutyöhön merkittäväällä panoksella. Hän on antanut meidän käyttöä Kolarin ja Muonion menneisyyttä koskevia laajoja tietojaan, jotka ulottuvat ajallisesti jääkaudelta aina meidän päiviimme saakka. Olemme saaneet käyttää apunamme myös vielä julkaisematonta Saarenputaan aluehistoriaa käsittelevää aineistoa,

jota on kerätty yhteistyössä Saarenputaan asukkaiden kanssa ja jonka toimittamisesta Oksala vastaa.

Arto Enojärvi on toiminut hankkeen johtajan oikeana kätenä. Hän on ollut aktiivinen hanketyön kaikissa vaiheissa tehden jo käynnistämisyvaiheessa suuren työn etsies-sään sopivia yhteistyökumppaneita. Enojärvi on antanut kaiken mahdollisen tukensa ja apunsa koko hankkeen keston ajan. Hän on tarjonnut apuaan erinäisiin pieniin ja suu-riinkin haasteisiin vastaamisessa ja esittänyt parannusideoita sekä lukenut kaikki teks-tit läpi kriittisin silmin.

Markku Kurkkio ja Hilikka Oksala ovat lukeneet aineistoa ja esittäneet lukuisia sitä koskevia hyödyllisiä kommentteja ja parannusehdotuksia.

Lämmin kiitos heille kaikille hankkeeseen osallistumisesta ja kaikesta hankkee-seen liittyvästä avusta. Suurkiitos myös seuraavien virastojen ja laitosten henkilökun-nalle: Muonion kirjasto, Oulun maakunta-arkisto, Nordkalott biblioteket, Kolarin ja Muonion kirkkoherranvirastot ja Muonion kunta.

Tekstit	Siv Rasmussen
Suomenmos	Heli Eroma (norjan kielestä)
Oikoluku	Anneli Uusitalo
Haastattelutekstit	Arto Enojärvi
Valokuvat	Siv Rasmussen ja Arto Enojärvi
Kansikuva	Hilikka Oksala, Kota Niesajoen latvoilla Kolarissa
Ulkoasu ja painatus	Luoteis-Lappi

Muoniossa tammikuussa 2008

Siv Rasmussen

Siv Rasmussen ja hänen lapsensa metsäsaamelaisten kodalla Arvidsjaurissa

SAAMELAINEN VAI LAPPALAINEN

Käsitteiden käyttö

Hankkeen nimen osa, saamen historia, on herättänyt jonkin verran vastalauseita. Niitä esittäneiden henkilöiden mielestä ei ole syytä puhua saamelaisesta vaan lappalaisesta historiasta. Käsitystään he perustelevat sillä, että saamelaisista on alettu puhua vasta viime aikoina. Ennen vanhaan puhuttiin aina lappalaisista ja he itsekkin käyttivät tuota samaa nimitystä. Jotkut ovat sitä mieltä, että Muoniossa ja Kolarissa aikaisemmin poronhoitoa harjoittaneet lappalaiset eivät kuuluneet nykyään saamelaisiksi kutsuamme kansanryhmään ja että heidän nimittämisensä saamelaisiksi on siksi harhaanjohtavaa.

Käsittelen tässä ensin viimeksi mainittua väitettä. Suurin osa paimentolaisporonhoitoa Muoniossa ja Kolarissa 1700- ja 1800-luvuilla harjoittaneista oli saamelaisia. Paria poikkeusta lukuun ottamatta kyse ei ollut suomalaisista vaan poroja paimentavista henkilöistä, joita elinkeinonsa takia kutsuttiin lappalaisiksi. Tämän todistaa se perinpohjainen työ, jota tämän hankkeen yhteydessä on tehty kunkin yksittäisen suvun juurten selvittämiseksi.

Ensimmäinen väite, jonka mukaan he itsekkin kutsuivat itseään lappalaisiksi, on vain osittain totta. He kutsuivat itseään selkeästi lappalaisiksi silloin, kun he puhuivat suomalaisten kanssa; sitä nimitystähän suomalaiset käyttivät heistä, ja heidän kieltään suomalaiset kutsuivat lapiksi. Keskustellessaan muiden saamelaisten kanssa saameksi he kuitenkin käyttivät sanoja saamelaiset ja saame. – On muuten melko tavallista, että kansan omankielinen nimitys poikkeaa ympärillä asuvien kansojen heistä käyttämästä nimityksestä.

Alkuperäiskansat ja muut vähemmistöryhmät ovat joutuneet yleisesti kokemaan tilanteita, joissa uudisasukkaat ja valtaväestö ovat kutsuneet heitä halventavalta tuntuville nimillä. Nykyään useimmat saamelaiset haluavat itseään kutsuttavan saamelaisiksi eikä sellaisilla nimillä kuin *lappalaiset/lapper* (Suomi/Ruotsi) ja *finner/fennit* (Norja). Mielestäni tavalla tai toisella saamelaisen kulttuurin ja historian kanssa tekemisissä olevien henkilöiden, kuten esimerkiksi opettajien, tutkijoiden, matkanjärjestäjien, oppaiden ja matkamuistojen myyjien, on syytä ottaa tämä toivomus huomioon. Sen takia tämän julkaisun yleisessä tekstiosiossa käytetään johdonmukaisesti sanoja saamelainen ja saamelaiset, mutta tekstissä voivat tulla vastaan myös sanat lappalainen ja lappalaiset. Tällöin on kyse kirjoista tai muista asiakirjoista saaduista tai haastatteluihin perustuvista tiedoista, jotka on esitetty alkuperäisessä muodossaan.

Uskontotieteen professori Juha Pentikäinen kirjoittaa: ”*Sana 'lappalainen' olisikin aika palauttaa vanhaan historialliseen merkitykseensä tarkoittamaan pyyntikulttuurin perinteistä elämäntapaa ja talousjärjestelmää – ruotsin 'leva som lapp' vastakohtanaan 'landsbo' eli 'lantalainen', jolloin sana saamelainen viittaisi kieleen ja etnisiteettiin. Rajaus puolustaa paikkaansa siksikin, että 'lappalainen' kielen ja kulttuurin nimityksenä on tuottanut virhetulkintoja, joita varhempi lappologia on tulvillaan. Niihin kuuluu esimerkiksi ajatus siitä, että Lappi-alkuisten paikannimien levinneisyys todistaisi muinaisesta saamelaisasutuksesta, eteläisintä Suomea myöten. Päinvastoin on ajateltavissa, että Lappi-paikannimistö viittaisi paikkoihin, joissa harjoitettiin 'lappalaista'*

elintapaa. Tässä katsannossa monen suomalaisen Lappalainen-sukunimi ei olisikaan todiste vanhoista saamelaisjuurista vaan ehkä esi-isän elinkeinosta.

'Saamelainen' on nimitys, jota nykysaamelaiset itse itsestään johdonmukaisesti käyttävät. Sana määrittää keskeisesti 'sisäistä identiteettiä'; yksilö kokee kuuluvansa ryhmään, jonka jäsenten välillä vallitsee emotionaalinen side. Kun 'ulkoisen' identiteetin on yleensä katsottu pohjautuvan 'todellisiin tai havaittaviin ryhmänsisäisiin tunnusmerkkeihin kuten kieleen, rotuun tai uskontoon', voisi ajatella, että sana 'lappalainen' mittaisi ulkoista, 'saamelainen' taas sisäistä identiteettiä. Onhan sana 'lappalainen' koettu saamelaisten kesken vieraana siksi, että se on valtakulttuurin antama käsite vähemmistöstään. Vaikka käsitepari saamelainen/lappalainen voisi em. perustein puolustaa paikkaansa, en sitä seuraavassa suosi. Lappalainen-käsite on tutkimushistoriallisen painolastin pölyttämä, esimerkiksi rodun tai uskonnon osalta pikemminkin eri-ikäisten pohdiskelujen tulos kuin pohjautunut mihinkään 'todellisiin' tai 'havaittaviin' tunnusmerkkeihin." (Pentikäinen 1995:22)

Yhteenvedo saamelaisten kansannimistä ja niiden alkuperästä

Sámi/sápmi/ sápmelaš

Näitä saamenkielisiä sanoja ovat saamelaiset käyttäneet kaikilla saamenkielisillä alueilla. – Ne olivat käytössä jo viikinkiaikana. – Saamelaisten omat nimitykset *sámi/sápmi/sápmelaš* ja suomalaisen kansanryhmän, hämäläisten, nimi polveutuvat alkuperäisluodosta *sämä*. Tätä sanaa käytettiin yhteisessä saamelais-suomalaisessa kantakielessä. Sana *sämä* liittyy tietyvästi balttilaiseen sanaan *žeme/zeme* ja venäläiseen sanaan *zemlja*, jotka molemmat tarkoittavat sanaa maa.

Fennit /hihtävät fennit

Vuonna 98 ennen Kristusta roomalainen historioitsija Tacitus kirjoitti kaukana asuvasta *fenni*-nimisestä metsästä ja pyyntiä harjoittavasta kansasta. Yleisen oletuksen mukaan he olivat saamelaisia, mutta kyse on voinut olla myös suomen kieltä puhuneiden useiden kansojen yhteisnimityksestä. Monet kirjoittivat 500-luvulta lähtien *hihtävistä fenneistä*. Sanat *skrida* & *skium* tarkoittivat muinaisnorjaksi *å gå på ski*, eli hiihtää, ja termiä *hihtävät fennit* on tulkittu käytettävän siksi, että saamelaiset haluttiin erottaa muista suomen kieltä puhuvista kansoista.

Muinaisnorjankielisessä kirjallisuudessa saamelaisista käytettiin tavallisesti nimitystä *finner*. Nimen uskotaan perustuvan monissa germaanisissa kielissä esiintyvään verbiin *finna/finner*, joka tarkoittaa löytää, ja liittyvän siihen, että saamelaiset olivat metsästäjiä ja pyytäjiä, eli kansa, joka hankki elantonsa etsimällä ja löytämällä saalista.

Lappalaiset

Sana *lop* tai *lopar* esiintyy venäläisten kronikankirjoittajien teoksissa vasta noin 1000-luvulta lähtien. Saxo Grammaticuksen noin vuonna 1200 kirjoittamassa teoksessa sitä käytetään maakunnan nimenä muodossa Lappia. Useiden itämerensuomalaisten kansojen itsestään käyttämät nimet ovat peräisin sanoista, jotka tarkoittavat

kiilaa tai kangastilkkaa, joka on ommeltu toiseen kankaaseen kiilaksi. Tällä on tietävästi yhteyttä siihen, että eri kansojen välisen kaupankäynnin yhteydessä käytettiin apuna kiiloja eli tilkkuja. Menetelmän avulla oli tarkoitus pysyä selvillä siitä, kuinka paljon itse kukin oli velkaa. Sana *lapp* tarkoittaa skandinaavisissa kielissä vielä tänä päivänäkin pientä kankaan- tai nahanpalaa.

Lappalainen on ollut saamelaisista yleisesti käytetty nimi Suomessa ja Ruotsissa, mistä nimitys levisi myös Norjaan. (Hansen/Olsen 2004: 45–51)

NIMIKÄYTÄNTÖ

Joku saattaa ehkä ihmetellä sitä, että niin monella tässä julkaisussa mainitulla entisajan saamelaisella ja suomalaisella oli ruotsalainen nimi. Ne olivat heidän virallisia nimiään, ja juuri niitä on käytetty kirkonkirjoissa, manttaaliluetteloissa ja veroluetteloissa. Samoja muotoja olen käyttänyt tässä julkaisussa pääasiassa siksi, että tällöin myös muut samoja lähteitä käyttävät henkilöt voivat löytää ne. Päivittäisessä elämässä heidän kutsumanimenään käytettiin kulloinkin puhutun kielen mukaan joko etunimen saamen- tai suomenkielistä muotoa. Koska en kuitenkaan voi kaikkien osalta tietää heidän kutsumanimiään, olen katsonut, että virallisia nimiä ei ole syytä ryhtyä kääntämään puhekieleen, sillä se taas voi johtaa harhaan. Niissä tapauksissa, joissa heidän kutsumanimensä on tiedossa, nimi on kirjoitettu sulkuihin virallisen nimen jälkeen. Monessa tapauksessa heitä kutsutaan tällä päivittäisessä puheessa käytetyllä nimellä sitten myöhemmässä tekstissä.

Etunimen ja sukunimen lisäksi oli tavallista käyttää myös isän nimeä ja siihen lisättyä jälkiosaa, joka oli pojilla *son* ja tyttärillä *dotter*. Ennen kristinuskon saapumista Saamenmaahan saamelaiset käyttivät alkuperältään saamelaisia ja osittain suomalais-karjalaisia etunimiä, mutta nimet kiellettiin ja ne hävisivät käytöstä. Muutamat etunimet ovat kuitenkin säilyneet sukuniminä kuten Sarri ja Päiviö. Sukunimiä alettiin käyttää 1600-luvulla. Jotkut nimet ovat ruotsalaisia ja jotkut suomalaisia, mutta se ei tarkoita suvun olevan välttämättä ruotsalaista tai suomalaista alkuperää. Monissa tapauksissa saamelaisille antoivat sukunimen papit ja veronperijät, koska saamelaiset eivät olleet aiemmin käyttäneet sukunimiä.

Viralliset saamelaiset sukunimet olivat 1800-luvulla jo vakiinnuttaneet asemansa ja ihmiset tiesivät, mitkä sukunimet viestittivät kyseisen suvun olevan saamelainen. Tuohon aikaan täällä Muoniossa ja Kolarissa eläneitä saamelaisperheitä olivat Sarri, Suikki, Nutti, Unga, Vasara, Vettainen, Sieppi, Jaukka, Palokka, Junkka, Riimi ja Koffelo sekä ehkä vielä joku muu suku. Naimakaupan myötä tänne tuli saamelaisia naisia ainakin seuraavista suvuista: Marakatt, Labba, Kitty, Kalsok, Tomma, Nyman, Aslak, Hetta ja Piltto. Naiset käyttivät omaa sukunimeään 1800-luvun lopulle saakka.

Monet saamelaisnimet hävisivät käytöstä, koska saamelaiset ryhtyivät uudisasukkaiksi ja ottivat tilan nimeen perustuvan sukunimen.

SAAMELAISET

Nykypäivän saamelaiset

Saamelaiset ovat kansa, joka asuu neljän maan, Venäjän, Suomen, Ruotsin ja Norjan, alueella. Heidän asuma-alueestaan käytetään saamenkielistä nimitystä *Sápmi*, joka voidaan suomentaa sanalla Saamenmaa. *Sápmi*-sanaa käytetään koko tuolla suurella alueella, joka ulottuu Venäjän Kuolan niemimaalta luoteeseen Ruotsin Taalainmaalle ja lounaaseen Norjan Hedmarkiin. Nykyään saamelaiset elävät suurimmassa osassa tuota aluetta vähemmistökansana. Vain Kautokeinin, Karasjoen, Tenon (Tana) ja Uuniemen (Nesseby) kunnissa Pohjois-Norjassa ja Utsjoen kunnassa Suomessa saamelaiset muodostavat enemmistön. Muilla alueilla saamelaiset ovat kotikunnassaan vähemmistönä, joskin monissa kunnissa on pienehköjä alueita, joiden väestö on pääosin saamelaista. Suomessa saamelaisten kotiseutualueen muodostavat Enontekiön, Utsjoen ja Inarin kunnat sekä Sodankylän kunnan pohjoisosa. Saamelaisten tarkkaa määrää ei ole koskaan laskettu, mutta heitä lienee 65 000–100 000. Eniten saamelaisia asuu Norjassa (40 000–70 000) ja Ruotsissa (15 000–25 000). Suomessa asuu 7 000–8 000 saamelaista, ja Venäjällä on noin 2 000 rekisteröityä saamelaista.

Monet saamelaiset asuvat perinteisten saamelaisten asuinalueiden ulkopuolella, etenkin pääkaupungeissa ja niiden läheisyydessä. Saamen kielen asema on vahvin alueilla, joilla saamelaissäestö on enemmistönä. Monet saamelaiset eivät osaa omaa kieltään, mikä johtuu kansallisvaltioiden aikaisemmin saamen kieleen ja kulttuuriin kohdistamasta painostuksesta. Tänä päivänä saamelaisia toimii kaikilla yhteiskunnan aloilla. Poronhoito, metsästys ja kalastus ovat olleet tärkeitä kulttuurin ylläpitäjiä, ja niistä moni saamalainen ottaa yhä leipänsä. Saamen kieli on saanut uutta nostetta nuoremman polven kiinnostuttua sekä omista että vanhempiensa juurista. Paremmat opiskelumahdollisuudet ja lisääntynyt saamen kielen käyttö erilaisissa työtehtävissä, mm. virastoissa, radio- ja tv-työssä ja opetuksessa, ovat auttaneet kielen säilymisessä ja myös kielitaidon ylläpitämisessä.

Saamen kieli eli saame

Saamen kieli kuuluu suomalais-ugrilaiseen kieliryhmään ja on läheistä sukua suomalaiselle ja eestille. Saamen kielen eri muunnelmia on kymmenen. Niiden erot ovat niin merkittäviä, että jotkut luonnehtivat niitä omiksi kieliksi, toiset taas pitävät niitä pikemminkin murteina tai kielimuunnoksina (variantteina). Koska saamelaiset asuivat Fennoskandian ja Venäjän alueella ennen valtioiden rajojen muodostamista, eri murteet eivät seuraa tämän päivän valtioiden rajoja.

Suurin osa saamenkielisestä väestöstä puhuu pohjoissaamea. Suomessa sitä puhutaan kaikissa neljässä saamelaisten kotiseutualueeseen kuuluvassa kunnassa ja kaikissa niissä Norjan kunnissa, joissa saamelaiset ovat enemmistönä, sekä Ruotsin pohjoisimmissa osissa. Inarin alueella puhutaan pohjoissaamen lisäksi koltansaamea ja inarinsaamea. Muonion ja Kolarin metsäsaamelaiset puhuivat luultavasti eri murretta kuin myöhemmin Ruotsin ja Enontekiön tunturialueilta saapuneet pohjoissaamenkieliset.

Mistä saamelaiset ovat peräisin?

Saamelaista kulttuuria ja historiaa eteenpäin vievät henkilöt, kuten opettajat ja oppaat, törmäävät usein kysymykseen, mistä saamelaiset ovat peräisin. Vielä nykyäänkin monet tuota pohtivat, vaikka saamelaisilla on alkuperäiskansan asema, mikä tarkoittaa, että he ovat tulleet tänne ennen muita kansanryhmiä. Tämä johtuu ajattelutavasta, joka juontaa juurensa kansallisvaltioiden muodostumisesta 1800-luvulla. Aikaisemmin valtakunnat olivat suuria ja tarjosivat tilaa monille erilaisille kansoille ja kielille, kun taas uudemman ajattelutavan mukaan jokaisella kansalla oli oikeus omaan maahan.

Tilaa ei kuitenkaan ollut saamelaisten kaltaisille pienille kansoille. Heidä pidettiin pohjolaan muualta tulleina muukalaisina. Heidän uskottiin tulleen Uralin takaisilta kaukaisilta seuduilta, ja yleisen käsityksen mukaan heidän kehitystasonsakin oli alempi kuin muiden pohjoismaisten kansojen. Nykyajan tutkijat ovat kuitenkin aikoja sitten hylänneet moiset teoriat. Sen sijaan nyt kysytään, milloin, missä ja miksi saamelainen kansallisuus (etnisyys) on syntynyt. Siitä on esitetty erilaisia teorioita.

Suomalaisen arkeologin Christian Carpelanin käsityksen mukaan kantasaamelainen kulttuuri kehittyi Suomen eteläosissa ja levisi sieltä maan muihin osiin ja muualle Skandinaviaan. (Kanta)saamelaista kansallisuutta (etnisyyttä) alkoi edustaa väestö, joka koostui niin lännestä ja idästä kuin etelästäkin useiden tuhansien vuosien aikana maahan muuttaneista väestöryhmistä. Saamelainen etnisyys näyttää syntyneen osin vastapainoksi maanviljelykulttuurille, joka oli kehittynyt Etelä-Suomeen Baltian maista kotoisin olleiden talonpoikien muutettua maahan. Tuon alueen entisissä pyyntiyhteiskunnissa ryhdyttiin harjoittamaan maanviljelyä ja karjataloutta, kun taas Suomen pohjois-, itä- ja sisäosissa jatkettiin pyyntielinkeinojen harjoittamista. Suomalainen kulttuuri ja kieli ovat tiettävästi syntyneet maanviljelijäväestön keskuudessa, eli siis Baltiasta Suomeen muuttaneiden ja maassa aiemmin pyyntielinkeinoja harjoittaneen kansan muodostaman sekäväestön keskuudessa, kun taas saamelainen kulttuuri kehittyi jäljellä olevan pyyntiväestön keskuudessa. Historialliset lähteet ja paikannimet todistavat, että myös Suomen eteläisissä osissa asui saamelaisia aina 1500-luvulle saakka. Saamelaiset sulautuivat suomalaiseen ja karjalaiseen väestöön, jotka olivat tuolloin muuttaneet entisille saamelaisalueille. (Carpelan 2004)

Jacob Fellman on kirjoittanut muistiin erään mielenkiintoisen vanhan joiun. Hän toimi 1800-luvun alkupuolella pappina Utsjoella ja Inarissa ja kuuli saamelaisten joi-kaavan heidän alkuperästään kertovaa joikua. Saamelaisten historia jaetaan siinä kolmeen eri aikakauteen. Ensimmäisen aikakauden alussa saamelaisten esi-isät löytävät "oman maansa", kukistavat maan syntyperäiset asukkaat ja oppivat tärkeitä kulttuurisia taitoja, kuten tulen tekemisen. Myöhemmin maahan tulee uusi kansa, joka on sukua edelliselle mutta jonka kulttuurin taso on korkeampi. – Se osaa mm. kesyttää kotieläimiä. – Uusi kansa painostaa aikaisemmin tullutta kansaa, mutta vähitellen nämä sulautuvat yhteen. Kolmatta ajanjaksoa kutsutaan kuninkaan aikakaudeksi. Tuolloin hallitsijat tuovat omat lakinsa Saamenmaahan, jossa aikaisemmin on sovellettu luonnonlakeja, ja saamelaisia vaaditaan lopettamaan typerä käyttäytyminen. (Solbakk 1990:18–19)

Joiun jakamisella eri aikakausiin ja eri kansojen kuvauksella on hämmästyttävän paljon yhtäläisyyksiä arkeologien teorioihin erilaisista kulttuurimuodoista ja siitä, millä tavalla uudet ja vanhat väestöryhmät ovat vaikuttaneet toisiinsa. Joiku on

syntynyt ns. kirjoituksettoman kulttuurin aikana, mikä merkitsee usein sitä, että se on saattanut välittyä sukupolvelta toiselle ja olla alkuperältään ikivanha kuten Kalevala.

Saamelaisten historiallinen tausta

Tacituksen kirjoitusta vuodelta 98 jälkeen Kristuksen pidetään yleisesti vanhimpana saamelaisia käsittelevänä kirjallisena lähteenä, mutta kuten aikaisemmin on mainittu, hänen käyttämänsä käsite *fenni* saattaa olla useiden kansanryhmien yhteisnimitys. Monet eurooppalaiset ovat kirjoittaneet saamelaisista 500-luvulta lähtien ja myöhemmin keskiajalla, mutta kaikille on yhteistä se, että he eivät itse olleet tavanneet saamelaisia. He kirjoittivat vain siitä, mitä olivat kuulleet toisten kertovan. Ensimmäinen kirjallinen lähde, jonka kirjoittaja oli itse henkilökohtaisesti tutustunut saamelaisiin, on Ottarin kertomus 890-luvulta. Ottar oli pohjoisnorjalainen suuri päällikkö, joka kertoi kotimaastaan Englannin kuninkaan Alfredin luona vieraillessaan. Kuningas pani omat kirjurinsa kirjoittamaan muistiin asiat, joita Ottar kertoi tuosta pohjoisesta maasta. On mahdollista, että Ottar asui Tromssan lähistöllä. Hän itse kertoi, että hän asui kaikista norjalaisista pohjoisimpana ja että hänen pohjois- ja itäpuolellaan asui pelkästään saamelaisia. Hänellä oli kuusisataa poroa ja kotieläimiä. Saamelaiset maksoivat veroa hänelle ja muille päälliköille. – Myös pohjoismaisessa saagakirjallisuudessa on lukuisia kertomuksia saamelaisista.

Myöhemmin keskiajalla saamelaiset alkoivat herättää lisääntyvää kiinnostusta ympärillä asuvien kansojen valtaeliittien keskuudessa. Muut kansat ostivat saamelaisilta etenkin turkiksia ja kuivattua kalaa tai ryhtyivät verottamaan heitä. Maiden välisiä rajoja ei ollut tuolloin vielä vedetty (rajanvetoja käytiin 1700- ja 1800-luvuilla) ja niin Ruotsi kuin Venäjä ja Tanska-Norjakin verottivat saamelaisia. Joillakin alueilla heitä verottivat kaikki kolme valtakuntaa, joillakin kaksi ja joillakin alueilla vain yksi.

Saamelaiset ja saamelaisten asuinalue ovat näytelleet pohjoismaiden historiassa merkittävää roolia. Valtakunnat halusivat laajentaa alueitaan ja pitivät tärkeänä todistaa, että niillä oli oikeudet johonkin tiettyyn alueeseen. Ensin tavoitteeseen pyrittiin verottamalla paikallisväestöä ja valvomalla alueella käytävää kauppaa. Myöhemmin maat pyrkivät puolustamaan riippumattomuuttaan (suvereniteettia) sellaisilla merkittävillä toimilla, kuten tekemällä lähetystyötä, rakentamalla kirkkoja ja saattamalla saamelaiset omien valtiollisten oikeusjärjestelmiensä alaisiksi. Toiminnan seurauksena Saamenmaassa otettiin käyttöön erinäisiä virallisia asiakirjoja kuten veroluettelaita, käräjäpöytäkirjoja ja kirkonkirjoja. Aineistoa säilytetään arkistoissa, ja aineisto on käytettävissämme vielä tänäkin päivänä.

Samoihin aikoihin julkaistiin monia saamelaisia käsitteleviä kirjoja. Tärkein niistä lienee ruotsalaisen arkkipispan Olaus Magnuksen kirjoittama, vuonna 1555 ilmestynyt pohjoisten kansojen historiasta kertova teos, *Historia de gentibus septentrionalibus*. Magnuksella oli itsellään ensi käden tietoa Saamenmaasta. Myös vuonna 1673 ilmestynyt Johannes Schefferuksen teos *Laponia* on merkittävä. Kirja perustuu saamelaisia käsittelevään tieteelliseen aineistoon ja pappien saamelaisalueelta keräämiin ja saamelaisopiskelijoiden antamiin tietoihin. Saamelaisista ja saamelaisten olosuhteista kertovia kirjoja julkaistiin 1600- ja 1700-luvulla. Harvoin tuolta ajalta on julkaistu kirjallisuudessa saamelaisten omia tekstejä. – Sodankylän Orajärveltä kotoisin olleen Olaus Sirman, joka oli saamelainen pappi, lauluja on julkaistu. – Saamelaisten olosuhteita käsitellään varsin monessa 1800- ja 1900-luvulla ilmestyneessä kirjassa.

Lapinkylä eli siida

Monet olettavat poronhoidon olevan saamelaisten vanhin elinkeino. Oletamus ei kuitenkaan pidä paikkaansa, sillä ensimmäiset saamelaiset saivat toimeentulonsa harjoittamalla pyyntikulttuuria, jonka tärkeimpiä kulmakiviä olivat kalastus ja erilaisten turkiseläinten pyynti. Pyyntikulttuurin varhaisessa vaiheessa ihmiset saattoivat asua yhdessä perheryhmässä, johon kuului kahdesta neljään perhettä. Vähitellen pyyntitapoja alettiin tehostaa ja kehitettiin menetelmä, jolla villiporoja pyydystettiin pyyntikuoppien (peurakuoppien) avulla. Suuriin pyyntikuoppiin perustuva pyydystystapa vaati entistä suuremman työpanoksen ja enemmän ihmisiä, joten perheryhmän kokoa jouduttiin kasvattamaan. Se on saattanut luoda pohjan saamelaiselle lapinkylälle, siidalle, josta on vielä olemassa historialliselta ajalta peräisin olevia jäänteitä. Ne olivat pieniä paikallisyhteisöjä, ja sana siida tarkoitti sekä kyseisellä maantieteellisellä alueella asuvia ihmisiä että nimenomaan heidän käyttämänsä aluetta. Siidat sijaitsivat tavallisesti jonkin vesistön (joen, järven tai vuonon) tuntumassa, ja siitojen väliset rajat kulkivat usein harjuja pitkin. Käsitteen siida merkitys on nykysaamassa hieman aiempaa suppeampi, vaikka perusmerkitys on samana säilynytkin.

Usein kuulee väitettävän, että perinteinen siida hiipui saamelaisten alkaessa harjoittaa täyspaimentolaisuuteen perustuvaa poronhoitoa. Tuolloin porojen kanssa valettiin kaukana toisistaan sijaitsevien kesä- ja talvilaitumien välillä. Saamelaisten oli pakko ryhtyä käyttämään siidan ulkopuolella sijaitsevia alueita, ja heidän oman siitansa alueelle tuli muita porojensa kanssa jutaavia saamelaisia. Tuon tyyppinen poronhoito kehittyi 1500–1700-luvuilla, eli samaan aikaan kun kansallisvaltiot saivat Saamenmaassa yhä enemmän jalansijaa määräämällä veroja ja lisäämällä kaupankäynnin valvontaa sekä tehostamalla oikeudenkäyttöä, lähetystyötä ja kirkkojen rakentamista. Kaikki tuo on kokonaisuutena katsoen varmaan osaltaan heikentänyt siidajärjestelmää.

Arto Enojärvi tutkiskelee tuohikaton rakennetta Arvidsjaurissa

Lapinmaan rajat Tornionlaaksossa

Saamelaiset ovat ennen asuttaneet koko nykyisen Lapin läänin ja myös Norrbottenin alueen. Sen osoittavat saamenkieliset paikannimet, joita esiintyy näiden alueiden pohjoisosista ihan eteläisiin osiin saakka. Niitä löytyy myös Pohjanmeren rannikolta ja Tornionjokisuulta, minkä arkeologiset löydöt vahvistavat. Niiltä alueilta, jotka ovat jääneet Lapin rajojen ulkopuolelle, on saamelaisista vaikea löytää historiallista kirjattua tietoa.

Lapin raja sijaitsi Pellon pohjoispuolella Sorvassa jo vuonna 1430. Vielä tuohon aikaan Lapin rajan pohjoispuolen vesien ja maiden käyttöoikeudet tunnustettiin lappalaisille kuuluviksi. Vuonna 1584 Lapin raja vedettiin tällä alueella Muonion nykyisen kunnanrajan pohjoispuolella sijaitsevan Sonkamuotkan kohdalta. (Vahtola 1991: 221, 257–258)

Vaikka Enontekiön ja Muonion kuntien rajalta etelään Tornionlaakso ei ole kuulunut Lapin rajojen sisäpuolelle vuoden 1584 jälkeen, näillä alueilla on asunut saamelaisia. Oksala kirjoittaa: *"Vielä 1600-luvun lopulla viranomaiset ovat selvästi järjestäneet vainoja Ala- ja Ylitornio pitäjien lappalaisille, jotka maaherra Graanin julistusten mukaan oli pakolla siirrettävä lapinkyliin. Tällainen julistus annettiin Ylitorniolle vuonna 1695, jolloin myös uudisasutusplakaatti vahvistettiin. Tornion porvarikauppiaat tukivat tätä politiikkaa pidättämällä omistamansa ajoporot tiukasti tunturiseudulla, jossa ainoastaan taattiin maanomistajalle aiemmat tulonsa, josta valitettiin. Näin alueita pyrittiin selvästi varaamaan pelkästään uudisasutukselle.*

Kuitenkin jo 1730-luvulla kertoo Maupertuis 'n astemittausretkikuntaan kuulunut Outhier tavanneensa lappalaisia useissa paikoissa alemmassa Tornionjoen varressa ainakin Pellon korkeudelle saakka, minne asti Outhier'n omat retket ulottuivat. Kyseessä näyttävät olleen tyypilliset metsälappalaiset, jotka asuivat kodassa, kasvativat ja ajoivat ahkiassa vähälukuisia porojaan sekä lypsivät niitä. Lappalaiset toimivat retkikunnalle etevinä oppaina, jotka tunsivat alueen maastot tarkkaan."
(Oksala 2006:258)

Ruotsin toteuttama hallintojärjestelmä Saamenmaassa

Vuoteen 1809 asti Suomi kuului Ruotsin kuningaskuntaan – myös Suomen saamelaiset. Ruotsin saamelaisalueet oli jaettu moniin Lapinmaihin. Lännessä ja pohjoisessa oli Tornion Lappi ja idässä Kemin Lappi. Kussakin Lapinmaassa oli myös lapinkylä, ja kaikki lapinkylät jaettiin veromaihin. Veromaa oli selkeästi rajattu maa-alue, jota yksittäiset saamelaiset tai perheet käyttivät ja josta he maksoivat veroa. Vanhimmat lapinkylät näyttävät vastanneen saamelaista siidaa. Vähitellen yksi tai useampi vanha lapinkylä yhdistettiin suureksi lapinkyläksi. Nykypäivän Enontekiön ja Kiirunan kunnat kuuluivat Tornion Lappiin ja Kittilän ja Sodankylän kunnat Kemin Lappiin. – Kolari ja Muonio eivät olleet kirjattuina kumpaankaan.

Oikeus käydä kauppaa ja periä veroja Kemin Lapissa oli alun perin Kemin pirkkalaisilla. Tornion pirkkalaisilla taas oli vastaavat etuoikeudet Tornion Lapissa. Pirkkalaiset olivat kauppiaita, jotka kävivät kauppaa saamelaisten kanssa ja verottivat heitä. Kun Ruotsin kuningas Kustaa Vaasa alkoi vuonna 1553 periä veroja saamelaisilta käyttäen omia verovouttejaan, voudit olivat usein pirkkalaisia tai ainakin pirkkalaista sukua.

Ruotsissa 1600-luvun alussa vallassa ollut kuningas Kaarle IX päätti, että Lapinmaille tulee perustaa kiinteitä markkinapaikkoja ja rakentaa markkinakojuja ja kirkkoja. – Siellä oli määrä pitää myös käräjiä. – Kaupankäyntiä oli tarkoitus järjestää siellä kaksi kertaa vuodessa, ja kaikkien, jotka halusivat käydä kauppaa, tuli oleskella markkinapaikoilla markkinoiden keston ajan, eli kahdesta kolmeen viikkoa. Kaupankäynti markkina-aikojen ulkopuolella oli ankarasti kielletty. Kussakin Lapinmaassa valittiin markkina- ja kirkkopaikaksi yksi saamelaisten perinteisistä talviasuinpaikoista, mikä antoi alkusysäyksen Saamenmaassa yhä edelleen sijaitsevien lukuisten väestökeskusten laajentumiselle ja kehittymiselle. Jokkumokissa järjestetään vieläkin joka vuosi helmikuussa suuret talvimarkkinat, joiden 400-vuotista taivalta juhlittiin vuonna 2005.

Kauppiat olivat kiinnostuneita käymään kauppaa etenkin saamelaisten kanssa, koska he ansaitsivat hyvin ostaessaan saamelaisilta erilaisia turkiksia ja myydessään niitä edelleen maan eteläosissa tai ulkomailla asuville ostajille. Mutta myös saamelaiset olivat kiinnostuneita tästä kaupankäynnistä, sillä he saivat nahkojen vastineeksi tavaroita, joita heillä ei muuten olisi ollut mahdollisuutta ostaa.

Sisämaan saamelaiset joutuivat 1600-luvulla kokemaan paljon uusia asioita: Ei riittänyt, että heidän oli pakko kokoontua tiettyyn aikaan tiettyyn paikkaan voidakseen käydä kauppaa, vaan he joutuivat myös ruotsalaisen oikeuskäytännön alaisiksi ja heidän oli tutustuttava Ruotsin uskontoon, kristinoppiin. Viranomaisten lisääntynyt kiinnostus pohjoisista alueista näkyi myös pyrkimyksenä päästä louhimaan malmia. Monilla paikkakunnilla käynnistettiin kaivostoimintaa, mutta se ei tarjonnut usein

kovinkaan merkittäviä ansioita. Alueen saamelaiset joutuivat kuljettamaan malmia poroilla, mikä oli raskasta ja terveydelle vaarallisesta työtä ja rasitti niin ihmisiä kuin eläimiäkin.

Seuraavaksi Lappi avattiin uudisasukkaille. Vuonna 1673 annettiin asuttamisesta plakaatti, jossa luvattiin uudisasukkaille 15 vuoden verovapaus, mikäli he muuttavat Lappiin asumaan. Siihen asti Lapinmaa oli ollut varattuna alueen perinteisiä elinkeinoja harjoittaville henkilöille, jotka olivat yleensä saamelaisia. Lapinmaan elinkeinoilla on lähtökohtaisesti tarkoitettu metsästystä ja kalastusta, mutta myöhemmin niihin on sisällytetty myös poronhoito. Muiden kansanryhmien edustajilla ei virallisesti ollut mitään mahdollisuutta asettua Lapinmaahan asumaan, mutta jotkut uudisasukkaat olivat kuitenkin löytäneet tiensä sinne jo 30–40 vuotta aikaisemmin. Monet uudisasukkaat solmivat avioliiton saamelaisnaisten kanssa ja saivat siten vain saamelaisille alun perin kuuluneita oikeuksia, esimerkiksi kiihkeästi tavoitellun majavanpyyntioikeuden. Alueelle muuttanut suomalaisväestö aiheutti saamelaisille paikka paikoin melkoisia ongelmia. Vaikeuksia aiheutti erityisesti suomalaisten kaskiviljely, sillä linnut ja muut eläimet pakenivat savua ja lähtivät tuhoutuneilta laidunalueilta.

Pohjoisen sisämaan kesä on lyhyt, eivätkä maanviljely ja lampaanhoito pystyneet tarjoamaan uudisasukkaille riittävästi elantoa, joten he metsästivät ja kalastivat aivan kuten saamelaisetkin. Myös Lapin ulkopuolella sijaitsevilta alueilta tulleet talonpojat pyysivät kesäisin runsain määrin kalaa Lapin järvistä. Lukuisat kalastusoikeuskiistat todistavat, että asiat eivät sujuneet järvien tuntumassa aina perin rauhallisesti. Saamelaisille kävi yhä vaikeammaksi elättää itsensä vanhoilla elinkeinoillaan. Ratkaisuna oli joko uudisasukkaaksi ryhtyminen tai muutto muualle. Uudisasukkaiksi ryhtyneet saamelaiset suomalaistuivat muutamassa sukupolvessa.

MUONIO JA KOLARI

Kivikausi (8 000–2 000 vuotta eKr.)

Muonion ja Kolarin ensimmäiset asukkaat saapuivat tänne viime jääkauden päättyessä 8 000–10 000 vuotta sitten. Ei ole varmaa tietoa, mistä päin he tulivat mutta mahdollisesti kaikista muista ilmansuunnista paitsi lounaasta, jonne mannerjää vetäytyi. Tuohon aikaan Pohjanlahti oli suuri sisäjärvi, Ancylusjärvi, joka ulottui luultavasti aivan pohjoiseen, Muonion kunnan eteläosiin saakka. Aareasta ja Kihlangista, joiden uskotaan sijainneen Ansylusjärven rannalla, on löydetty kivikaudelta peräisin olevia asuinpainanteita. Muoniossa tiheimmin asutettu alue sijaitsi kivikaudella kunnan itä- ja pohjoisosien suurten järvien, Äkäsjärven ja Jerisjärven, tuntumassa ja Muonionjoen rannan läheisyydessä hautausmaan alueella.

Muoniosta on löydetty asuinvallipainanteita yhteensä 30 paikasta, ja niistä 8 sijaitsee Äkäsjärven itäpuolella. Niistä suurin osa on ilmeisesti peräisin keskikivikaudelta. On löydetty myös tulisijoja, asuinsijojen kuoppia, pyyntikuoppia, mahdollinen hautauspaikka, kivilouhoksia ja paikkoja, joissa on valmistettu työkaluja kivistä. Kivikauden ihmiset käyttivät myös muita materiaaleja kuin kiviä, esimerkiksi nahkaa, puuta, luuta ja keramiikkaa. Tuon ajan muoniolaisilla oli varmaan nahasta valmistettuja vaatteita

ja erilaisia puisia työkaluja, mutta kaikki ovat aikojen saatossa kadonneet tai tuhoutu-
neet. Joitakin luulöytöjä on tehty mutta ei ainuttakaan keramiikkalöytöä.

Kivikaudella Kolarin alue oli osittain Ancylusjärven peittämää, mutta rannoilla
asui ihmisiä. Kivikaudesta kertovia löytöjä on tehty Kolarissa varsin monessa pai-
kassa, kuten Pasmajärvellä, Ruokojärvellä, Vaattojärvellä, Venejärvellä, Niesaselässä,
Hannukaisessa, Ylläsjärvellä, Luosujärvellä, Äkäslompolossa, Pohjasenvaarassa ja
Sieppijärvellä. – Viimeksi mainitut kylät olivat Ancylusjärven saaria. – Etenkin hyl-
keenpyynnin ja kalastuksen oletetaan houkutelleen kivikauden väestöä asettumaan
asumaan juuri näille alueille.

Arkeologi Hilikka Oksala on löytänyt Hannukaisesta asuinvallipainanteita, jotka
saattavat olla peräisin jopa niiltä ajoilta, jolloin alueella harjoitettiin hylkeenmetsäs-
tystä. Sekä Kolarissa että Muoniossa muinaistutkimuksia tehnyt Oksala arvelee, että
kivikautisen Kolarin kivityökalut olivat yleensä ulkonäöltään hieman karkeampia
kuin vastaavat Muoniosta löydetyt työkalut. Kaikesta päätellen Kolarissa käytettiin
mieluummin paikallista materiaalia, kun taas Muoniossa yleisemmin maahan tuotua
materiaalia kuten vihreäkiveä.

Hilikka Oksala ottaa maanäytteitä

Metallikausi (2 000–1 500 vuotta eKr. – 1 500 vuotta jKr.)

Metallikaudeksi kutsutulta ajanjaksolta on Muoniossa tehty runsaasti löytöjä. Kyse on
sekä esineistä että kiinteistä jäänteistä. Kiinteistä jäänteistä voidaan esimerkkinä maini-
ta pyyntikuopat (peurakuopat), seidat, saivojärvet, kodan tulisijat, kodanpohjat ja asuin-

sijat, jotka on rakennettu saamelaiden (lappalaisten) perinteiden mukaisesti tai jotka ovat tyypiltään saamelaisia. Irtolöytöjä ovat puolestaan pohjalaistyyppinen suksi, pui-nen reenjalas, puukulho, kirveet, veitset, nuolenkärki ja tikari. Metallisten työkalu-jen malli osoittaa, että niiden valmistajat olivat olleet yhteydessä muuhun pohjoiseen Skandinaviaan. Muoniosta on kirjattu kaikkiaan 30 pyyntikuoppaa, jotka muodostavat joko pyyntikuoppajärjestelmän osan tai ovat yksittäisiä kuoppia. Kuoppia käytettiin villiporoja (peuroja) pyydystettäessä, ja niitä esiintyy koko saamelaiden asuinalueella. Muoniossa on paikallistettu myös 12 seitakiveä.

Kolarissa ei ole tehty kovinkaan paljon tältä aikakaudelta peräisin olevia irtolöy-töjä. Esimerkiksi metalliesineitä ei ole löydetty lainkaan. Sen sijaan siellä on pystytty kirjaamaan monia muuntyyppisiä löytöjä, jotka viittaavat siihen, että metsäsaamelai-nen metsästys- ja pyyntikulttuuri – ja vähitellen myös paikallinen poronhoito – kehiti-tyivät juuri metallikaudella. Kolarissa on kirjattu seuraavan tyyppisiä löytöjä: saame-laiden perinteisiä asuinpaikkoja, saamelaisia paikannimiä, pyyntikuoppia, kodanpoh-jia, poroaitoja, asuinpainanteita, hautausmaita (hautasaaria ja kesähautoja), uhripuita, porojen lypsyaitauksia, seita ja muinaisajalle tyypillinen suksi.

Kolarin Pitkäjärvenmaasta on tallennettu 1200- ja 1300-lukujen näytetulokset, kun taas Muonion Jokijärven painanne ajoittuu 1400-luvulle. Kummankin painan-teen voidaan tulkita viittaavan talviasumukseen vahvojen joko soikeahkojen tai pyö-reänurkkaisten suorakaiteisten seinärakenteiden ja niiden ympäröimien, voimakkaasti poltettujen tulisijojen perusteella. Toisaalta rakenteet muistuttavat perinteistä kivi-kauden tyyppistä taloa, mutta myös historialliselta ajalta dokumentoidut lapinkota-vallit tuottavat samankaltaisen jäänteen. (Oksala 2006: 255)

Kodanpohja Kurtakon Pitkäjärvenmaassa 1200-luvulta

Muonio ja Kolari historiallisesta näkökulmasta

Muonio löytyy kirjallisista lähteistä vasta 1550-luvulta, jolloin siitä käytettiin nimeä Muonionniska. Tuon ajan lähteissä kerrotaan kalastusoikeuksista (nautintaoikeuksista), joita Tornion, Ylitornion ja Pellon talonpojilla oli Muonion järviin. Tornionjoen vesistön eteläosissa asuvat talonpojat kävivät joka vuosi kalastamassa seudun pohjoisosissa. Monet heistä olivat pirkkalaisia tai pirkkalaista sukua, mikä tarkoittaa heidän olleen myös kauppakansaa, ja kalahan oli haluttua kauppatavaraa. Yksi tunnetuimmista henkilöistä, joilla oli Muoniossa kalastusoikeuksia, on Ylitornion Armassaaressa asunut lapinvouti Olof Anundsson Tulkki (Olli Anundinpoika Tulkki). Hän omisti monen Muonion alueen järven kalastusoikeudet.

Kaloja pyydettiin suuria määriä. Niitä kuivattiin ja myytiin etelään. Suurin osa kaloista vietiin Tukholmaan mutta jonkin verran myytiin myös ulkomaille. Muonio ei ollut tässä suhteessa mitenkään erikoisasemassa, sillä suurten jokien varrella sijaitsevilta alueilta kotoisin olevat talonpojat tekivät vastaavanlaisia kalastusmatkoja myös muille kalaisille seuduille. Heillä oli kullakin alueella vakituksessa käytössä kalavesiä, joilla he kalastivat vuosittain ja joihin he saivat vähitellen oikeudet niin, että niitä oli mahdollista ostaa, myydä, vaihtaa, vuokrata ja periä (Anttila 2005:36–42). Kalavedet sijaitsivat toisinaan kaukana kotiseudulta, joten joidenkin piti matkata jopa 300 kilometriä veneellä jokia pitkin. Nykyään Tornionjokilaakson talonpoikien entisistä kalavesistä tunnetaan parhaiten Jerisjärvi, kenties sen rannalla sijaitsevien vanhojen kalapirttien takia.

Monet tilat ja kylät ovat syntyneet siten, että Tornionlaakson alaosista kotoisin olleet talonpojat alkoivat ensiksi käydä melko syrjässä sijaitsevilla alueilla kausiluonteisesti. Myöhemmin heidän poikansa perustivat uudistilan joko varsinaisen kalakämpän sijaintipaikalle tai sen läheisyyteen. Muonion ensimmäinen uudisasukas on tietävästi ollut Olof Olofsson Tulkki (Olli Ollinpoika Tulkki), aiemmin mainitun Olof Anundsson Tulkin poika, joka asettui asumaan Niemenpähän.

Anttila kirjoittaa: *"Muoniossa olleita kalapirttejä oli varmasti tarvittu muuhunkin kuin kalastukseen. Lapinkauppa oli luonteeltaan vaihtokauppaa, jossa turkiksia ja kalaa hankittiin elintarvikkeilla ja kankailla. Tämä vaati epäilemättä tukikohdan lappalaisten asuttamilla alueilla. Siihen viittaa sekin, että 'Niemenkenttä' sijaitsi vanhalla markkinapaikalla, samoin kuin osaltaan myös se, että monet Muonion talollisista toimivat myöhemmin torniolaisten kauppiaiden hankkijoina ja välittäjinä."* (Anttila 2005:42–43)

Muonion tavoin Kolari löytyy kirjallisista lähteistä vasta 1500-luvun puolivälistä, jolloin niissä on maininta Pellostä kotoisin olleiden talonpoikien kalastusoikeuksista. Ensimmäinen uudisasukas on Savosta kotoisin ollut Pehr Kolar (Pekka Kolari), joka asettui 1580-luvulla asumaan Kolariin. Perimätiedon mukaan Pekan tullessa Kolariin saarella asui saamelaisia, jotka Pekka ajoi pois.

Uudisasukkaiden tullessa ja rakentaessa 1680-luvulla ensimmäiset asumuksensa Kurtakkoon Kurtakonniemellä asui saamelaisia. Heillä oli siellä kotansa ja lypsyaitauksensa. Itse nimi Kurtakko liittyy saamelaisten lypsämiin poroihin.

Perimätiedon mukaan Sieppijärven alueen on löytänyt Sieppi-niminen saamelainen. Hänet lähetettiin matkaan Pajalan Könkään ruukista (Kengis bruk), ja hänen tehtävänä oli etsiä sopiva paikka, johon uudisasukkaat voisivat asettua asumaan. Hän

palasi takaisin ja kertoi löydöstään seuraavalla tavalla: *"Löysin mie ison jängän, ison jängän, ja löysin mie järven, ja siihen tuli joki ja siinä oli niin paljon lintuja, että olivat minut kaataa, kun lentoon lähtivät. Ja kaksi vaaraa oli järven ympärillä, toinen lännen, toinen iän puolella."* (Paulaharju, Kalske 2000:19)

Raportissa, joka on vuodelta 1740, kerrotaan metsälappalaisten olleen vahvasti ryhtymässä uudisasukkaiksi ja karjankasvattajiksi. Ylitornion urkuri Johan Portin toteaa lappalaisten siirtymisestä talonpojiksi, ja hänen mukaansa lappalaiset solmivat uudisasukkaiden kanssa avioliittoja. Tällainen kehitys Kolarin alueella on todennäköisintä vasta 1750-luvulta lähtien, jolloin maatalouspohjaisia uudistiloja alettiin voimallisesti perustaa nykyisiin järvikyliin. (Oksala 2006:258)

Muonion ja Kolarin saamelaiskulttuuri ennen suomalaisten saapumista

Muinaisaineisto, saamelaisperäiset paikannimet ja perinneaineisto todistavat sen, että Muonion ja Kolarin alueella oli saamelaisväestöä suomalaisten sinne muuttaessa ja että saamelaiskulttuurilla oli näillä seuduilla vanhat juuret. Saamelaiset harjoittivat metsästyksen ja kalastuksen perustuvia elinkeinoja; luultavasti heillä oli myös pieniä porotokkia. Lapinkylät, eli siidat, oli usein muodostettu siten, että niiden keskellä oli vesistö. Siksi onkin luonnollista ajatella, että Muonionjoen varrella saattoi aikoinaan sijaita oma siida, joka muodostui nykyisten Pajalan, Kolarin ja Muonion kuntien osista. Suurilla kalaisilla järvillä, samoin kuin metsästä ja tuntureilta saatavalla riistalla, on täytynyt olla ratkaisevan tärkeä merkitys siidalle.

Ehkä saamelaiset häädettiin pois näiltä järviltä jo siinä vaiheessa, kun Tornionjoki-laakson talonpojat kalastivat täällä kesäaikaan eikä uudisasukkaita ollut vielä kovinkaan paljon. 1600-luvulla elänyt pappi Johannes Tornæus kertoo, että jo ennen hänen aikaansa talonpojat riistivät järvet saamelaisilta. Jotkut saamelaiset ovat jo tuolloin saattaneet muuttaa lähistöllä oleviin siitoihin tai kauempana sijaitseville seuduille, minkä takia hylätyt siidat rappeutuivat.

Vierekkäiset siidat ovat tämän jälkeen saattaneet hyödyntää Muonion ja Kolarin alueen osia yhdessä, mutta alueista jouduttiin kilpailemaan Tornionjokilaakson talonpoikien kanssa. Vuoden 1560 veroluetteloista käy ilmi, että Ingrittsbyn saamelaisilla oli oikeus kalastaa Muonion Utkujärvellä. Jotkut kertomukset osoittavat saamelaisten ja talonpoikien kalastaneen järvillä yhdessä. – Ingrittsby on Suontavaaran entinen nimi.

Paulaharju kertoo: *"Oravaisten saaresta Tornionista kävi täällä muuan isäntä kalastamassa lappalaisten kanssa. Lupasi puolet saaliista lappalaisille. Mutta syksyllä veikin kaikki kalat. Lappalainen sanoi: 'Kotisi näet, mutta et siihen pääse.' Siihen hukuikin mies koskeen Oravaisten saaren sivuun."* (Paulaharju, Kalske 2000:47)

Miksi Lapinmaan raja vedettiin Sonkamuotkan kohdalle?

Uskon Tornionlaakson eteläosassa asuneiden suurtalonpoikien vaikuttaneen siihen, että Lapin raja sijoitettiin juuri Sonkamuotkan kohdalle. Kuten edellä on kerrottu, näille voutien ja pirkkalaisten sukua oleville suurtalonpojille oli itselle etua siitä, että he voivat käyttää hyödykseen näitä alueita, joilla oli tarjottavanaan merkittäviä luonnonvaroja, etenkin kaloja. Tärkeää se oli myös siksi, että kauempana etelässä suurtilojen ympäristössä alkoi olla puutetta tilasta ja talonpoikien pojat tarvitsivat uuden alueen, jolle he voisivat rakentaa omat uudisrakennuksensa. Muonion ja Kolarin jättäminen Lapinmaan ulkopuolelle merkitsi, että ainoastaan Lapinmaassa voimassa olevat erityiset määräykset eivät tarjonneet suojaa Muonion ja Kolarin saamelaisille.

Meidän aluettamme valaisevaa lähdemateriaalia on tunnetusti saatavana vain vähän, mutta kaikesta päätellen saamelaiset olivat selkeän alistetussa asemassa suomalaisiin talonpoikiin nähden. Jotakin perinneaineistoa on kuitenkin saatavilla, kuten esimerkiksi tieto siitä, että Kolarin ensimmäinen suomalainen uudisasukas karkotti saamelaiset saaresta. Tuttu on myös kertomus siitä, että saamelaiset ja suomalaiset taistelivat keskenään Muonion Kilpimellassa.

Alistettu asema muuttui ilmeisesti erityisen vaikeaksi Muoniossa, jossa vouti vaati omissa nimissään itselleen kalastusoikeuksia. Muuten on vaikea selittää, miksi tästä alueesta tehtiin vuonna 1584 ei-saamelainen alue; aluehan muodosti yhdessä nykyään Ruotsin puolella sijaitsevien viereisten alueiden kanssa kiilan Tornion ja Kemin Lappien väliin. Tämän alueen väestö on lisäksi ollut saamelainen ammoisista ajoista lähtien. Minulla ei kuitenkaan ollut mahdollisuuksia tutkia asiaa lähemmin tämän hankkeen puitteissa. Mainitsen sen kuitenkin, jotta voitte ihmetellä ja pohtia asiaa, ja ehkä joku intoutuu tarkempiin tutkimuksiin.

Säilyikö joitakin osia vanhasta metsäsaamelaisesta kulttuurista hengissä?

Lappi pakenee, Lanta sakenee -sanonta on tunnettu niin kirjallisuudessa kuin puheissakin (lappalaiset ja lantalaiset). Se kertoo, mitä tapahtui, kun saamelaiset ja suomalaiset kohtasivat. Sanonta on osittain totta: saamelaisia siirtyi pohjoiseen Suomen Lappiin sekä Norjan ja Ruotsin puolelle samaan aikaan kun suomea puhuva väestö muutti yhä kauemmaksi pohjoiseen. Monet saamelaiset jäivät kuitenkin asumaan vanhoille alueilleen. Ryhdyttyään uudisasukkaiksi ja mentyään naimisiin suomalaisten kanssa he vähitellen sulautuivat suomalaiseen talonpoikaisväestöön. Tällä tavalla vanha metsäsaamelainen kulttuuri ja kieli hävisivät Lapinmaan eteläisimmistä osista – oletettavasti myös Muoniosta ja Kolarista, mitä ei ole juurikaan tutkittu. Muinaislöydöt ja perinneaineisto todistavat, että jotkut ovat jääneet tänne asumaan ja jatkaneet vanhojen metsäsaamelaisten elinkeinojen, kuten metsästyksen ja kalastuksen, harjoittamista, mitä on vähitellen täydennetty poronhoidolla.

Paulaharju kertoo Juvakainen-nimisestä saamelaisesta, joka asui Kolarinsaaressa nykyisen hautausmaan kohdalla. Tämä on tietävästi asunut Kolarinsaaressa 1760-luvulta lähtien. Perimätietojen mukaan kolarilainen Jaukan suku on vanha metsäsaamelainen suku, joka on asunut paikkakunnalla ennen suomalaisia.

Vanha poroaita Juvakaisenmaassa

Satan suku on asunut Sattajärven läheisyydessä Ruotsin puolella ja on tietävästi tällä alueella alkuperäinen saamelais suku. Suku on tullut Suomen puolelle, missä saman Satta-nimen on ottanut myös alemmaa Tornionlaaksosta saapunut talollissuku.

Näyttää siltä, että vanha metsäsaamelainen kulttuuri säilyi parhaiten Kolarin kunnan itäosissa.

Muonion ja Kolarin saamelaisten alkuperä

Muoniossa ja Kolarissa eli 1800-luvulla 15–20 saamelaista sukua. Useimmat olivat lähtöisin muista melko läheisistä joko Ruotsin tai Suomen puolella sijaitsevista kunnista tai kirkkopitäjistä. Osa saamelaisista oli syntynyt Suomessa Peltojärvellä ja Suontavaarassa ja Ruotsissa Kaaresuvannossa, Jukkasjärvellä, Pajalassa, Ylitorniolla (Övertorneå) ja Ylikainuussa (Överkalix). Muutamat saamelaissuvut olivat tulleet Sodankylästä ja Kittilästä. Näiden lisäksi oli joitakin harvoja sukuja, esimerkiksi Jaukan suku Kolarissa, jotka tietävästi olivat vanhoja metsäsaamelaisia sukuja ja eläneet täällä jo ennen suomalaisten tuloa.

Muoniossa ja Kolarissa 1700- ja 1800-luvulla asuneiden poronhoitoa harjoittaneiden perheiden jäsenistä on eri lähteissä käytetty erilaisia nimityksiä. Vanhimmat Kolarin ja Muonion saamelaiset, joista löytyy tietoa kirkonkirjoista, ovat syntyneet 1700-luvulla. Heitä kutsuttiin metsälappalaisiksi. 1800-luvulla kirjoihin on merkitty monia uusia nimityksiä, joista tavallisimmin on lappalainen joko yksinään käytettynä tai yhdyssanan

osana, kuten lappalaisrenki, lappalaisnainen, lappalaismies, lappalaispiika, lappalaispoika ja lappalaistyttö. Muita tuolloin yleisesti käytettyjä käsitteitä ovat olleet raitio, raitiolappalainen, porovartija ja paimen.

Sanalla lappalainen alkavat nimitykset näyttävät useimmissa tapauksissa viittavan ihmisiin, joiden pääelinkeinona oli poronhoito, jotka olivat paimentolaisia ja joko syntyperäisiä saamelaisia tai saamelaisen elämäntavan avioliiton ja elinkeinon kautta omaksuneita henkilöitä. Lappalaisrenki tai lappalaispiika saattoi paimentaa poroja vanhempiensa siidassa tai lähteä muille töihin – myös poropaimeneksi.

Toisesta ryhmästä käytetyt nimitykset näyttävät enemmänkin tekevän eron taloudellisen toimeentulon takaavien eri työtapojen välillä, mutta on hieman epäselvää, missä määrin ne eroavat toisistaan. Tavallisesti käsitteen raitiolappalainen selitetään tarkoittavan poronomistajaa, joka maksua vastaan otti tehtäväkseen paimentaa pysyvästi paikoillaan asuvan väestön poroja. Porot pidettiin yhdessä porosaamelaisen omien porotokkien kanssa. Näitä raitiolappalaisia on usein kuvattu rikkaiksi poronomistajiksi. Myös porovartijoiksi tai porovahdeiksi kutsutuilla henkilöillä näyttää olleen omia tokkia ja vaikuttaa siltä, että jotkut heistä paimensivat ainakin aika ajoin muiden poroja. Kaikesta päätellen raitiolappalaiset olivat jonkin verran korkeamassa asemassa kuin muut porosaamelaiset.

Mikä oli raitiolappalainen?

Käsitteen raitiolappalainen alkuperän selvittämiseksi meidän on palattava keskiaikaan. Tuolloin saamelaisten tehtäväksi annettiin ensin pirkkalaisten ja sittemmin myös pappien, voutien ja Lapinmaan muiden virkamiesten kyyditseminen. Alueilla, joilla oli kaivostoimintaa, saamelaisia velvoitettiin huolehtimaan myös kaivosten tarvitsemista kuljetuksista.

Vähitellen sekä Tornion asukkaat että kuningas hankkivat omia poroja, joita saamelaiset sitten hoitivat. Kuninkaan poroilla on syytä ymmärtää tarkoitettavan Ruotsin valtion poroja, sillä kuninkaalla itsellään tuskin oli mitään tekemistä näiden porojen kanssa. Kuninkaan poroja paimensivat useimmiten saamelaisnaiset, ja talviaikaan poroja käytettiin kuljettamaan kuninkaan virkamiehiä pitkin ja poikin tietöntä Lapinmaata. Myöhemmin nimitystä raitiolappalainen alettiin käyttää myös sellaisista saamelaisista, jotka paimensivat talonpoikien poroja.

Nimitys raitiolappalainen tai raitio ilmaantui lähdemateriaaleihin vasta 1800-luvulla. Ensimmäinen Muonion kirkonkirjoissa raitioksi merkitty henkilö on vuonna 1809 kuollut Lars Larsson Pallock. On epävarmaa, missä kyseisen sanan merkityksessä Pallock oli raitio. Oliko kyse vanhemmasta merkityksestä, jonka mukaan hän oli vaikkapa virkamiesten kyytimies, vai uudemmasta merkityksestä, joka tarkoitti hänen paimentaneen talonpoikien poroja?

Lars Pallockin kuoleman jälkeen raitio-käsite otettiin käyttöön uudelleen vasta vuoden 1840 tienoilla, jolloin sitä käytettiin metsäsaamelainen Anund Sarrin kolmesta vävystä: Hendric Vasarasta, Eric Vettaisesta ja Matts Siepistä (Salmijärvestä). Etenkin Paulaharjun kirjoista on tullut tutuksi, että nämä kolme olivat talonpoikien poropaimenia ja että heillä oli samaan aikaan omia suuria porotokkia. Miehet tulivat Muonioon ja menivät itse kukin naimisiin Sarrin tytärten kanssa vuosien 1814–1821 paikkeilla, ja samana ajanjaksona he todennäköisesti aloittivat myös talonpoikien

porojen paimentamisen. – Vaikka raitio ilmestyykin lähdemateriaaleihin vasta vuoden 1840 tietämällä, itse pororengin työ lienee alkanut huomattavasti aikaisemmin.

Näin kirjoittaa Samuli Paulaharju raitiolappalaisista ja heille maksetusta palkasta: *"Erämaista olivat Lapin pororaitiot tulleet, erämaissa monet elivät koko ikänsä ja usean päivät päätyivät kiviön kotaan. Omia porojakin oli miltei joka raitiolla, mutta suurin osa paimennettavasta karjasta oli lannanmiehen omaisuutta, jota lapinukko hoiteli palkkapaimenena. Kruunun päältä sai raitio tavallisesti vuosipalkkaa, niin että tuhatmääräisen token pari paimenta saattoi ansaita 500-kruunuisen vuodesa. Mutta siitä maksusta piti raitioiden korvata porojen lantalaisten heinämaille ja sauroille tekemät vahingot. Lisäksi saivat paimenet taloista 'niestajuuston', lehmänmaidosta tehdyn eväsjuuron, sekä kuovat ja vanttuut. Joskus sai paimen isoista porotaloista 'niestaa', leiviskän voita, tynnyrin jauhoja sekä leiviskän kahvia ja sokeria kesäeväikseen. Kesäisin raitiot lypsivät laumaansa ja tekivät juustoja. Mutta juuston jokaisesta lypsävästä vaatimesta vei paimen 'mettänlahjana' isännälleen. Loput hän sai syödä taikka myydä omiksi hyvikseen. Kymmenen leiviskääkin kokoontui tuhatkuntaisesta tokasta kesäjuustoa, ja juustonaulasta maksettiin kruunu. Van-*

haan tapaansa lapinmiehet myös kuivasivat poronmaitoa poronvatsalaukussa taikka metson ja koppelonkuvuissa. Maidon sekaan he panivat vedessä keitettyä 'juomukaalia', joskus ruotukan lehtiäkin. Muikeaan juomuruohoonsa oli lappalainen niin opastunut, että hän kylvi sitä keväisin porokaarteeseensa lypsyajan varaksi.

Poronmaitoastian säilytystappeja Niesalompolossa teeseen-

Syksyisin keräsivät poromiehet maitoa isoihin pitkäkäisiin 'ankkoihin' ja upottivat ne suliiin kaltioihin, joissa saivat olla koko talven. Keväällä maidottomana aikana kaivettiin astia hangen alta esiin, ja paksu puuromainen maito oli mainiota kahvinhöystettä." (Paulaharju: Lapin muisteluksia s. 75) – Myös Nervander pääsi maistamaan tuota mainiota kahvinhöystettä, mistä voit lukea lisää Suikkien sukua selostavassa osuudessa.

Ketkä olivat raitiolappalaisia?

Kirkonkirjojen mukaan seuraavat henkilöt olivat Muonion raitiolappalaisia (sulkeissa raitiolappalaiseksi nimeämisvuosi):

- Lars Larsson Pallock (1809)
- Hendric Wasara (1837)
- Eric Vettainen (1840)
- Matts Sieppi (1841)
- Per Eriksson Kyrö (1843)
- Johan Erik Eriksson Kyrö (1852)
- Anders Olofsson Suikki (1856).

Kirkonkirjojen mukaan Kolarissa oli vain yksi raitiolappalainen: Johan Olof Mattsson Salmijärvi (1859).

Molemmissa kunnissa oli huomattavasti enemmän porosaamelaisia kuin luetellut raitiolappalaiset, eikä raitiolappalaisiakaan aina lähteissä nimetä raitiolappalaisiksi. Paljon yleisemmin heistä käytettiin muita ammattiin liittyviä nimityksiä, kuten pororenki, lappalaisrenki, lappalainen, lappalaismies ja porovartija.

Raitiolappalaisuus näyttää levinneen laajimmalle Muoniossa, Kittilässä ja Rovaniemellä. Kolarin ainoa raitiolappalainen oli muoniolaisen raitiolappalaisen Matts Siepin poika. Ylitorniolla heitä oli kaksi: Lars Märten Suikki, joka alun perin oli kotoisin Muoniosta tai Kolarista, ja Lohijärvellä Lars Holster, jonka suku oli tullut Jukkasjärveltä. Ilmaisuu raitio tai raitiolappalainen ei 1800-luvulla ollut käytössä missään muussa Lapin kunnassa. Tämän tyyppinen poronhoito on tietävästi peräisin Ruotsin puolelta. Vielä nykyäänkin siellä harjoitetaan luvanvaraista poronhoitoa (koncessionsrenskötsel), mikä tarkoittaa, että saamelaiset paimentavat muun kuin saamelaiseksi määritellyn väestöns osan omistamia poroja. Myös raitiosta puhutaan Ruotsissa vielä tänäkin päivänä.

Keitä sitten Muonion ja Kolarin saamelaiset olivat?

On olemassa useita käsityksiä ja uskomuksia siitä, keitä Muonion ja Kolarin saamelaiset ja erityisesti raitiolappalaiset olivat. Yhden uskomuksen (myytin) mukaan he eivät olleet saamelaisia vaan suomalaisia, jotka saivat elantonsa poronhoidosta. Toisen uskomuksen mukaan he olivat tunturisaamelaisia, jotka edustivat aivan toista kansaa ja toista kulttuuria kuin alueen alkuperäiset metsäsaamelaiset. Kolmannen myytin mukaan kyse oli saamelaisista, jotka palasivat takaisin, mikä tarkoittaa, että suomalaiset uudisasukkaat olivat karkottaneet heidän esi-isänsä, metsäsaamelaiset, joiden jälkeläiset tulivat takaisin ja ryhtyivät porosaamelaisiksi.

Olen tämän hanketyön yhteydessä saanut yleiskuvan useimmista Muoniossa 1800-luvulla eläneistä poronhoitoa harjoittaneista saamelaissuvuista. Muutamasta näistä samoista suvuista harjoittivat poronhoitoa myös Kolarissa. Valitettavasti aika ei riittänyt siihen, että olisin voinut laatia yhtä järjestelmällisen yhteenvedon muista Kolarin saamelaissuvuista. Seuraavassa tutkimme edellä mainittuja uskomuksia nähdäksemme, pitävätkö ne joiltakin osin paikkansa.

1. myytti: Olivatko he suomalaisia?

Selvitysteni mukaan vain harvoissa tapauksissa Muonion porolappalaisilla oli vain suomalainen tausta. Muun muassa veljekset Matts ja Zacharias Olofssöner Sieppi olivat kumpikin naimisissa paimentolaisperheistä kotoisin olleiden saamelaisten kanssa. Mahdollisesti he olivat tottuneet poronhoitoon jo lapsuudessaan. Ei tiedetä, hoitivatko heidän vanhempansa poroja, mutta useita äidin sukulaisia (Lahti) kutsuttiin lapinmiehiksi.

Veljeksillä Per ja Johan Erik Erikssöner Kyrö oli isänsä puolelta suomalainen tausta. Heidän vanhempansa olivat Erik Johansson Kyrö ja Catharina Mårtensdotter Kitti. Heidän äitinsä tuli siis paimentolaisena eläneestä saamelaisperheestä. Perhe näyttää olleen tiiviissä yhteydessä äidin perheeseen, minkä voi nähdä siitä, että toista veljeä kutsuttiin äidin isän nimen mukaisesti Martin Pietiksi: äidin isä oli Mårten (Matti) Larsson Kitti. Todennäköisesti myös nämä veljekset olivat hoitaneet poroja aivan lapsuudesta asti.

Tutkiessani sukujen alkuperää ajassa taaksepäin ei selvinnyt, onko Vettaisen suku kuulunut mihinkään lapinkylään. Luultavasti Vettaiset ovat Ruotsin Vettasjärveltä alueen vanhaa metsäsaamelaista sukua, jota voidaan seurata Ängesåniin aina 1700-luvun alkuun asti. Muut suvut, kuten esimerkiksi Suikki, Sarri, Vasara, Nutti, Kitti ja Junkka, ovat selkeästi vanhoja porosaamelaisia sukuja. Näitä sukunimiä Muoniossa ja Kolarissa 1700- ja 1800-luvuilla käyttäneitä henkilöitä voidaan seurata monta sukupolvea ajassa taaksepäin 1600-luvulle, jolloin heidän esi-isänsä maksoivat veroja Tornion Lapin lapinkylissä.

Suurimmalla osalla Muonion poropaimentolaisista oli saamelainen syntyperä, vain osalla suomalainen sukutausta. Muonion ja Kolarin yhdeksän kirkonkirjoissa olevan raitiolappalaisen joukossa oli yksi (Taskis-Matti), jolla oli suomalainen tausta, ja kolme, joilla oli suomalais-saamelainen tausta (Taskis-Matin poika Heikki ja kaksi Kyrön poikaa). Tästä on saattanut syntyä uskomus, jonka mukaan raitiolappalaiset eivät olleet saamelaisia.

2. myytti: Olivatko he tunturisaamelaisia?

Kirjallisten lähteiden koko olemassaolon ajan muut kansat ovat jakaneet saamelaiset tai heidän asuinalueensa eri ryhmiin. Yksi ensimmäisistä oli Venäjällä tehty jako Villiin Lappiin ja Metsä-Lappiin. Myöhemmin Ruotsissa tehtiin jako tunturilappalaisiin ja metsälappalaisiin (granlapper) sekä kalastajalappalaisiin. Norjan puolella on käytetty sellaisia ilmaisuja kuin tunturisaamelaiset (fjellfinner), jokisaamelaiset (elvefinner) ja merisaamelaiset (fjordfinner, sjöfinner). Saamelaiset jaetaan vielä nykyäänkin eri ryhmiin asuinpaikan, kielen ja elinkeinon mukaan. Joidenkin mielestä viranomaiset pyrkivät tällä tavalla jakamaan pienen kansan yhä pienempiin ryhmiin ja riistämään siten yhteisyyden tunteen sekä myös toimintakyvyn ja vahvuuden. Mutta myös saamelaiset itse käyttävät vastaavanlaisia nimityksiä. Esimerkiksi suurkaupungissa asuvat saamelaiset kutsuvat itseään city-saamelaisiksi. Kansallisvaltioiden valtaväestö ei jaa itseään samalla tavalla eri ryhmiin, eikä niin tee kukaan mukaan. Oletko kuullut puhuttavan metsätaloussuomalaisista, kaivosruotsalaisista tai kalastajanorjalaisista?

Kun saamelaiset jaettiin tunturisaamelaisiin ja metsäsaamelaisiin, se ei tarkoittanut, että kyse olisi ollut kahdesta erilaisesta kansallisesta (etnisestä) ryhmästä. Koska alueiden luonnonolosuhteet ja mahdollisuudet olivat kuitenkin erilaisia, elinkeinoelämäkin kehittyi eri suuntiin. Siksi tunturi- ja metsäalueille syntyi myös jonkin verran toisistaan poikkeavia kulttuureja. Monet Muoniossa – osittain myös Kolarissa – 1800-luvulla poronhoitoa harjoittaneista perheistä olivat tulleet Enontekiön ja Ruotsin puolen tunturialueilta, useimmat paimentolaisporonhoitoa harjoittaneista porosaamelaisperheistä. Porojen kanssa muutettiin kesäisin Norjan, Ruotsin ja Suomen tunturiseuduille ja talvisin Suomen ja Ruotsin alempana sijaitseville metsäalueille. He tulivat siis tunturisaamelaisen kulttuurin piiristä, mutta kuten aiemmin on mainittu, tämä ryhmä ei poikennut etnisesti metsäsaamelaisista.

On väärin ajatella, että tunturisaamelaiset ja metsäsaamelaiset olisivat olleet kaksi täysin erilaista ryhmää. Kun samat saamelaiset muuttivat Muonioon ja Kolariin, heitä ryhdyttiin kutsumaan metsäsaamelaisiksi. Vanhassa metsäsaamelaisessa kulttuurissa tärkeimpinä elinkeinoina olivat olleet metsästys ja kalastus, kun sitä vastoin näiden "uusien" metsäsaamelaisten tärkein elinkeino oli poronhoito. Sarrin suvun historia kertoo, kuinka liikkuvaisia ja sopeutumiskykyisiä entisajan saamelaiset olivat. Niiden, jotka jostakin syystä eivät onnistuneet jonkin elinkeinon harjoittamisessa, oli pakko kokeilla jotakin muuta joko omilla palkisilla tai muuttamalla toiselle alueelle.

Ruotsin Jukkasjärvellä elänyt Sarrin suku on tietävästi lähtöisin Tenon siidasta (Tana/Utsjoki). Tuossa saamelaiskylässä asui 1600-luvun loppupuolella mies, jonka nimi oli Sarre Klemetsson. Hänellä oli neljä poikaa, jotka kaikki lähtivät länteen Saamenmaahan. He asettuivat asumaan Tornion Lappiin, jossa suku lisääntyi. Kaksi pojista muutti muutaman vuoden kuluttua Norjaan, mutta he jättivät jälkeläisiä Ruotsin puolelle. Toisen pojan poika oli nimeltään Per Thomasson Sarri. Vuonna 1711 hän työskenteli ruukin työmiehenä Masuunissa (Masugnby). Samainen Per syytti Jukkasjärven käräjillä norjalaista nimismiestä, Sjul Svenssonia, veljensä Olofin hukuttamisesta Pohjois-Norjassa sijaitsevaan Målselva-jokeen. Tuo uoma oli Norjan puolella kesäisin vaeltavien "ruotsalaisten" porosaamelaisten usein käyttämä siirtymäreitti. Monilla metsäalueiden saamelaisista oli talvilaitumet Norrbottenin suurten jokien välissä, ja jotkut ovat melko varmaan muuttaneet itään, aina Muonionjoelle asti.

1800-luvun alkupuolella Muoniossa eli rikas metsäsaamelainen nimeltään Anund (Anundi) Larsson Sarri. Anund oli kaiken todennäköisyyden mukaan Mickel Sarressonin lapsenlapsen lapsi. Mickel Sarresson oli yksi niistä neljästä veljeksestä, jotka muuttivat Tenosta Tornion Lappiin. Anund oli syntynyt joko vuonna 1774 tai 1775 viidestä sisaruksesta nuorimpana. Varmaan hän oli lapsuudessaan ja nuoruudessaan ollut mukana metsämaan talvilaitumien ja tunturimaan kesälaitumien välisillä kausiluonteisilla muuttomatkoilla. Talvilaitumet ovat saattaneet ulottua kauas itään Ruotsin ja Suomen nykyisen rajan tuntumaan ja kesälaitumet Norjan ja Ruotsin välisen rajan muodostaman Kjølenin länsipuolelle.

Todennäköisesti perhe talvilaitumella ollessaan joutui tekemisiin metsäsaamelaisen Suikin perheen kanssa. Anund meni naimisiin Kolarissa vuonna 1770 syntyneen Ingrid (Inka) Pehrssonin kanssa. Tietävästi myös vaimon suku on aikaisemmin elänyt Tornion Lapin tunturialueilla. Hänen isänsä Anders Nilsson Suijk toimi kirkkoväärtinä Saarivuomassa, joka sijaitsee Jukkasjärven pitäjässä Ruotsissa. Ingridin isä oli sitä vastoin Kolarissa Pajalan pitäjässä asunut metsäsaamelainen, mikä viittaa siihen, että hän vaelsi porojensa kanssa vain metsäalueella.

Tiedot Sarrin suvusta todistavat, että entisaikojen saamelaiset eivät välttämättä viettäneet koko elämänsä poropaimentolaisina oman siitansa alueella. Sekä Pehr Suikki että Anund Sarri syntyivät tunturisaamelaisiksi mutta kuolivat metsäsaamelaisina. Tiedot osoittavat, että saamelaiset saattoivat muuttaa muihin lapinkyliin, muille alueille tai naapurimaihin, he saattoivat sopeuttaa poronhoitonsa vastaamaan luonnon olosuhteita ja he voivat työskennellä muiden elinkeinojen kuin poronhoidon ja kalastuksen parissa ja olla yhteydessä useamman maan viranomaisiin.

3. myytti: Olivatko he ”paluumuuttajia”?

Erään perimätiedon mukaan useat Muoniossa ja Kolarissa 1800-luvulla asuneet saamelaissuvut olivat ”paluumuuttajia”, mikä tarkoittaa, että heidän esivanhempansa olivat asuneet täällä mutta muuttaneet länteen tai pohjoiseen tuntureiden suuntaan. Tiedot Sarrien siirtymisestä Tenosta Jukkasjärvelle osoittavat, että saamelaiset muuttivat entisaikaan pitkienkin etäisyyksien päähän. Sarrien muutto ei ollut mitenkään epätavallista, sillä katsaus Ruotsin ja Norjan puolella julkaistuihin saamelaisten sukukirjoihin osoittaa, että monet suvut siirtyivät yhdeltä saamelaisalueelta toiselle. Esimerkiksi Pohjois-Norjan Finnmarkin saamelaisväestö kasvoi voimakkaasti saamelaisten muuttaessa sinne Pohjois-Suomesta, minkä on varmaan katsottava johduneen suomalaisten levittäytymisestä pohjoiseen.

Monet niistä saamelaisista, jotka pakotettiin lähtemään pois Tornionlaaksosta, muuttivat todennäköisesti lähistöllä sijaitseviin lapinkyliin. Siellä he alkoivat muiden siidoissa asuvien saamelaisten tapaan paimentaa poroja. Vähitellen porotokkien ja poronomistajien määrän lisääntyessä tunturialueilla alkoi olla pulaa tilasta; karu alue ei tarjonnut kovinkaan paljon vaihtoehtoisia elinkeinoja. Valittavana oli lähtö Norjan rannikolle, ryhtyminen uudisasukkaaksi tai joutuminen arvoasteikon alimpaan kastiin – kerjäläislappalaiseksi – talonpoikauskylään. Muutamat varmaan pitivät parhaana ratkaisuna sellaisen alueen löytämistä, jossa ei ollut liikaa väkeä. Kaikesta päätellen sellaisen alueen he löysivät täältä. Muonion ja Kolarin seutua ovat voineet pitää talvilaitumenaan myös ne paimentolaissaamelaiset, joiden kesälaitumet sijaitsivat tuntureilla. Ehkä jotkut näistä saamelaisista päättivät sitten laiduntaa tällä alueella ympärivuotisesti ja asettuivat tänne.

Sukulaisuus on näytellyt tärkeää osaa saamelaisten elämässä, ja suullisella kertomaperinteellä oli huomattava merkitys vanhassa saamelaisessa yhteiskunnassa. Nämä kaksi asiaa yhdessä antavat aiheen olettaa, että perimätieto saamelaisten palautumisesta esi-isiensä metsästysmaille saattaa pitää paikkansa. Nykyään ei kuitenkaan pystytä löytämään tarkkoja todisteita siitä, että määrätty suku asui Muoniossa tai Kolarissa juuri siihen aikaan, jolloin suomalaisväestö alkoi hyödyntää näitä seutuja.

IHMISTEN VÄLISET SUHTEET

Sukulaissiteet

Tämän hankkeen parissa työskennellessäni olen kiinnittänyt huomiota Muonion ja Kolarin saamelaiden läheisiin keskinäisiin suku- ja perhesiteisiin. On lukuisia esimerkkejä siitä, että sisaruspari oli naimisissa toisen sisarusparin kanssa tai että pikkuserkut olivat naimisissa keskenään. Yhdessä tapauksessa setä ja veljenpoika olivat naimisissa siskosten kanssa. Erään saamelaisia koskevan uskomuksen mukaan heidän yleisenä tapanaan oli mennä naimisiin läheisten sukulaistensa kanssa niin, että esimerkiksi serkusten välinen avioliitto olisi ollut tavallista. En ole kuitenkaan pystynyt löytämään Muoniota ja Kolaria käsittävistä aineistosta yhtään tapausta, jossa lähiserkukset olisivat olleet naimisissa keskenään. Vaikka porosaamelaisilla ei ollutkaan valittavanaan kovin monta puolisoehdokasta, he kuitenkin yrittivät löytää aviopuolisokseen henkilön, joka oli kaukaisempaa sukua kuin ensimmäinen serkku.

Toinen erityispiirre on, että monet saamelaiset kävivät hakemassa aviopuolisonsa muista pitäjistä. Viljelijäväestöllä oli usein tapana hakea puoliso joltakin naapuritalolta, kun taas porosaamelaiset olivat valmiita muuttamaan pitkienkin matkojen päähän päästäkseen naimisiin. Nämä erot johtuivat monista seikoista. Ensimmäkin porosaamelaiset olivat enemmän yhteydessä muihin ihmisiin ja kävivät useammin eri paikkakunnilla kuin pysyvästi paikoillaan asuva talonpoikaisväestö. – Tämä koski sekä miehiä että naisia. – Toiseksi he eivät olleet yhtä kiinteästi kytköksissä mihinkään tiettyyn paikkaan kuten talonpoikaisväestö. Kolmanneksi niillä, jotka halusivat paimentaa poroja, ei ollut aviopuolisoa etsiessään kovinkaan monta vaihtoehtoa, joten suurin osa poropaimentolaisista meni naimisiin toisen paimentolaisen kanssa. Tosin talonpoikien pojat ja tyttäret saattoivat saamelaisen kanssa avioituessaan ryhtyä viettämään paimentolaiselämää, mutta sellainen ei ollut mitenkään tavallista.

Jos omasta saamelaiskylästä ei löytynyt sopivaa puolisoehdokasta, oli pakko lähteä etsintämatkalle naapurikyliin. Siten Muonioon ja Kolarin tulti väkeä Enontekiöltä, Kaaresuvannosta, Pajalasta ja Jukkasjärveltä. Kaukaisemmilta alueilta kotoisin olevia saamelaisia tänne muutti vain muutama. Pisimmän matkan 1800-luvun Muonion saamelaisista taivalsi Kautokeinosta kotoisin ollut Anna Nilsson Aslak, joka tuli pappi Kolströmin palvelukseen piiaksi. Hän meni naimisiin Taskis-Matin pojan kanssa, ja he muuttivat Rovaniemelle. Annan tavoin monet nuoret tapasivat puolisonsa ansiotyössä ollessaan.

Sekä talonpojilla että porosaamelaisilla oli renkejä ja piikoja. Useimmat nuoret, niin porosaamelaiden kuin talonpoikienkin lapset, olivat ennen naimisiinmenoaan töissä toisten palveluksessa. Usein työpaikoista, kuten myös naimakaupoista, sovittiin perheiden ja sukulaisten kesken. Esimerkiksi Michel Anders Vettainen oli renkinä Salmijärvellä sukulaistensa luona. Maria Elmina Suikki oli piikana Muotkavaarassa, joka oli hänen enonsa vaimon kotitila.

Muoniolainen Johan Karl Andersson Muotkavaara lähti rengiksi Kolarin Ruokojärvelle, missä hän meni naimisiin lankonsa veljen lesken kanssa. Asia ei ole niin monimutkainen kuin kuulostaa: Johan Karl syntyi ja varttui Muotkavaaran tilalla Muonion Äkäsjärvellä. Hänen sisarensa Anna Kaisa oli naimisissa Vanhan Vasaran

pojan Olofin kanssa. Tämä rakensi Salmelan tilan. Olofin Henrik-veli lähti maailmalle tarkoituksenaan paimentaa poroja kauempana etelässä sijaitsevassa jokilaaksoissa. Ruokojärvellä hän tapasi tytön, jonka nimi oli Eva Mathilde Mosesdotter Måna. Eva ja Henrik saivat kaksi lasta, Eva Kaisan (1853) ja Thomasin (1855). Sen jälkeen he saivat vielä ainakin kaksi lasta, Juhon (1870) ja Erikan (1872). Henrik Henriksson Vasara lienee kuollut vuosien 1872–1876 aikana. Hänen leskensä meni vuonna 1877 naimisiin Henrikin sukulaisen ja samalta seudulta kotoisin olleen – mitä seikkaa pidetään saamelaisessa kulttuuripiirissä sukulaisuussuhteena – varsin nuoren Johan Karlin kanssa. Johan Karl, joka oli renki ja vuokralainen, nousi Eva-lesken kanssa avioitumisen myötä mäkitupalaisten luokkaan. Eva ja hänen uusi miehensä saivat vuonna 1878 tyttären, jolle annettiin nimeksi Maria Kustaava.

Varmaankin juuri perhesiteiden takia aviopari Johan Abraham Olsson Luosujärvi ja Maria Helena Mattsdotter Ylläsjärvi muuttivat Kolarista Kaisa Sarrin ja Anders Nutin tilalle Tiurajärvelle. Johanin veli oli nimittäin naimisissa Andersin sisaren Agnetan kanssa. Johan ja Maria eivät kuitenkaan jääneet asumaan Tiurajärvelle kovinkaan pitkäksi aikaa. Vuonna 1865 tila autioitui, ja Johan joutui vaimoineen siirtymään vuokralaiseksi muiden ihmisten luokse. He asuivat sekä Anders Suikin että Olof Vasaran luona Äkäsjärvellä. He eivät olleet suoraan sukua näille, mutta Anders Nutin sisar Agneta oli Olof Vasaran ja Anders Suikin vaimon Brita Kaisan serkku. Kaisa Sarri (Tiurajärvi) asui sekä sisarentyttäreensä Brita Kaisan että Brita Marian luona Nivunkijärvellä.

Saamelaiskulttuuria leimaavat kolme erityistä piirrettä, joilla on ollut suuri merkitys ihmisten välisille suhteille. Näitä ovat kummius, vastavuoroisuuteen perustuva väärtiys (veardde) ja nimikäytäntö.

Kummius

Saamelaisilla on ollut tapana valita lapsilleen monta kummiä. Kummit ja kummilapset ovat koko elämän ajan kestävässä suhteessa toisiinsa, ja he käyttävät toisistaan nimityksiä *ristnieidda* ja *ristbardni* (kummityttö ja kummipoika) ja *risteadni* ja *ristahcci* (kummitäti ja kummisetä). Myös kummien omien lasten ja kummilasten välinen suhde on erityinen.

Muonion tilannetta tarkasteltaessa nähdään, että saamelaisvanhemmat valitsivat 1800-luvun alussa lapsilleen yleisemmin saamelaisia kuin suomalaisia kummeja. Alueen saamelaisperheitä koskevasta selonteosta ajanjaksolta 1808–1831 käy ilmi, että 21 kastetilanteessa saamelaisia kummeja oli kaikkiaan 68 ja suomalaisia 56. Saamelaiset kummit olivat usein lapsen lähisukulaisia, kuten isovanhempia, tätejä ja setiä tai enoja, mutta he saattoivat olla myös henkilöitä, jotka eivät olleet perheelle läheistä sukua. Näihin saamelaisperheisiin ei ole laskettu mukaan sellaisia perheitä, joissa toisella aviopuolisolla oli suomalaistausta, kuten esimerkiksi kolmea Siepin veljestä, joilla oli saamelainen vaimo.

Kaiken kaikkiaan vuosina 1807–1831 kastettiin 17 lasta, joiden jomman kumman vanhemman sukunimi oli Sieppi. Näiden kastettavien lasten kummeina oli 78 suomalaistaustaista ja 20 saamelaistaustaista henkilöä. Siepin jokaisella lapsella oli keskimäärin 4,59 suomalaista ja 1,18 saamelaista kummiä, kun vastaavasti täysin saamelaisilla perheillä oli 2,67 suomalaista ja 3,23 saamelaista kummiä. Suurin osa Siepin saamelaisista kummeista tuli niistä kolmesta perheestä, joissa äiti oli saamelainen.

Nämä saamelaiset kummit olivat yleisesti ottaen lapsen äidin sukulaisia. Perheissä, joissa molemmat vanhemmat olivat saamelaisia, oltiin halukkaita saamaan kummeiksi kaikkein läheisimmät sukulaiset. Sitä vastoin Siepin perheissä se ei näyttänyt olleen yhtä tärkeää: 98 kummista vain 11 oli lähimpiä perheenjäseniä. Monet kummeista olivat talonpoikaissuvuista Lahti, Niemi, Olli ja Hietanen, eivätkä heistä useimmat olleet lähisukua Siepeille.

Saamelaiset halusivat siis kummeiksi enemmän saamelaisia kuin suomalaisia ja valitsivat kummeiksi mieluiten kaikkein lähimpiä sukulaisiaan. Tämä kertoo jotakin siitä, kuinka tärkeää suhde omaan sukuun oli. Se että saamelaiset valitsivat kuitenkin myös suomalaisia kummeja, osoittaa heidän halunneen luoda yhteyksiä myös suomalaisiin. Kummien valinta saattoi olla joissakin tapauksissa puhtaasti käytännön sanelemaa, jolloin kummiksi saatiin valita melko satunnaisia henkilöitä. Esimerkiksi Anders Persson Suikin ja Marget Andersdotter Nutin toinen poika, Henric, sai kummeikseen samat henkilöt kuin juuri ennen häntä kastettu talonpojan tytär. Tämä todistaa sen, että kastetoimitusta ei ollut etukäteen suunniteltu. Ehkä sen toimittaminen oli yhtäkkiä sopinut ajallisesti niin hyvin, että he halusivat saada sen hoidettua ennen siirtymistään muualle porojensa kanssa. Sarrin sukua koskevassa luvussa kerrotaan, kuinka yhdellä Vanhan Vasaran tyttäristä oli kummeina koko Kurtakon perhe.

Väärtit

Saamelaisten halu valita lapsilleen myös suomalaisia kummeja saattaa liittyä väärti-tyteen eli veardde-järjestelmään. Kysymyksessä oli porosaamelaisen perheen ja pysyvästi paikoillaan asuvan talonpoikaisperheen välinen suhde, joka ulottui paljon pidemmälle kuin tavallinen ystävyys. Tällaiset väärtisuhteet ovat tuttuja monissa saamelaisyhteisöissä. Pohjois-Norjassa oli tavallista, että porosaamelaisperheillä oli väärtisuhde sellaisiin kiinteästi paikallaan asustaviin perheisiin, joiden asuinalueille he joksikin aikaa asettuivat. Rannikolla asuneet väärtiperheet olivat tavallisesti pienviljelijöitä, jotka myös kalastivat. Sisämaassa asuneet perheet harjoittivat pienviljelyksen ohella jonkin verran pyyntiä.

Porosaamelaisperheet ja talonpoikaisperheet vaihtoivat keskenään tavaroita ja auttoivat toisiaan, joten niillä oli sillä tavalla vastavuoroista hyötyä toisistaan. Pysyvästi paikallaan asuva perhe sai poronlihaa, poronnahkoja ja muita porotuotteita porosaamelaisperheeltä, joka puolestaan saattoi saada lampaan- ja naudanlihaa, kalaa ja maitoa sekä neulottuja, kudottuja ja karstattuja villatuotteita. Porosaamelaisperhe voi silloin tällöin myös asua talonpoikaisperheen luona. Tällaisia ystävyysuhteita saatiin ylläpitää usean sukupolven ajan.

Yksi tärkeimmistä ystävyysuhteiden solmimisen ja jatkuvan ylläpitämisen keinoista oli pyytää väärti lapsen kummiksi, jolloin myös lapsesta tuli osa väärtin elämää.

Kaimat

Moni huokailee saamelaisten mielikuvituksen puutetta nimenvallinnassa. ”Kaikilla on pieniä vaihteluja lukuun ottamatta miltei sama nimi”, sanovat usein saamelaisyhteisön ensimmäisen kerran kohtaavat ihmiset. Myös Muonion ja Kolarin saamelaiset käytti-

vät paljon samoja nimiä. Tuolloin se oli tavallista muuallakin yhteiskunnassa, mutta on nähtävissä, että saamelaiset pitivät kiinni vanhoista nimistään melko pitkään. Vielä nykyäänkin monet saamelaiset käyttävät samoja nimimuotoja, joista oli tullut suosittuja ensimmäisellä lähetyskaudella, jolloin papit alkoivat kastaa saamelaisia (1600-luvulla). Tämä johtuu saamelaiskulttuuriin kuuluvasta vahvasta nimeämisperinteestä. Perinne juontaa juurensa vanhasta saamelaisesta uskosta: on tärkeää, että lapsi saa nimensä oikean henkilön mukaan, koska myös tämän ominaisuudet siirtyisivät lapseen.

Sana kaima on saameksi *gaibmi*. Kaksi samannimistä henkilöä kutsuvat toisiaan kaimoiksi puhuessaan kaimansa kanssa mutta myös puhuessaan kaimastaan. Myös suvun sisällä on suurta merkitystä sillä, kenen kaima olet. Jos lapsi oli oman isänsä *gaibmi*, häntä kunnioitetaan – ainakin ennen vanhaan – enemmän kuin hänen sisarusiaan. Monen saamelaisen mieleen ei tulisi vielä nykyäänkään antaa lapselleen nimeä, jota ei ole ollut kellään muulla suvun jäsenellä.

SUIKKI

Pehr Andersson Suikki ja hänen perheensä

Ensimmäinen Suikki, jonka nimen tunnemme ja jonka tiedämme asuneen täällä, on noin vuonna 1720 syntynyt Pehr Suikki. Hän syntyi Kolarissa mutta oli kaiki myöhemmin kirjoilla Muoniossa. Luultavasti Pehr oli Ruotsin Jukkasjärvellä, Saarivuomassa, kirkonpalvelijana toimineen Anders Nilsson Suijkin poika. Anders kuoli 60-vuotiaana vuonna 1733. Andersin työ kirkonpalvelijana oli tuskin kokopäiväistä, joten hänellä oli varmaan poroja kuten alueella asuvilla muillakin saamelaisilla. Hänen siitansa talvilaidun ulottui mahdollisesti itään Muonionjoen vesistön suuntaan. Talvilaitumella Kolarin seudulla oleskelun aikana syntyi Pehr, joka alkoi aikuisena käyttää näitä metsäalueita tärkeimpänä laidunmaanaan. Perimätiedon mukaan Suikit olivat "paluumuuttajia", eli he olivat aiemmin asuneet metsäalueilla mutta muuttaneet tunturiin.

Pehr Andersson Suikin vaimo oli nimeltään **Kirsten Nilsdotter**. Hänestä onnistuin selvittämään vain, että hän asui vanhuudessaan yhdessä tyttärensä Ingridin (Ingan) ja tämän perheen kanssa. Pehrilla ja Kirstenillä oli viisi lasta. Yksi heistä oli Jukkasjärveltä kotoisin olleen Anund Larsson Sarrin kanssa naimisiin mennyt **Ingrid** (1770) ja toinen **Pehr** (1764), joka meni naimisiin Brita Larsdotter Sarrin kanssa, joka oletettavasti oli Anundin sisar. Muita lapsia olivat **Nils** (1765), **Marget** (1773) ja **Anders** (1776). Sekä Nils että Anders avioituivat enontekiöläisen saamelaisen kanssa. Nilsin vaimo oli Rounalasta kotoisin ollut Margreta Kuhmunen, ja he muuttivat Sodankylän Sompioon poropaimeniksi. Anders meni naimisiin Suonttavaarasta kotoisin olleen Marget Andersdotter Nutin kanssa, joka oli Hendric Vasaran vanhempi sisarpuoli. – Heistä lisää myöhemmin.

Olof Pehrsson Suikki ja Anna Mårtensdotter Kitti

Yksi Pehr Pehrsson Suikin ja Brita Larsdotter Sarrin viidestä lapsesta oli Olof (Olli), joka syntyi vuonna 1790. Kolarin Suikit ovat hänen jälkeläisiään, kun taas Olofin sisarusten jälkeläisiä on asunut Ruotsin Pajalassa. Olofin vaimo oli Anna Mårtensdotter Kitti, joka oli syntynyt Peltojärvellä ja joka tuli sikäläisestä suuresta poronhoitoa harjoittaneesta saamelaisperheestä. Paulaharju kutsuu Olofia vanhimmaksi Suikiksi, mutta ei tiedetä, tarkoittaako hän tällä ensimmäistä Muonioon tullutta Suikkia. Ainakaan hän ei voi tarkoittaa vanhinta tuolloin elänyttä Suikkia, koska Olof kuoli vuonna 1877 ja Paulaharju kävi Muoniossa ja Kolarissa vuosina 1921 ja 1922.

Suikkien laidunalueet sijaitsivat Muonion ja Kolarin kuntien silloisen rajan molemmin puolin. Se minkä kunnan kirkonkirjoihin heidät on merkitty, oli todennäköisesti enemmänkin hallinnollinen kysymys kuin käytännön vahvistus siitä, missä he itse asiassa asuivat. On tärkeää muistaa, että he olivat paimentolaisia ja että asumisella ei tarkoitettu heidän eläneen vakinaisesti yhdessä paikassa. He jutivat monien eri seutujen välillä. Sen takia Muonion ja Kolarin aluetta on syytä tarkastella yhtenä kokonaisuutena ja siihen on lisättävä myös nykyinen Pajalan kunta, koska Suikit asuivat ja heillä oli laidunalueita nykyisen rajajoen kummallakin puolella; Kolarihan kuului samaan kirkkopitäjään kuin Pajala aina vuoden 1809 rajanvetoon saakka.

Samuli Paulaharjun käsityksenä näyttää olleen, että Olof (Olli) Suikki oli tämän alueen ensimmäinen Suikki, mikä ei pidä paikkansa: Jo Olofin isoisä oli syntynyt Kolarissa, ja niin hänen isoisänsä kuin isänsäkin olivat paimentaneet poroja Kolarissa ja Muoniossa. Paulaharju kertoo: *"Vanhimpana Suikkina muistetaan vielä vanhaa Olli-äijää, Pekka Suikin poikaa, joka oli syntynyt 1799. Olli oli pikkuinen mies ja niin kivaääninen, ettei pikku pojalla ääni sen kivempi. – – 'Voi paahkilas!' kirosi äijä kimakalla äänellä, kun jostakin sattui suutahtamaan."*

Paulaharju jatkaa: *"Pieni ukko piti pääpaikkanaan Pakajärveä ympäröiviä seutuja. Hän samoili suuren porolaumansa kanssa pitkin erämaita aina Kangosselkää myöten. Mutta sitten kerran hän saapui Kitisen vedenjakajalle ja asettui asumaan Pokkaan, Suikin pieneen vaatimattomaan taloon tarkoituksenaan jäädä siihen pysyvästi. Hän palasi kuitenkin jonkin ajan kuluttua takaisin metsäkotaansa ja jatkoi elämänsä lapinäijänä. Sellaisena hän myös kuoli, sokeana vaarina kesällä 1876 Pakarovon tuohikodassa."* (Paulaharju 1922:70) – Kuolinvuosi on varmaan väärin, koska perukirjassa lukee, että Olof Suikki kuoli vuonna 1877.

Mielestäni hänen aikomuksensa jäädä uudisasukkaaksi Pokkaan liittyy Nils Pehrsson Suikkiin ja tämän vaimoon, jonka sukunimi oli Pokka. Nils oli luultavasti Olofin vuonna 1797 syntynyt veli. Muonionniskan kirkonkirjojen mukaan Nils Pehrsson Suikki meni vuonna 1820 naimisiin Anna Sophia Ericsson Pockan kanssa. Nämä kaksi asuivat myöhemmin perheineen Kittilän pitäjässä.

Olof (Olli) Pehrsson Suikilla ja Anna Mårtensdotter Kitillä oli neljä poikaa, jotka jatkoivat kiertämistä kotiseuduillaan ja työtään poronhoidon parissa: **Petter Olof** (Pekka 1817), **Lars Mårten** (Lassi 1820), **Anders** (Antti 1824) ja **Fredrik** (Feetta 1829). Samuli Paulaharju kirjoittaa, että pojat tulivat joka kesä kotakuntineen Pakajärven pohjoisrannan kentälle. Siellä oli viisi kotakuntaa, joista neljä oli Suikin veljesten ja viides taas Lassin pojan, Feetan, röttelö. Vuonna 1851 syntyneen Feetan ristimänimi oli Fredrik Wilhelm.

Suikkien kotajäännökset Pakasaivon läheisyydessä

Anna ja Olof sekä heidän poikansa Fredrik kuolivat vuosina 1876–1877. Perukirjoista on mahdollista saada jotakin käsitystä heidän elämästään. Anna kuoli aviopuolisoista ensimmäisenä toukokuussa 1876, ja vuotta myöhemmin kuoli myös Olof.

Annan perukirja alkaa sanoilla: *"Tammikuun 22. päivänä 1877 toimitettiin lappalaiskodassa Kiuasselän metsäseudulla lappalaisvaimo Anna Suikin perunkirjoitus..."* Perukirjan mukaan pesä oli erittäin köyhä; siinä oli varsin vähän tarvekaluja. Ainoita ruoanlaitossa ja ruokailussa käytettyjä esineitä olivat kaksi kuparikattilaa, kuparipullo ja neljä kauhaa. Vaatteista ja vuodevaatteista ei ole mainintaa, vaikka niitä on täytynyt olla. – Ehkä niitä ei ole mainittu huonokuntoisuuden takia. – Heidän merkittävin rikkautensa oli 12 poroa. Niiden arvo oli yhteensä 110 markkaa, ja koko pesän arvoksi on merkitty 134 markkaa ja 42 penniä. Velkaa pesällä ei ollut lukuun ottamatta 2 markan ja 40 pennin suuruista summaa, jonka pesä oli velkaa vuokralaiselle, Luosu-Pekalle.

Olof Suikin kuollessa vain vuosi vaimonsa jälkeen pesässä oli jäljellä vielä vähemmän tavaraa. Annan kahdesta kuparikattilasta oli jäljellä vain yksi, neljästä kirveestä kolme ja neljästä ahkiosta kaksi, ja Annan arkku (kiisa) oli kadonnut. Sen sijaan Olofin perukirjassa on mainittu sellaisia esineitä, joita ei ole merkitty Annan perukirjaan, kuten rautaketju, parit käpälälaudat, sängynpeitto ja nahkatalja. Poroja oli jäljellä enää seitsemän, mutta kunkin eläimen arvo on merkitty korkeammaksi kuin vuotta aikaisemmin, joten porojen kokonaisarvo oli 103 markkaa. Olof oli kuitenkin velkaa monille. Kyse oli enimmäkseen melko pienistä määristä: 3 markkaa Isak Ollilalle, 2,70 markkaa Johan Kihklangille, 2 markkaa Karl Kihklangille, 4 markkaa Wilhelm Luosujärvelle ja 1,80 markkaa Olof Reponiemelle. Papille piti luovuttaa maksuna 35 markan arvoinen porohärkä, minkä lisäksi hautauskustannukset olivat 20 markkaa. Kun velat oli maksettu, pesän arvoksi jäi vaivaiset 12 markkaa.

Olivatko he todellakin niin köyhiä kuin nämä kaksi perukirjaa antavat ymmärtää? Miten tuo sopii yksiin sen kanssa, mitä Paulaharju kertoo Olofin omistamasta suuresta porokarjasta? Anna ja Olof olivat vanhoja ihmisiä. He olivat molemmat syntyneet vuonna 1790, joten he saavuttivat 86 ja 87 vuoden iän. Elinikä on ollut varsin korkea jopa tämän päivän mittapuun mukaan, ja heidän aikanaan vain ani harva eli niin vanhaksi. Jo vuodelta 1860 peräisin olevassa rippikirjassa lukee, että Olli oli raihnainen ja Anna yli-ikäinen. Siten kumpikaan heistä ei kuollut äkillisesti nuorena, vaan he olivat vanhoja, sairaita ja hyvin tietoisia loppunsa lähestymisestä. Siksipä voidaan olettaa, että he olivat jakaneet suuren osan omaisuudestaan, myös porokarjan, perillisille jo aikaisemmin.

Fredrik, yksi heidän pojistaan, kuoli suurin piirtein samaan aikaan kuin Anna ja Olof. Fredrikin jälkeinen perukirja osoittaa hänen taloudellisen tilanteensa olleen huomattavasti parempi. Hän omisti 123 poroa, joiden arvo oli 1 255 markkaa. Pesässä oli paljon myös kupariesineitä, puuta, malmia, rautaa, keittiövälineitä ja työkaluja sekä lisäksi melko paljon vaatteita. Fredrikillä oli niin saatavia kuin velkaakin. Hän oli velkaa lähistölle asuville perheille, kuten Kihlangissa, Tapojärvellä ja Reponiemessä asuville talonpojille sekä Pehr Suikille. Kaikki Fredrikille velkaa olevat henkilöt olivat Suikkeja. Anders Suikki oli saanut Fredrikiltä kaksi teurasporoa, joiden arvo oli yhteensä 60 markkaa. Ei ole tiedossa, miksi muut, eli Johan, Nils ja Märten Larsson Suikki, jotka kaiketi olivat Fredrikin serkkuja, olivat hänelle velkaa. Pesän arvoksi kirjattiin 1 249 markkaa ja 42 penniä.

Fredrik Olofsson Suikin perhe

Fredrikin vaimo oli Pajalasta kotoisin ollut, vuonna 1839 syntynyt Christina Andersdotter Juncka. Häntä alettiin vähitellen kutsua kirjallisissa lähteissä Stinaksi ja arkikielessä Tiinaksi. Hän jäi Fredrikin kuoltua yksin neljän alaikäisen lapsensa kanssa: 18-vuotiaan Maria Johannan, 15-vuotiaan Fredrikin, 9-vuotiaan Hilda Kristinan ja 3-vuotiaan Tomasin.

Perunkirjoituksessa lasten edustajina olivat metsänvartija Henrik Kihlangi ja talonpoika Olof Reponiemi. Nimet Kihlangi ja Reponiemi esiintyvät jokaisessa Suikkien kolmesta kuolinpesästä laaditussa perukirjassa. Perunkirjoituksessa piti olla paikalla muutama perheen ulkopuolinen henkilö, jotka pystyivät auttamaan pesän arvon arvioimisessa ja todistamaan, että kaikki sujui oikealla tavalla. Lisäksi alaikäisillä lapsilla piti olla oma edustaja. Tavallisinta oli antaa nämä tehtävät joillekin naapurissa asuville henkilöille, ja Kihlangi ja Reponiemi sekä Tapojärvi olivat Suikkien laidunmaita lähinnä sijaitsevat tilat. Olof Reponiemi, entiseltä nimeltään Vettainen, oli äidinäitinsä kautta sukua Suikeille, ja Olof Suikki ja vaimonsa Anna olivat hänen kummejaan.

Muutamaa vuotta myöhemmin, eli vuosilta 1881–1890, merkintä leski Stina Andersdotterista ja tytär Maria Johannasta löytyy taas Muonion rippikirjoista. Kumpikin on merkitty poropaimeneksi ja äidinkieleksi saame. Pappien pitämiin rippikirjoihin merkittiin myös lapset. Rippikirja aloitettiin vuonna 1881 lasten ollessa edelleen alaikäisiä, ja koska heitä ei ole kirjaan merkitty, he eivät asuneet yhdessä äitinsä kanssa. Todennäköisintä on, että kaksi vanhinta lasta oli renkinä tai piikana joko poronomistajien tai talonpoikien luona ja nuorin oli annettu kasvattilapiseksi.

Maria Johanna meni myöhemmin Ruotsin puolella naimisiin Johan Petter Törmän kanssa, ja Pajalassa vuonna 1890 toteutetussa väestönlaskennassa hänet luokiteltiin

suomalaiseksi eikä lappalaiseksi kuten alueen porosaamelaiset. Syynä voi olla se, että hän tuli Suomen puolelta. Todennäköisin syy lienee kuitenkin se, että Maria Johanna oli mennyt naimisiin suomea puhuvan miehen kanssa, jolla ei ollut poropaimenen taustaa. – Miehen ammatista ei ole mitään tietoa. – He elivät vuokralaisina, mikä viittaa siihen, että mies ei ollut uudisasukas eikä maanviljelijä. Mahdollisesti hän oli käsityöläinen tai renki. Joka tapauksessa avioliitto merkitsi sitä, että Maria Johanna lopetti poropaimenen työnsä eivätkä Ruotsin viranomaiset siten pitäneet häntä lappalaisena.

Lars Mårten Olofsson Suikki ja hänen vaimonsa ja lapsensa

Toinen Olof Pehrson Suikin ja Anna Mårtensdotter Kitin pojista oli Lars Mårten (Lassi). Hän solmi ensimmäisen avioliittonsa Maria Michelsdotter Vettaisen kanssa. Maria tuli porosaamelaisesta perheestä, joka laidunsi poroja laajalla alueella, Kittilässä, Muoniossa, Kolarissa ja Turtolassa. Marian suvusta on lisätietoja Vettaisista kerrovassa luvussa.

Marian ja Lars Mårtenin lapsia olivat vuonna 1851 syntynyt Fredrik Wilhelm (Feeta), vuonna 1853 syntynyt Anna Henrika ja vuonna 1857 syntynyt Kristina. Sekä Fredrik Wilhelm että Anna Henrika saivat hätäkasteen Turtolassa noin kuukauden ikäisinä, kun taas Kristina kastettiin Muoniossa. Lars Mårtenilla oli tietävästi myös Anna Katarina -niminen tytär, joka syntyi vuonna 1877 ja kuoli vuonna 1888. En saanut selville, kuka hänen äitinsä oli. Ikänsä puolesta se ei voinut olla Maria Vettainen, joka todennäköisesti oli kuollut aikaisemmin kuin Lars Mårten sai tämän tyttären.

Lars Mårten meni varsin iäkkäänä uudelleen naimisiin, tällä kertaa Kaaresuvannosta kotoisin olleen saamelaisnaisen, Ragnhild Marakatin (Rauni, Ravdna), kanssa. Ragnhildilla oli entuudestaan poika, Nils Henrik Marakatt, joka muutti Muonioon. Ragnhild oli saman ikäinen kuin Lars Mårtenin avioliitossa Marian kanssa saamat lapset. Hän oli syntynyt vuonna 1856, joten Lars Mårtenin ja hänen uuden vaimonsa ikäero oli peräti 36 vuotta. He saivat kaksi poikaa: Kaarle Wilhelm (Kalle Ville) syntyi vuonna 1889 ja Lars Joonas vuonna 1893. Lars Joonas kuoli nuorena ja lapsettomana, kun taas pojista vanhempi meni naimisiin ja sai 12 lasta. Yhtä heistä, Erkki Suikkia, on haastateltu tämän selvityksen yhteydessä.

Lars Mårtenin ja Marian vanhimmasta tyttärestä, Anna Henrikasta, en onnistunut löytämään tietoja juuri lainkaan. Kristina meni aikuisena Muonion Nivunkijärvellä naimisiin Isak Adolf Nivunkijärven kanssa. Tämän vanhemmat olivat Isak Johansson Nivunkijärvi, jonka aikaisempi sukunimi oli Kangosjärvi, ja Brita Maria Mattsdotter Salmijärvi, jonka entinen nimi oli Sieppi. Brita Marian isä oli Matts Sieppi (Taskis-Matti) ja äiti Brita Christina Anundsdotter Sarri. Kristinan aviomies oli pysyvästi aloilleen asettunut talonpoika, mutta myös hän oli saamelaista sukua.

Fredrik Wilhelm (Feeta) ja hänen perheensä

Fredrik Wilhelm oli Lars Mårten Olofsson Suikin ja Maria Michelsdotter Vettaisen poika, ja hänellä oli vaimona vuonna 1848 syntynyt Ingrid Stina Olofsdotter Kitti. Tämä oli kotoisin Pajalasta, mutta hänen isoisänsä oli Peltöjärvellä syntynyt Mårten Mårtensson Kitti, joka taas oli Anna Mårtensdotter Kitin veli. Niinpä aviopuolisot

Ingrid Stina ja Fredrik Wilhelm olivat keskenään toisia serkkuja. Tällä avioparilla oli viisi lasta, neljä tytärtä ja yksi poika: Iida Maria (1877), Helena (1881), Manta (1886), Hulda Eufemia (1889) ja Kristian Aleksander (1882).

Emil Nervander kuvaa kirjassaan *Matkakuvaelmia ja muistoja Lapin rajoilta* vierailuaan perheen lappalaiskodassa Sainkankaalla vuoden 1900 vaiheilla. Hän kirjoittaa: *"Tuo vaatimaton erämaan asumus kohosi kartion muotoisena kinoksista honkien keskeltä. Ajoporoja oli sidottu kiinni honkien kupeisiin ja niistä toiset meidän lähestyessämme pahanpäiväisesti pelästyivät. Kodan katossa olevasta aukosta sinkoili säkeniä ja ne niin somasti välkkyivät tummaa taustaa vasten. Kun perheenisä oli vetänyt syrjään ovena olevan, säkkikankaasta laaditun suojustimen, virtaili lämmintä, punertavaa tulenvaloa lumelle ja se loi tuohon kaikkeen jonkinlaisen haaveellisen leiman."*

Emil Nervander kirjoittaa myös, että perheessä oli kolme tytärtä ja yksi poika, joka ei kuitenkaan ollut tuolloin kotosalla. Perheen vanhin tytär, Iida Maria, kuoli vuonna 1896, joten Nervanderin on täytynyt vieraillla Suikkien luona tapahtuman jälkeen. Nervander antaa myönteisen kuvan perheestä, joka puhui keskenään äidinkieltään, saamea, mutta vieraitten kanssa suomea. Jokseenkin hämmästyneenä Emil Nervander toteaa, että niin vanhemmat kuin lapsetkin olivat pituudeltaan normaaleja huolimatta siitä, että he olivat oikeita lappalaisia. Samanlaisen hämmästyksen voi aavistaa hänen mainitessaan Fredrik Wilhelm parrankasvusta. Nervander kuvaa partaa komeaksi, melkein mustaksi täysparraksi. Hän kuitenkin lisää, että joka tapauksessa huono parrankasvu on lappalaisille ominaista. (Nervander 1908:133–134)

On varsin tavallista törmätä vastaavanlaisiin saamelaiskuvauksiin. Usein kuvauksen antajalla oli ennakkokäsitys saamelaisten ulkonäöstä ja käytöstavoista. Niissä tapauksissa, joissa todellisuus ei sopinut yhteen käsitysten kanssa, asiaa seliteltiin sanomalla, ettei kyse ollut oikeista saamelaisista.

Fredrik Wilhelm Suikki valittaa Nervanderille, että he eivät saa lukea katekismusta lapin kielellä ja rippikoulu pitää käydä vain suomen kielellä. Nervander tuntee suurta myötätuntoa saamelaisten asioita kohtaan ja ymmärtää, että he haluavat lukea Jumalan sanaa omalla kalliilla ja rakkaalla äidinkielellään, vaikka ymmärtävätkin suomea hyvin. (Nervander 1908:135)

Näin Emil Nervander kuvailee kotaelämää: *"Meidän sinne tullessamme ryypittiin kodassa par'aikaa suolalla sekoitettua kahvia, tuota peräpohjolan tunnettua herkkua. Meille keitettiin kuitenkin heti uusi pannullinen suolatonta, mutta sen sijaan pistettiin höyryviini kuppeihimme muuatta Lapin mieli-ruokaa: pieniksi palasiksi silvottua poronjuustoa, jonka väkevä maku ja tympäisevä haju saivat aikaan sen ettei sekoitukseen tottumaton voinut sitä juoda. Kun siitä ystävällisesti huomautin, ymmärrettiin minua yhtä hyvin kuin missä hienossa kodissa tahansa ja minulle tarjottiin heti toinen kupillinen hyvää sekoittamatonta kahvia, ja se maistui-kin erinomaisen maukkaalta.*

Lappalainen isäntämme tuntui olevan varakas mies, mutta hän ei halunnut vaihtaa

Juustolokka

erämaan ja kodan vapaata elämää salvetun tuvan ahtaisiin olotiloihin. Pienempien vilustumisten ei sanota lappalaisia vaivaavan, nuhan ei koskaan, ylen harvoin yskän, mitä ei tarvitse ihmetelläkään, kun näet nuotio, joka aamusta iltaan palaen levittää kuumuutta ja tukehuttavaa savua ympärilleen, sammuu yöksi, olipa sitte pakkanen miten pureva tahansa. Yöksikään ei peitetä kodan laaja kattoaukkoa. Siitä me näimme tähtien säkenöivän tuona koleana iltana ja ympärillä olevien kuusten tummien latvojen ylenevän kohti korkeuksia – mahdollisimman jylhä ja kylmä erämaakuva. Tuollaiseen ympäristöön liittyi niin omituisena lapsellisen pehmoisa kaiku lappalaisperheen keskinäisestä ystävällisestä puhelusta omalla äidinkielellään."

(Nervander 1908:137–138)

Anders Pehrsson Suikki ja hänen perheensä

Muoniossa asui useita Anders Suikki -nimisiä henkilöitä. Vanhin heistä oli Muonionniskassa vuonna 1776 syntynyt Anders Pehrsson Suikki, joka oli naimisissa vuonna 1782 Lainiovuomassa syntyneen Marget Andersdotter Nutin kanssa. Tämän vanhemmat olivat Anders Olsson Nutti ja Agneta Jönsdotter Omma, joka taas oli Hendric Jönsson Vasaran äiti. Marget oli siten Hendric Vasaran sisarpuoli ja Tiurajärvellä asuneen Anders Olsson Nutin täti. Anders Suikin ja Marget Nutin yhteisiä lapsia olivat Aron (1806), Ephraim (1818), Henric (1821) ja Anders Lars (1824). Pajalan kirkonkirjoihin on merkitty myös vuonna 1800 syntynyt Nils Persson. Hänelle on merkitty eri isä kuin muille lapsille. Hän oli syntynyt neljä vuotta ennen Andersin ja Margetin naimisiinmenoa (1804), mikä viittaa siihen, että Marget oli ennen naimisiinmenoaan saanut pojan jonkun toisen miehen kanssa.

Voidaan päätellä, että Nilsin ja Aronin ollessa pieniä perhe asui yhdessä Andersin Pehr-veljen ja tämän vaimon Brita Larsdotter Sarrin kanssa: heidät oli merkitty rippikirjoihin yhdessä. Anders kävi ehtoollisella vuonna 1807 ja Marget vuonna 1810. Sen jälkeen heistä ei löydy merkintöjä lainkaan. Heidän nuoremmat poikansa oli kastettu Muonionniskassa, mikä viittaa siihen, että he alkoivat samoilla itsekseen tai kenties joidenkin muiden porosaamelaisten kanssa Muonion seudulla. Myöhemmin merkintä perheestä on löytynyt Rovaniemeltä, jossa sekä Marget että Henric kuolivat vuonna 1846 ja jonne heidät haudattiin. Henric hukkuu 8. ja haudattiin 12. elokuuta.

Aron meni vain 16 vuoden ikäisenä naimisiin lappalaisleski Christina Andersdotter Kitin kanssa eikä todennäköisesti sen jälkeen asunut enää yhdessä vanhempiansa kanssa. Vuonna 1850 poropaimen Anders Suikki asui Pietilän talossa, jonka omisti Pehr Olsson Pietilä (Sieppi).

Anders Olofsson Suikki ja Brita Kaisa Vasara

Yksi ja paljon nuorempi Anders Suikki (Antti) oli Olof Pehrsson Suikin ja Anna Mårtensdotter Kitin poika. Tämä Anders oli syntynyt vuonna 1824, ja hän meni vuonna 1855 naimisiin Vanhan Vasaran tyttären Brita Kaisan kanssa. Antti ja Brita Kaisa saivat pääasiallisen elantonsa poroista ja asuivat Äkäsjärvellä kuten Brita Kaisan vanhemmatkin. Antti kuuluu olleen taitava saamelaiskäsitöiden tekijä, duojar, joka

valmisti muun muassa upeasti koristeltuja juustolokkia (juustomuotteja). Heidän lapsiaan olivat Greta Johanna (1855), Kristiina Katariina (1859), Anna Katariina (1860–1870), Eva Fredrika (1863), Johan Petter (1866), Maria Elmina (1870) ja Oskar Albert (1872). Perheestä löytyy Muonion kirkonkirjoista mainintoja vuosilta 1881–1890. Andersia kutsutaan porovartija Antti Ollinpoika Suikiksi. Vanhin tytär Greta oli jo tuolloin mennyt naimisiin Mikko Rauhalan kanssa ja muuttanut pois syntymäkodistaan.

Muut Suikit

Muoniossa oli myös eräitä Suikkeja, joita en ole pystynyt yhdistämään Pehr Andersson Suikkiin ja hänen jälkeläisiinsä. Heitä olivat Anders Andersson, Pehr Andersson ja Maria Andersdotter Suikki. Anders kuoli 70-vuotiaana vuonna 1858. Pehr meni vuonna 1830 Muoniossa naimisiin kaaresuvantolaisen Sara Olofsdotter Nivan kanssa. Perhe muutti Rovaniemelle, missä jatkoi poronhoitoa, kun taas perheen pojasta Pehr Olofista tuli uudisasukas. Maria Andersdotter Suikki solmi avioliiton Pehr Mattsson Kangosjärven kanssa. He saivat ainakin yhden pojan, vuonna 1834 syntyneen Johan Abraham Kangosjärven. Joissakin sukurekistereissä Maria Andersdotter Suikki ja Pehr Andersson Suikki on merkitty Anders Pehrsson Suikin ja Marget Andersdotter Nutin lapsiksi, mutta en ole löytänyt tuota tietoa kirkonkirjoista.

Suikkien seutu

Paulaharju kertoo, että Pakajärven metsäinen erämaa oli Suikkien koti- ja syntymäseutua. Se sijaitsi keskellä Suikkien laidunmaata, joka pohjoisessa rajoittui Sieppien ja Vasarain porojen vaellusalueisiin. Siellä on kalaisia metsäjärviä, jäkäläisiä kankaita ja korkeita vaaroja, kuten Tahkovaara, Valkeavaara, Kiuasselkä ja tunturimainen Kiuaslaki sekä kauempana idässä Yllästunturista alkava ja pohjoiseen suuntautuva mahtava tunturiselänne.

Hilkka Oksala haastatteli vuonna 1998 luosujärveläistä Jalmari Lompolojärveä, joka oli tuolloin 83-vuotias. Lompolojärvi kertoo: *"Niesakerossa oli kaksi Suikkien kotaa sekä porokaarre ja siinä ns. lihaluova, joka tehty 3–4 katkaistusta männystä. Niiden päällä oli rakennettu lava. Tästä on n. 75 vuotta aikaa. Kaarten jäänteet tuhosi myrsky, vain liesikivet, pyöreät kehät ovat jäljellä.*

Suikkien alue oli seuraava: Kesä vietettiin Muonion Pakajärvellä, josta he syksyllä jutivat Niesakeroon yllä mainitulle paikalle. Talveksi he edelleen muuttivat Isoon Hevosmaahan, jossa myös oli kaarre. Edelleen keväällä muutettiin Kurtakkoon, jossa oli kuusikoita. Niissä oli luppoja poroille. Täälläkin (Luosussa) he kävivät saunomassa. Talollisilla poronomistajilla voi hyvinkin olla sukuyhteyksiä lappalaisuikiin. Esim. kertojan (Jalmari Lompolojärvi) isoäiti oli Ruotsin Lapista, Sevän yläpuolelta Muodoslompolon läheltä. Hänellä oli aivan lapsen ääni. Hän osasi suomea, mutta halusi puhua lappia – hänen vanhin poikansa Edvard ymmärsi lappia. Kristiina-mummo oli lähtenyt tänne poropalvelijaksi 17-vuotiaana."

SARRI

Vasara, Sieppi, Vettainen, Nutti

Anund Larsson Sarri (Anundi) syntyi vuonna 1774 tai 1775 poronhoitoa harjoittavaan saamelaisperheeseen Ruotsin Jukkasjärvellä. Hän muutti nuorena miehenä Pajalan ja Kolarin alueelle ja meni vuonna 1794 Pajalan kirkossa naimisiin **Ingrid Pehrsdotter Suikin** kanssa. Ingrid, jota arkisessa kielenkäytössä kutsuttiin Ingaksi, oli syntynyt Kolarissa vuonna 1770. Anundia kutsuttiin kirkonkirjoissa metsäsaamelaiseksi, mikä kertoo siitä, että perhe paimensi ympärivuotisesti poroja metsissä ja aivan metsien läheisyydessä sijaitsevilla tuntureilla. – Tunturisaamelaiset jutivat sisämaasta ja metsä-alueilta Norjan rannikolle ja tuntureille, ja takaisin.

Lähteistä ei käy ilmi, missä päin Anundin ja Ingan porolaitumet sijaitsivat, mutta niiden voidaan päätellä olleen samalla alueella, jolla heidän tyttärensä ja vävynsä myöhemmin hoitivat poroja. Alue sijaitsi nykyisen Muonion kunnan eteläisessä osassa ulottuen myös Kittilän ja Kolarin puolelle. Sen eteläpuolella sijaitsivat Suikkien laidunalueet, mutta aikaisemmin Suikkien laidunmaat saattoivat ulottua vielä kauemmaksi pohjoiseen. Oletettavasti Anund Sarri pääsi hyödyntämään näitä alueita Ingrid Suikin kanssa solmimansa avioliiton myötä.

Samuli Paulaharjun mukaan Anundi tunnettiin koko Lapinmaan rikkaimpana miehenä. Häntä kuvaillaan pienikasvuiseksi, paksuksi ja vaaleanvereväksi käppänäksi. Hänellä oli suuri määrä poroja ja tapana kerskailla, että hänellä on niin paljon poroja, etteivät sen enempää hukat kuin varkaatkaan kykene niitä hävittämään. Kuivattua poronlihaa säilytettiin tavallisesti pitkien erämaita kantojen nenään rakennetuissa nili-aitoissa, mutta Anundilla oli aitoissa niin runsaasti lihaa, että sitä pääsi mätänemäänkin.

Anundilla ja Ingalla oli neljä aikuiseksi varttunutta tyttäret: vuonna 1796 syntynyt **Margreta** (Greta, Kreetta), vuonna 1798 tai 1799 syntynyt **Brita Christina** (Brita Stina, Stiina), vuonna 1802 syntynyt **Anna Catharina** (Anna Kaisa) ja vuonna 1810 syntynyt **Catharina** (Kaisa). Anundin pororikkauksien takia Sarrin tyttäret olivat todennäköisesti houkuttelevia puolisoehdokkaita, ja varsinkin miehille, jotka halusivat poropaimeniksi. Tyttäret menivätkin naimisiin paimentolaisporomiesten kanssa, ja kaikilla neljällä avioparilla oli lujat siteet Muonioon. Kreetan aviomies oli Hendric Jönsson Vasara ja Kaisan mies Anders Olofsson Nutti. Molemmat olivat kotoisin Enontekiön Suonttavaarasta ja lisäksi läheistä sukua keskenään. Hendric oli Anders Nutin isän nuorempi velipuoli, joten Hendric oli Andersin setä. Stiina meni avioon Kerässiepiästä kotoisin olleen Matts Olofsson Siepin eli Taskis-Matin kanssa. Kerässieppi kuului tuolloin Enontekiön kuntaan, mistä saattaa johtua perimätieto, jonka mukaan Taskis-Matti oli tullut Hetasta (Paulaharju). Anna Kaisa oli naimisissa Eric Knutsson Vettaisen kanssa. Tämän poronhoitoa harjoittaneet vanhemmat olivat muuttaneet Ruotsin Ylikainuusta (Överkalix) Ylitornion (Övertorneå) kautta Kittilään.

Margreta ja Hendric (Kreetta ja Heaikka)

Ingrid Suikin ja Anund Sarrin vanhin tytär sai kasteessa nimen Margreta. Hän syntyi vuonna 1796 ja kuoli vuonna 1879. Hän meni 18-vuotiaana Kittilässä naimisiin lapalaisrenki Hendric Wasaran kanssa. Nimiä Margreta ja Hendric käyttivät varmaan vain papit ja veronperijät; suomenkieliset kutsuivat heitä Kreetaksi ja Heikiksi. Meillä ei ole saatavana kirjallista lähdetietoa siitä, millä nimillä heitä kutsuttiin saameksi, mutta mahdollisesti kutsumanimet olivat Kreetta ja Heaikka. Sekä Margreta- että Henric-nimestä on saamen kielessä monta muunnelmaa, mutta kutsukaamme heitä yksinkertaisuuden vuoksi Kreetaksi ja Heaikaksi. Heidän sukunimensä kirjoitettiin alun perin muodossa Wasara mutta muutettiin myöhemmin muotoon Vasara.

Heaikka syntyi vuonna 1792 Enontekiöllä Suonttavaaran siidassa ja kuoli vuonna 1878 eräässä kodassa Sivakkapalossa, joka sijaitsee Kolarin puolella Niesajoen latvoilla. Hän oli siis neljä vuotta Kreetaa vanhempi ja Muonioon tullessaan hieman yli kaksikymppinen nuori mies. Heaikka ja Kreetta menivät naimisiin vuonna 1814 Sodankylän kirkkopitäjässä. Heidän asuinpaikakseen on merkitty Kittilä, joka kuului tuohon aikaan Sodankylään. He saivat vuosien mittaan yhdeksän lasta, kolme tytärtä ja kuusi poikaa: Henric Matthias (Heikki 1816), Nicolaus (Niklaavu 1819), Anna Christina (Anna-Stiina 1821), Olof Anund (Olli 1825), Brita Catharina (Priiita-Kaisa 1829), Greta Johanna (Kreetta-Johanna 1831), Anders (Antti 1832) Johan Petter (Johan Petteri 1837) ja Gustaf (Kusto 1840).

Heaikka tuli vanhasta saamelaisuvusta, joka ainakin 1600-luvulta lähtien on asunut Suonttavaaran lapinkylässä, siidassa, ja käyttänyt sukunimeä Vasara (myös Wasara). Paulaharjun käsityksenä näyttää olleen, että myös Wasaran suku on aikaisemmin asunut Muonion seudulla. Erik Kuoksu on kuitenkin saanut selville, että suku on lähtöisin Siggevaarasta Ruotsin puolelta mutta muuttanut Suonttavaaraan 1630-luvulla. Tiedot eivät välttämättä ole ristiriidassa keskenään: Vanha Siggevaaran siida sijaitsi osittain nykyisen Kiirunan ja osittain Jällivaaran alueella. Suku on hyvinkin voinut asustaa aikaisemmin Muonion ja Kolarin seudulla. Wasaran saamelais suku on tänä päivänäkin varsin laaja niin Suomen kuin Ruotsinkin puolella.

Samuli Paulaharju kirjoittaa, että Heaikka Vasara tuli tunturista Muonioon tuulispään tavoin urakalla, kaksivuotiaalla porohärällä, ajaen. Hän oli pienikasvuinen, kuten ajokkinsa, minkä takia vanhat poronomistajat naureskelivat hänelle. Heaikka oli kuitenkin sanavalmis ja ketterä toimissaan. Hän ryhtyi poropaimeneksi ja meni pian naimisiin Anundi-äijän Kreetta-tyttären kanssa saaden samalla melkoisen token poroja. Tämä lopetti Heaikkaa pilkanneiden naurun. Heaikka osoitti kaikille, että hän osasi hoitaa poroja ja pystyi kaiken kukkuraksi hankkimaan itselleen suuren protokan Kreetan kanssa solmimansa avioliiton myötä.

Heaikan vanhemmat olivat Agneta Omma ja Jon Nilsson Vasara. Ennen avioutumistaan Jon Wasaran kanssa Agneta oli ollut naimisissa kaksi kertaa: ensin Jon Henriksson Kuhmuseen ja sitten Anders Olofsson Nutin kanssa. Avioliitossa ensimmäisen miehensä kanssa Agneta sai tyttären, toisen miehensä kanssa viisi lasta ja kolmannen miehensä kanssa kolme lasta, eli Heaikan ja tämän kaksoissisaren Ingridin sekä näiden pikkuveljen Nilsin. Kolmesti Agneta jäi leskeksi ja yksin alaikäisten lastensa kanssa. Hänen ensimmäinen miehensä kuoli kuukautta ennen heidän tyttärensä syntymää. Toisen miehen kuoltua Agneta oli jälleen yksin viiden pienen lapsen ja ensimmäisestä avioliitosta syntyneen 17-vuotiaan tyttären kanssa. Hänen kolmas

aviomiehensä kuoli kaksosten ollessa seitsemänvuotiaita ja Nilsin neljän vuoden ikäinen. Kolmannen kerran leskeksi jäätyään Agnetan kerrotaan muuttaneen Ylitorniolle (Övertorneå) kolmen lapsen kanssa. Saatavana ei ole varmaa tietoa, ketkä lapset olivat mukana, mutta Nils oli mahdollisesti yksi heistä, koska löytyy myöhempi tieto Nils Jönsson Vasara -nimisestä miehestä Pajalassa. Hän ja hänen vaimonsa olivat monen Muoniossa ja Kolarissa asuneen saamelaislapsen kummeja. Saattaa olla, että Nils oli sama henkilö kuin renki Nikolaus Jönsson Vasara, joka meni vuonna 1816 Sodankylässä (Kittilässä) naimisiin Maria Pehrsson Pockan kanssa.

Kreeta ja Heikka saivat elantonsa poronhoidosta. Heillä ei ollut samanlaista pysyvää asuinpaikkaa kuin talonpojilla, jotka asuivat vakinaisesti tilalla, viljelivät maata ja pitivät kotieläimiä. Paulaharju kirjoittaa: *"Vanha Vasara äijä oli aito lappi, joka koko elämänsä uskollisesti seurasi lappalaisvertaan koskaan päätyttyä elämään ummehtuneeseen lantalaispirttiin"*.

Heikalla ja Kreetalla oli kuitenkin oma paikka, jossa heillä oli kodat, ruoka-aitat ja säilytyslavat (luovat) sekä poroaidat vasakarsinoineen ja lypsykenttineen. Se sijaitsi Äkäsjärven eteläpäässä Ruonajoen suulla. Sieltä on löydetty useita Vasaran perheelle kuuluneita esineitä, kuten kodan pohjalta löytynyt keittokettinki ja kodan läheisyydestä leivänpaistokivi, jonka päällä oli paistettu hiillosleipiä. Kotakentän läheisyydestä, vaaranlaidasta, on löytynyt Johan Petter Vasaran puuhun veistämä kirjoitus, ja Ruonajoen kotakentän vastarannalla on ollut kaksi niliäntä.

Paulaharju kertoo edelleen, että talven lähestyessä Heikka lähti taas vaeltamaan takamaille. Hän vaelsi Muonion- ja Ounasjoen välistä vedenjakajaa kohti Ylläsjokea ja Kallon kylän seutua ja palasi myöhemmin takaisin pohjoiseen muita reittejä. Todennäköisesti myös Kreeta ja lapset olivat mukana poroja paikasta toiseen siirtäessä. Paulaharju ei kirjoita tätä suoraan mutta mainitsee Heikan asustaneen kotaväen kanssa maatilojen läheisyydessä. Useimmat heidän lapsistaan syntyivät talvella ja kastettiin Muoniossa, mikä voi merkitä sitä, että Kreeta ei ollutkaan jutaamassa lasten syntymän aikoihin.

Vasaran nimitaulu Äkäsjärvellä

Yksi tyttäristä, Brita Catharina, syntyi todennäköisesti Kurtakon seudulle suuntautuneen jutaamisen aikana. Brita Kaisa, joka oli hänen tavallinen kutsumanimensä, syntyi 15. maaliskuuta 1829, ja muutama päivä tämän jälkeen hänet kastoi kirkkoherra Carl Castren. Castren toimi pappina Ylitorniolle, johon Kolari tuolloin kuului. Kaikki Brita Kaisan kummit tulivat Kurtakon suvusta, mikä voi tarkoittaa sitä, että Vasaran

ja Kurtakon perheet olivat väärejä (ystäviä). Voihan olla, että Kurtakon suku on vanhaa saamen sukua. On varsin erikoista, että Brita Kaisa sai heidät kummeikseen, sillä hänen sisarustensa kummit olivat lähisuvusta. Oletettavasti Vasaran perhe oli Brita Kaisan syntyessä Kurtakossa tai Kurtakon läheisyydessä sijaitsevilla alueilla.

Tiedämme muillakin alueilla usein käyneen niin, että porosaamelaisvaimot joutuivat menemään paikkakunnalla pysyvästi asuvien ihmisten luokse synnyttämään. Mahdollisesti Brita Kaisa syntyi Kurtakon tilalla. Tuolloin oli tavallista antaa lapsille hätäkaste, jonka yleensä toimitti kotona joku muu kuin pappi. Brita Kaisan kastoi kuitenkin pappi, eikä kirkonkirjoissa ole minkäänlaista merkintää hätäkasteesta. Varmaankin oli käytännöllisintä valita juuri tuon tilan asukkaat vastasyntyneen kummeiksi. Oletettavasti Vasaran perheen omat sukulaiset asuivat liian kaukana voidakseen olla kummeja, mutta muutoin näyttää siltä, että Heaikka ja Kreetta halusivat lastensa kummeiksi mieluiten omia sukulaisiaan tai muita porosaamelaisia. Vanhimman pojan, Heikin, kummeja olivat äidin puoleiset isovanhemmat Ingrid Suikki ja Anund Sarri ja Niklaavun kummeja Mickel Knutsson Vettainen ja hänen vaimonsa Christina Andersdotter Nutti sekä Nils Jönsson Vasara vaimoineen. Nils asui Pajalassa ja oli ilmeisesti Heaikan nuorempi veli. Hän ja hänen vaimonsa olivat myös Heaikan ja Kreetan seuraavan lapsen, Anna Christinan, kummeja. Myös tytön muut kummit valittiin saamelaiden parista: Helena Mickelsdotter Vettainen, Olof Andersson Nutti vaimoineen ja Ingrid Pehrsson Suikki. Ingrid oli varmaan Kreetan leskeksi jäänyt äiti. Myös Heaikan ja Kreetan pojalla Olli Anundilla oli useita saamelaisia kummeja: Olof Pehrsson Suikki vaimoineen, Anders Nilsson Sevä vaimoineen ja Lars Pehrsson Suikki yhdessä piika Maria Mortensdotter Kitin kanssa. Monilla oli myös talollisten reungeistä ja palvelustytöistä valittuja kummeja.

Heaikka Vasaraa on täysi syy kutsua tarunomaiseksi (legendaariseksi) porosaamelaiseksi, josta tuolloin käytettiin nimitystä raitiolappalainen. Häntä kutsuttiin nimellä Vanha Vasara, jonka nimen ihmiset tuntevat vielä nykyäänkin. – Äkäslompolossa on jopa hänen mukaansa nimetty mökki. – Paulaharju esittelee kirjassaan tämän rikkaan poronomistajan, joka oli erittäin ylpeä lukuisista ja hienoista vaaleakykkisistä poroistaan. Itse hän eli enimmäkseen metsissä mutta kävi tervehtimässä myös talollisvääreitä. Talonpojat puolestaan lähtivät suurin joukoin vierailulle Vasaran kotaan silloin, kun tämän siida oli talojen lähetyvillä.

Ainoastaan kaksi Kreetan ja Heaikan lapsista asettui paikoilleen Äkäsjärven rannalle asumaan. Toinen heistä oli Olli, joka raivasi kodikseen Äkäsjärvellä sijaitsevan Salmelan tilan. Olli nai saman kylän tytön, Anna Kaisa Muotkavaaran. Myös Anna Kaisalla oli saamelaiset juuret, sillä hänen äidinäitinsä oli Anna Andersdotter Kitti. Olli ja hänen jälkeläisensä virallinen sukunimi oli Salmela, mutta ihmiset puhuttelivat heitä soukkalaisiksi, ja niin Vasaran nimi hävisi Muoniosta. Ollin sisar Brita Kaisa oli naimisissa porosaamelaisen Anders Olofsson Suikin kanssa. He olivat paimentolaisia, mutta heillä oli myös vakinainen asuinpaikka Äkäsjärvellä.

Paulaharju kirjoittaa Vanhan Vasaran kuolleen eräässä kodassa Sivakkapalon erämaassa. Hän oli lähes 90-vuotias, sairas ja huonokuntoinen mutta lähti siitä huolimatta laahustamaan naapurikotaan kysyäkseen kuulumisia Kolarin markkinoilta. Naapurin kota kuului Salmi-Simulle, joka oli käynyt markkinoilla. Kyselyään tarpeeksi Simun matkasta Vanha Vasara pyysi:

– *Anna nyt, poikaseni, mulle lähtöryppy!*

Vanhus sai ryyppynsä, minkä jälkeen hän ojentautui nojaamaan arkkua (kiisa) vasten, pani kätensä ristiin rinnalleen ja sanoi:

– *Hyvästi nyt, poikaseni! Nyt mie lähen!*
– *Na, mihinkäs sie, väärsti rakas, nyt sitten lähet?* Simu kysyi ihmeissään.
– *Na, siihen isoon suothaan, vastasi vanhus.* Ja siihen Vanha Vasara kuoli ja pääsi isoon suothaan (joukkoon), missä hän uskoi tapaavansa sukunsa, joka jo odottelikin häntä.

Vanha Vasara ei kuollut rikkaana miehenä; perukirjakaan ei muuta kerro. Suurin osa hienoista poroista oli poissa, eikä hänellä muuta omaisuutta ollut.

Brita Stina ja Matts (Stiina ja Matti)

Matts Olofsson Sieppi on Heaikka Vasaran ohella varmaan ainoa raitiolappalainen, jonka paikallinen väestö tuntee vielä nykyäänkin ainakin jollakin tavalla, joskin kutsumanimellä Taskis-Matti. Paulaharju kirjoittaa, että Matti sai lisänimen, koska hänellä oli tapana sanoa: "Taskis hyvä ottaa, kun Taskis tarvitsee." Myös jälkeläisiä on alettu kutsua hänen mukaansa nimellä Taskis. Alkuperäinen sukunimi on Sieppi, ja hänen vanhemmistaan ja sisaruksistaan kerrotaan tässä julkaisussa erillisessä luvussa. Matin perheen viralliseksi sukunimeksi tuli Salmijärvi, jonka paikannimen mukaan hänen nuorinta poikaansa kutsuttiin Salmi-Simuksi. Paulaharju kuvaa Vanhaa Vasaraa aikamoiseksi velikullaksi, kun taas Mattia kuvataan vakavaksi, tuimaksi mieheksi.

Vanhan Vasaran tavoin myös Taskis-Matti pystyi kasvattamaan porotokkaansa menemällä naimisiin Anund Sarrin ja Ingrid Suikin tyttären kanssa. Matti ja Stiina vihittiin vuonna 1817, minkä jälkeen he lähtivät tuhannen poron tokkansa kanssa jutaamaan. Omien porojensa lisäksi he huolehtivat paikkakunnalla pysyvästi asuvien porokarjasta samalla tavalla kuin Kreeta ja Heikkakin olivat tehneet.

Aina vuoteen 1842 asti Matilla ja Stiinalla ei ollut taloa eikä hirsimökkiä, vaan he asuivat eri puolille Muonion sydänmaita pystyttämässään tuohikodissa, ja heidän kaikki kuusi lastaankin syntyivät takamailla. Heistä nuorin oli Simon Petter, eli Simu, joka syntyi Äijävaaran kodassa vuonna 1841. Molemmat tyttäret menivät naimisiin talonpoikien kanssa, Stina Kaisa Ruotsin puolelle Kitkiöjoelle ja Brita Maria Nivunkijärvelle. Vanhimmat pojat muuttivat aikuisina poropaimeniksi Turtolaan, Kolariin ja Rovaniemelle ja asettuivat sinne uudisasukkaiksi. Simu otti haltuunsa vanhempiensa porotokan ja Salmijärven tilan, jonne Matti oli rakentanut uudismökin. Siellä hoidettiin karjaa ja kasvatettiin perunoita ja heinää. Matista ei kuitenkaan koskaan tullut kokopäiväistä talonpoikaa, vaan hän ja hänen jälkeensä Simu jatkoivat poronhoitoa. Paulaharju kirjoittaa: "*Kolmet-, neljätkymmenet vuodet juti Simu isänsä jälkiä neljä, viisisataisen tokkansa kanssa.*"

Miten Simu pystyi valvomaan laajoilla alueilla vaeltavia poroja samaan aikaan kun hänellä oli Salmijärvellä lehmiä parressa? Hänhän oli esimerkiksi Vanhan Vasaran kuolinhetkellä Sivakkapalon kodassa melko pitkän matkan päässä Salmijärveltä. Vastauksena kysymykseen voidaan todeta, että naisten ansiosta. Simu oli naimisissa kaksi kertaa. Molemmat vaimot olivat talonpoikien tyttäriä, ja he pysyivät kotona Salmijärvellä huolehtimassa tilasta. Salmijärven asukkaat eivät siten enää harjoittaneet vanhaa täyspaimentolaista poronhoitoa. Lisää työtä ja velvoitteita Simulle järjestivät myös Äkäslompolossa asustaneet perilliset.

Simu myi 1920-luvulla Salmijärven tilan Frimanin suvulle (Salmi-Väinölle), ja poronhoito on säilynyt olennaisena osana Salmijärven elämänmenoa ihan meidän päiviimme asti.

Salmijärvi

Anna Catharina ja Eric (Anna Kaisa ja Erkki)

Anna Kaisa on sisaruksista se, josta tiedämme kaikkein vähiten. Hänen miehestään Erkistäkään ei ole löytynyt yhtä paljon kertomuksia kuin muiden sisarten aviomiehistä. Kirkonkirjoista löytyy joka tapauksessa seuraava tieto: *"Lappalaisrenki Eric Knutsson Wettainen solmi 26. maaliskuuta 1821 avioliiton lappalaispiika Anna Catharina Anundsdotter Sarrin kanssa"*. Anna Kaisa ja Erkki saivat seitsemän lasta, neljä tytärtä ja kolme poikaa. Myös he joutuivat monien muiden tavoin tuona aikana kokemaan kohtalon, että jotkut lapsista kuolivat pienenä. Kuusi lapsista kastettiin Muoniossa. Seitsemäs lapsi oli tyttö, joka kuoli pienenä ja haudattiin Muonioon. Erkin suku tuli alun perin Ruotsin puolelta, mutta tiettävästi perhe tuli Kittilään poropaimentolaiseksi jo Erkin lapsuudessa: Erkki sai 19-vuotiaana Kittilän papilta todistuksen, joka oli kirjoitettu rengille nimeltä Eric Knutsson Wettainen.

Paulaharju kirjoittaa, että Eric Knutsson Vettainen kolusi poroineen Kittilän ja Ylitornion erämaita ja että hänen veljensä Mickel asui ainakin ajoittain Muoniossa Saijavaaran läheisyydessä. Vettaisen sukua käsittelevässä luvussa olen kirjoittanut, että uskon tilanteen olleen päinvastainen, eli että nimenomaan Erkki ja Anna Kaisa asuivat Saijavaaran lähistöllä. Saijavaara on metsän peittämä vaara, joka kohoaa aivan Muonionjoen törmän tuntumassa noin 25 km:n päässä Muonion kirkkopaikalta etelään. Saijavaara oli entisaikaan monelle tärkeä paikka. Vaaran laella on seitakivi, mikä viittaa siihen, että kysymyksessä on vanha saamelainen uhripaikka; ennen muinoinhan joet toimivat kulkuväylinä ja matkaaajat pysähtyivät usein juuri tuolle paikalle. Tietoa

siitä, mikä houkutteli ihmisiä nimenomaan sinne, ei ole saatavilla, mutta monet ovat kaivertaneet nimikirjaimensa siellä kasvaviin puihin. Perimätiedon mukaan Muonion seudulla kävi kalassa muun muassa eteläisiltä alueilta kotoisin olleita talonpoikia, mitä tukee se, että vielä tänä päivänäkin puissa on muutamia yhä luettavissa olevia Tornionjokilaakson eteläosan paikannimiä.

Elias esi-isiensä seitakivellä Saijavaarassa

Erkin ja Anna Kaisan poika Olof (Olli) rakensi Reponiemen talon melko lähelle Saijavaaraa. Hän valitsi paikan itselleen ehkä siksi, että lähistöllä sijaitsi hänen vanhempiansa kotapaikka. Ei ole varmaa tietoa siitä, kuinka kauan Anna Kaisa ja Erkki elivät paimentolaisina, mutta varmaan sairaus ja köyhyys pakottivat heidät luopumaan poronhoidosta. Erkki kuoli tuberkuloosiin jo vuonna 1856. Hän oli tuolloin 68-vuotias ja ruotuvaivainen, eli niin köyhä, että joutui asumaan muiden ihmisten luona. Tuohon aikaan muutaman talon muodostamat köyhäinruodut huolehtivat niille osoitetuista köyhistä.

Vuosina 1877–1880 Anna Kaisa asui Reponiemen talossa poikansa Olof Reponiemen, hänen vaimonsa Stina Ulrika Puraisen ja heidän seitsemän lapsensa luona. Tuolloin hänen näkökykynsä oli heikko ja poika Olof elätti häntä. Anna Kaisan joutuminen poikansa elätettäväksi tarkoittaa, että hänellä ei itsellään ollut varoja lainkaan. Sekä Olofin sisar Kaisa ja hänen miehensä Elias Alatalo että Olofin veli Johan Eric ja tämän vaimo olivat aika ajoin Reponiemessä vuokralaisina.

On vaikea tietää, missä Anna Kaisa asui Erkin kuoleman jälkeisinä vuosina Reponiemeen tulloon saakka. Hänestä ei nimittäin ole tuolta ajanjaksolta minkäänlaista mainintaa henkikirjoissa eikä kirkonkirjoissa. Koska hänen miehensä oli vakavaan

sairauteen kuollessaan ruotuvaivainen, heillä tuskin oli enää poroja. Anna Kaisa saattoi itsekin olla ruotulainen, vaikka tuota tietoa ei manttaaliluetteloista löydykään. Hän on voinut kuitenkin elättää itsensä myös muulla tavoin. Yhtenä mahdollisena tulonlähteenä saattoi olla poronahkavaatteiden ompeleminen myyntitarkoituksessa. Monille poronhoitoa harjoittaneille leskille se oli yksi harvoista tulonhankkimismahdollisuuksista.

Tämän perheen paimentolaiselämäntavan viimeisiä edustajia olivat Anna Kaisa ja Erkki. Kaikki heidän lapsensa näyttävät sopeutuneen uudisasukkaiden elämään.

Catharina ja Anders (Kaisa ja Antti)

Kaisa oli siskoista nuorin ja avioitui viimeisenä. Hän ja Anders Olofsson Nutti menivät vuonna 1834 naimisiin Muoniossa mutta lähtivät pian tämän jälkeen vaeltamaan. Heidän kolme vanhinta lastaan kastettiin Turtolassa, Fredrik Adolf (1835), Anders Wilhelm (1837) ja Stina Caisa (1840), mistä voidaan päätellä, että he asuivat nämä vuodet Turtolan alueella. Asia ei kuitenkaan ole aivan niin yksinkertainen: Vuonna 1840 he saivat Muonion papilta Jacob Fredrik Liljebladilta todistuksen, jossa tämä todistaa Nutin perheen muuttaneen Muoniosta takaisin Ylitorniolle, josta he olivat tulleet vuonna 1838. Vuonna 1841 Anders Nutti ja hänen vaimonsa Kaisa Anundintytär kävivät ehtoollisella Alatorniolla ja Haaparannalla ja vuonna 1842 Pajalan kirkossa. Miksi he liikkuvat niin paljon Tornionlaakson eri kirkkopitäjien välillä? – Kaisahan oli Anund Sarrin nuorin tytär.

Kaisan ja Antin avioituessa Kaisan muut sisaret olivat olleet naimisissa jo pitkään. He olivat kaikki aviossa poropaimentolaisen kanssa ja asuivat suurin piirtein samoilla seuduilla, joiden oletan olleen vanhan Anundin laidunmaita. Kukaan vävypojista ei ollut alun perin kotoisin tältä alueelta, mutta oletettavasti he pääsivät käsiksi näihin laidunmaihin juuri mentyään naimisiin Sarrin tytärien kanssa. Matts Sieppi, Hendric Vasara ja Eric Vertainen olivat niin kutsuttuja raitiolappalaisia. Heillä oli omat porotokat, mutta heillä oli tokassa myös paikallaan pysyvästi asuvien talonpoikien poroja, joita he paimensivat maksua vastaan. Anders Nutin saapuessa Enontekiöltä Muonioon raitiolappalaisia ei ehkä tarvittu enempää ja varmaan myös laidunalueista alkoi olla pulaa. Siksi Kaisa ja Antti lähtivät vaeltamaan tarkoituksenaan löytää alue, jossa olisi heille tilaa.

Paulaharju kutsuu Kaisaa rikkaaksi Kaisaksi. Tutkimani aineisto antaa kuitenkin asiasta aivan päinvastaisen kuvan. Kaisa oli mahdollisesti rikas nuorena, ja tuolloin hänen rikkautensa perustui varmaankin lapsuudenkodista saatuihin poroihin. Antilla ja Kaisalla oli kokonaisuutena katsoen tuskin kuitenkaan erityisen suurta porotokkaa.

Andersia kutsuttiin kaikkien kolmen vanhimman lapsen ristiäisten aikaan porovahdiksi, mikä tarkoittaa, että hän oli ottanut työksen muiden ihmisten porojen paimentamisen. Luultavasti kyse oli melko lyhytkestoisesta, kausiluonteisesta työstä ja heidän usein toistuvat muuttonsa kirkkopitäjästä toiseen johtuivat lähinnä siitä, että Antti etsi työtä porovahtina. Kaisa sai siitä kuitenkin tarpeekseen eikä halunnut enää viettää kiertolaiselämää pienten lasten kanssa. Heidän oli pakko löytää toinen ja aikaisempaa varmempi tapa hankkia elanto, mutta tuona aikana valintamahdollisuuksia oli vähän – saamelaisilla vielä vähemmän.

Kaisa ja Antti päättivät ryhtyä uudisasukkaiksi Kaisan kotiseudulle. He asettuivat asumaan pienen Tiurajärven rannalle Muonion kaakkoisosaan. Sieltä ei ollut pitkä matka Kaisan sisarten luokse, koska näiden käyttämät porojen vaellusreitit sijaitsivat lähellä. Suunnilleen samoihin aikoihin Stiina ja Matti pystyttivät pienen mökin Salmijärven rannalle. Kreetan ja Heaikan kotapaikka sijaitsi Äkäsjärven rannalla, ja Anna Kaisalla ja Erkillä saattoi olla kotapaikka Reponiemen lähistöllä Muonionjoen rantatörmällä. Siskosten isä Anund Larsson Sarri kuoli pian tämän jälkeen Tiurajärvellä. Se että hänen kuolinpaikkansa on nimenomaan Tiurajärvi, liittyy ilmeisesti hänen tyttärensä Kaisaan. Anund asui sairaana vanhuksena Kaisan ja Antin luona tai Anundilla ja Ingalla oli kotapaikka Tiurajärven rannalla, minkä takia Kaisa ja Anders olivat asettuneet asumaan samalle paikalle. Saamelaisuudessa yleensä noudatetun tavan mukaan perheen nuorin huolehtii isästään ja äidistään heidän vanhoina päivinä ja ottaa haltuunsa vanhempien talon tai poroelon. Molemmat selitykset siitä, miksi Anund kuoli juuri Tiurajärvellä, ovat yhteneviä tämän perinteen kanssa.

Muutettuaan Tiurajärvelle Antti ja Kaisa saivat ainakin kolme lasta Turtolassa syntyneiden lisäksi, Johan Olofin (1843), Fredrik Gustafin (1846) ja Brita Marian (1849).

Millaiseksi elämä Tiurajärvellä sitten muotoutui? Paulaharju kirjoittaa, että Antti-rukka joutui luopumaan talostaan ja pojat paimentamaan paikkakunnalla pysyvästi asuvan väestön poroja. Antti ei kuitenkaan joutunut luopumaan talostaan, vaan niin joutuivat tekemään Kaisa ja lapset. Antti kuoli 7. tammikuuta 1852, ja vuoden 1850 manttaaliluettelon mukaan Antti ja Kaisa asuivat edelleen Tiurajärvellä. Jos perhe joutui muuttamaan pois talostaan Antin vielä eläessä, sen on täytynyt tapahtua vuonna 1851.

Antin kuolema merkitsi murhenäytelmää Kaisalle ja lapsille. Heidän vanhin poikansa oli kuollut nelivuotiaana. Tiettävästi heille oli syntynyt myös Johan Mathias-niminen poika, joka oli vuonna 1849 haudattu Kolarin hautausmaalle. Vajaa vuosi Antti-isän kuoleman jälkeen kuoli heidän poikansa Anders Wilhelm. Hän paleltui kuoliaaksi vähän ennen joulua 14-vuotiaana, eikä mistään löytynyt selitystä, miksi niin tapahtui ja miten. Voi olla, että hän oli ollut paimentamassa muiden poroja, kuten Paulaharju on kertonut. Oli varsin tavallista, että myös Anders Wilhelmiä nuoremmat lapset paimensivat poroja. Kaisan ja lasten joutuessa muuttamaan Tiurajärveltä heidän pelastuksenaan olivat sukulaiset: Kaisa asui monen vuoden ajan siskontyttäreensä Brita Kaisa Vasaran ja hänen miehensä Anders Suikin luona. Ensi alkuun myös kaksi nuorinta elossa olevaa lasta asuivat yhdessä hänen kanssaan. Elämänsä loppuajat Kaisa asui toisen sisarentyttäreensä, Stiina ja Matti Salmijärven tyttären Brita-Marian, talossa Nivunkijärvellä.

SIEPPI

Aviopuolisot **Olof Thomasson ja Margreta Mattsdotter** asettuivat 1700-luvun loppupuolella asumaan Kerässieppiin. Kumpikin oli kotoisin Muonionniskan kirkkopitäjästä, ja he olivat vuonna 1779 menneet naimisiin Muoniossa. Margreta oli syntynyt vuonna 1760, ja hänen isänsä oli vuonna 1720 Muoniossa syntynyt Matts Mattsson Lahti. Olof oli syntynyt vuonna 1753, ja hän vajosi lokakuussa 1812 jäihin ja hukkuu. Olofin vanhemmat olivat Thomas Johansson Oxhuvud ja Anna Jönsdotter Aasa. Thomas tuli perheestä, jossa enemmänkin sääntönä kuin poikkeuksena jokainen sukupolvi otti itselleen uuden sukunimen. Thomasin isä käytti sukunimeä Vuolo, isän isä nimeä Olli, isän isoisä nimeä Lahti ja isoisän isoisä nimeä Mämmi. Viimeksi mainitun Mats Larsson Mämmin (1580–1634) alkuperäinen sukunimi oli Pynnöi tai Pynnönen. Hän muutti nuijasodan aikana Savon Rautalammilta Kemijokilaaksoon ja rakensi vuonna 1608 Turtolaan Mämmilän tilan. Hänen poikansa Thomas Mattsson (Niemi) ja Lars Mattsson (Lahti) muuttivat 1600-luvun alkupuolella Muonioon, jonne he rakensivat kumpikin oman uudisrakennuksen. Monet heidän pojistaan ottivat sukunimen rakentamiensa uudisrakennusten mukaan, kuten esimerkiksi Pudas, Olli, Mäki ja Vuollo.

Tuohon aikaan oli tavallista ottaa sukunimeksi tilan nimi. Yleensä myös sotilaana toimivat miehet saivat erityisen sotilasnimen, joka oli enimmäkseen ruotsalaista tai saksalaista alkuperää. Monet näistä nimistä periytyivät tavallisina perheniminä, ja vähitellen niitä alettiin pitää muiden nimien kanssa yhdenvertaisina sukuniminä. Olof Thomassonin isä oli ollut sotilaana ja ottanut sotilasnimekseen Oxhuvud. Olof noudatti kuitenkin sukunsa perinnettä ja otti itselleen ja perheelleen sukunimeksi Siepin asuinpaikkansa Kerässiepin mukaan.

Ennen Kerässieppiin muuttamistaan he asuivat todennäköisesti kirkonkylässä Olofin Autio-nimisellä kotitilalla, ja oletettavasti heidän vanhin tyttärensä syntyi siellä, koska kastetilaisuudessa häntä kutsuttiin nimellä Autio. Myöhemmin Aution tila myytiin pappi Mathias Kolströmille ja siitä tuli pappila. Aviopari Olof ja Margreta olivat kaukaista sukua toisilleen yhteisen kantaisänsä, Lars Mämmin, ja hänen meille tuntemattoman vaimonsa kautta. He olivat molemmat suomalaisista suvuista, jotka olivat asuneet Muoniossa 1600-luvun alkuajoista lähtien.

Margreta ja Olof saivat kahdeksan lasta: kaksi tytärtä, joiden nimet olivat **Anna Greta** (1781) ja **Brita Lisa**, ja kuusi poikaa, joiden nimet olivat **Zackris** (1783), **Simeon** (1785), **Matts** (1791), **Johan, Henrik** (1800) ja **Petter** (1807). Veljeksistä neljä meni naimisiin saamelaisen kanssa. Kahta veljeksistä, Zackrista ja Mattsia, kutsutaan kirkonkirjoissa lappalaisiksi ja lapinmiehiksi, Mattsia myös raitiolappalaiseksi, kun taas Johania ja Henrikiä kutsutaan uudisasukkaiksi. Nuorin veli, jonka nimi oli Petter tai Pehr ja jota arkikielessä kutsuttiin nimellä Pieti, perusti Pietilän uudistilan. Hän oli veljeksistä ainoa, joka ei ollut naimisissa paimentolaisperheestä kotoisin olleen naisen kanssa. Sen sijaan hän löysi itselleen vaimon omien sukulaistensa keskuudesta. Mahdollisesti myös vaimolla oli saamelaiset juuret äitinsä puolelta, joka oli Nikkisen sukua. Simeon-veljestä en onnistunut löytämään mitään tietoa ristiäisten jälkeiseltä ajalta.

Margretalla ja Olofilla on saattanut olla vielä yksi poika, Olof Olofsson Sieppi, joka muutti vuonna 1819 Muoniosta Rovaniemelle. Olof oli syntynyt vuonna 1796. Hän oli naimisissa Margareta Pokan kanssa ja ahersi raitiolappalaisena Kivitaipaleella Rovaniemellä. Joitakin hänen jälkeläisiään asuu nykyään Venäjällä.

Tarkempia tietoja Olofin ja Margretan lapsista

Anna Greta (Margreta, Kreetta)

Anna Greta tai Margreta, joksi häntä kutsutaan myös, oli naimisissa Henrik Larsson Siepin kanssa. Henrikin isä oli uudisasukas Lars Henricsson Kyrö. Anna Greta ja Henrik asuivat Kerässiepissä, ja myös he ja heidän jälkeläisensä käyttivät sukunimeä Sieppi. Heillä oli viisi lasta: Henrik (1811), Simon (1814), Anna Greta (1815), Matts Adolph (1819) ja Sara Caisa (1827). Simon kuoli vuonna 1815 ja Sara Caisa vain 7 kuukauden ikäisenä.

Zackris (Sakari)

Zackris Olsson Sieppi meni vuonna 1810 Muonion kirkossa naimisiin Enontekiön Peltojärveltä kotoisin olleen Anna Andersdotter Kitin (1776) kanssa. Sakari ja Anna saivat kaksi tyttärtä, joiden nimet olivat Margareta (1811) ja Brita Christina (1814), ja pojan, jonka nimi oli Matts Anders. Tämä kuoli vain viikon ikäisenä.

Margareta meni naimisiin uudisasukasperheen rengin Anders Andersson Pyhäjärven kanssa. He pitivät Muotkavaaran tilaa samannimisessä paikassa Äkäsjärven päässä Muoniossa. Hekin ottivat tilan mukaan sukunimekseen Muotkavaaran. Myös Sakari muutti sinne vanhoilla päivillään, ja vuoden 1840 manttaaliluettelon perusteella vaikuttaa siltä, että tilan isäntänä oli Sakari eikä vävy: *"Muotkavara Zacharias Olofsson, mågen Anders o hustru Greta"* (Muotkavaara Zacharias Olofsson, vävy Anders ja vaimo Greta).

Margretan ja Andersin tytär Anna Kaisa (1837) oli naimisissa Olof Henriesson Wasaran (1824) kanssa. Olof oli Hendric Jönsson Vasaran (1792) ja Margreta Anundsdotter Sarrin (1796) poika. Margretan ja Andersin muita lapsia olivat Michel Anders (1843), Stina (1846), Johan Karl (1851) ja Petter (1857).

Matts (Matti)

Matts (Taskis-Matti) meni naimisiin Brita Stina Anundsdotter Sarrin kanssa. Heistä kerrotaan myös Sarrin sukua käsittelevässä luvussa. Matin ja Brita Stinan lapset olivat Anna Stina (1820), Henrik Mathias (1821, kuoli pienenä), Johan Olof (Jussa 1824), Anna Greta (1826, kuoli vuonna 1827), Christina Catharina (1828), Brita Maria (1831), Henrik Wilhelm (Heikki 1834), Matts Adolf (Matti 1837) ja Simon Petter (Simu 1843). Paulaharju kirjoittaa, että ainoastaan perheen nuorin poika, Simu, jäi harjoittamaan poronhoitoa yhdessä isänsä kanssa.

Muut pojat muuttivat muualle poropaimeniksi. Matti ja Heikki lähtivät Turtolaan, ja vanhin pojista, Jussa, työskenteli ensiksi poropaimenena Kolarissa ja myöhemmin Turtolassa. Jussa oli naimisissa Kautokeinosta kotoisin olleen Anna Nilsdotter Aslakin kanssa, joka oli tullut Muonioon palvelustyöksi pappi Kolströmille. Yksi Jussan ja Annan pojista, Hermanni, syntyi Kolarissa vuonna 1859. Jussa ja Anna vaelsivat sen jälkeen vuosikausia porolaumansa kanssa kaukana Ounaksen alueella Rovaniemen ja Kittilän erämaissa. Lopulta he ryhtyivät uudisasukkaiksi Rovaniemen Jääskössä sijain-

neella Pehkosen tilalla. Paulaharju vieraili siellä vanhan Annan luona vuonna 1922 ja otti hänestä valokuvan muutama päivä ennen Annan kuolemaa.

Brita Lisa

Brita Lisa Olofsdotter Sieppi meni naimisiin kersantti Bror Johan Wijkströmin kanssa, joka toimi lukkarina. He saivat vuonna 1826 tyttären, jolle annettiin nimeksi Maria Carolina. Tyttären kastetilaisuudessa todistajina olleista henkilöistä laadittu luettelo kertoo, että nuorella lukkariperheellä oli erilainen tuttavapiiri kuin Brita Lisan veljillä. Kummeina olivat talonpojat Örn, Regina ja Mäki sekä kaksi papin aikuista lasta, herra M. A. Kolström ja neiti (demoiselle) Catharina Christina Kolström.

Lukkari Wijkström kuoli äkillisesti vuonna 1828 vain 40 vuoden ikäisenä. Hänen vaimonsa odotti tuolloin heidän toista lastaan, jolle annettiin kasteessa nimi Jonas Wilhelm. Myös tämän kastetilaisuudessa kummeina oli talonpoikia, kuten Pudas ja Olli. Lukkarin leski oli valinnut yhdeksi kummiksi nuorimman veljensä Pehrin. Talonpoikaisperheet Pudas, Olli ja Regina olivat useiden Sieppien lasten kummeina.

Kaikesta päätellen Brita Lisa ei avioitunut uudelleen. – Avioliitto oli yleensä nuoren lesken ainoa selviytymiskeino. – Vuonna 1840 Brita Lisa vuokrasi asunnon itselleen ja toiselle lapselleen. Hänen taloudellinen tilanteensa oli erittäin vaikea, koska hänet on merkitty rutiköyhäksi, ja vuoden 1850 manttaaliluettelosta käy ilmi, että hän oli muuttanut veljensä Pehrin luokse Pietilään. Lapset Maria Carolina ja Jonas Wilhelm asuivat aikuisina Kittilässä Lahden tilalla. Maria Carolina asui siellä yhdessä tyttärensä Maria Amandan kanssa, kun taas Jonas Wilhelm meni naimisiin tilan tyttären, Eva Johansdotter Lahden, kanssa.

Johan

Johan meni vuonna 1811 naimisiin Peltojärveltä kotoisin olleen Ella Andersdotter Kitin (1787) kanssa. Vuotta aikaisemmin Johanin veli Zackris oli solminut avioliiton Ellan Anna-sisaren kanssa. Tuollaiset kahden sisarusparin väliset avioliitot eivät olleet mitenkään harvinaisia. Ella ja Anna olivat suuresta ja tunnetusta porosaamelais-suvusta. Heidän vanhempiaan olivat Anders Larsson Kitti ja Kristina Aslaksdotter Rasti. Monet Kitin suvun naisista menivät naimisiin Kolarissa ja Muoniossa poropaimentolaisen kanssa. Johanilla ja Ellalla oli kolme lasta: Maria (1812), Greta Johanna (1814) ja Simon Johannes (1816).

Henrik (Heikki)

Henrik meni naimisiin Helena (Maria Lena) Larsdotter Kalsok -nimisen lesken kanssa. Tämä oli syntynyt joko vuonna 1797 tai vuonna 1798 Kaalavuomassa Ruotsin puolella ja kotoisin poronhoitajaperheestä. Helena oli aikaisemmin ollut naimisissa raitiolappalainen Per Michelsson Junkan kanssa ja saanut tämän kanssa pojan, Larsin. Lars lähetettiin isänsä kuoltua Norjaan porosaamelaisten mukana.

Heikki ja Helena saivat kolme lasta: Brita Stinan (1840), Catarinan (1843) ja Simon Henrikin (1845). Heikki ja Helena asuivat Vuontisjärvellä uudisasukkaina. Uudistilan ottivat sittemmin haltuunsa Heikin veljentytär ja hänen miehensä. Junkan sukua koskevassa luvussa kerrotaan lisää Heikistä ja Helenasta.

Petter (Pehr, Pieti)

Petterillä oli vaimona Greta Stina Johansdotter Olli, ja heidän lapsiaan olivat Johan Petter (1833), Greta Johanna (1836), Maria Kaisa (1845) ja Anna Sofia (1851). Pieti

Ja Greta Stina elivät uudisasukkaina Pietilän tilalla, joka on varmaan saanut nimensä Pietin itsensä mukaan. Vanhin lapsista, Johan Petter, muutti oman perheensä kanssa Norjan Altaan. Jotkut heidän Norjassa asuvien jälkipolviensa edustajat käyttävät sukunimeä Bjedilæ, joka on Pietilän norjankielinen muoto. Tytär Greta Johanna ja hänen aviomiehensä Anders Nilsson Nilimaa ottivat haltuunsa Pietin Henrik-veljen Vuontisjärvellä sijainneen uudistilan.

VETTAINEN

Meidän alueellamme varhaisin Vettaisen nimeä käyttänyt henkilö on **Knut Andersson Vettainen**. Hän syntyi vuonna 1743 Ylikainuun (Överkalix) Ängesånissa Ruotsissa. Hänen vanhempansa olivat Anders Knutsson Vettainen ja Ella Michelsdotter. Knut oli naimisissa vuonna 1746 syntyneen **Ella Anundsdotterin** (Andersdotter) kanssa, ja he saivat seitsemän lasta. Vanhimmat lapset kastettiin Ylikainuussa (Överkalix) ja nuorimmat Ylitorniolla (Övertorneå). Knut, Ella ja lapset asuivat monta vuotta Ruotsin Soukkolassa ja Korpilompolon seudulla, mistä he myöhemmin muuttivat Kittilään. – Nimi Vettainen kirjoitettiin myös muotoon Vettanen, Wettainen ja Wettanen.

Knutin ja Ellan perhe jatkoi varmaan poronhoitoa muutettuaan Kittilään, ja myös heidän kaksi nuorinta poikaansa, vuonna 1776 Ylitorniolla syntynyt **Mickel Knutsson Vettainen** ja vuonna 1788 syntynyt **Eric Knutsson Vettainen**, jatkoivat paimentolaiselämää.

Michel kastettiin elokuussa 1776 viiden päivän ikäisenä perheen asuessa Korpilompolossa. Pappi kirjoitti kirkonkirjaan "*Michel i Corpil. Lappe*" (Michel Korpilompolosta, lappalainen). On väitetty, ettei nimitys lappalainen ollut entisaikoina henkilön alkuperää tarkoittava, vaan sitä käytettiin ilmaisemaan, minkälaista veroa henkilön oli määrä maksaa. Viiden päivän ikäisenä Michel ei varmaankaan vielä joutunut maksamaan minkäänlaista veroa, mutta merkintä osoittaa perheen pääelinkeinon olleen poronhoito, ja oletan heidän olleen saamelaisia.

Savolaisia sukuja oli muuttanut turvallisemmille seuduille ihan Lappiin asti, ja Paulaharjun käsityksen mukaan Vettaisen suku olisi nimen nen-päätteen perusteella voinut olla Savosta lähtöisin. Näyttää siltä, että Paulaharju oli sitä mieltä, että kyseessä oli paikkakunnalle 1700-luvulla muuttanut suku silläkin perusteella, että nimi oli saamelaisyhteyksissä suhteellisen uusi. Sukunimen vaihtaminen ei tosin ollut tuolloin epätavallista saamelaisten tai muidenkaan keskuudessa, ja nen-päätteiset sukunimet yleistyivät noihin aikoihin. Myös monet saamelaissuvut alkoivat käyttää vastaavanlaisia sukunimiä, kuten esimerkiksi Marainen ja Jomppanen. Nämä todisteet eivät siten voi yksinään osoittaa perättömäksi ajatusta, että kyseessä oli alkuperäinen saamelais-suku. Luonnollisinta on olettaa, että sukunimi liittyy Vettasjärveen ja -jokeen, jotka sijaitsevat melko lähellä Ängesånia, Knut Andersson Vettaisen syntymäpaikkaa.

Vaikka Knut ei itse olisi ollutkaan saamelainen, hänen vaimonsa on hyvinkin saat-
tanut olla. Monista miehistä, jotka eivät olleet alun perin saamelaisia, tuli poropaimentolaisia heidän mentyään naimisiin poronhoitoa aiemmin harjoittaneiden naisten kanssa.

Nimi Knut oli erittäin harvinainen Muonion, Kolarin ja Kittilän alueella. Tämän työn yhteydessä olen törmännyt vain yhteen Knut-nimiseen mieheen. Hän oli Knut Olsson tai Olofsson, joka osallistui jouluna 1815 jumalanpalvelukseen Muonionniskan kirkossa. Tuolloin pappi Mathias Kolström kirjoitti muistiin, että lappalainen Knut Olsson oli ollut läsnä jumalanpalveluksessa. Puolitoista vuotta myöhemmin Knut haastettiin oikeuteen, koska talonpoika Michel Johansson Sirka oli ilmoittanut kiertelevän lappalaismiehen, Knut Olofssonin, päästäneen poronsa Sirkan heinäpeliloille. Tämän jälkeen Muoniosta tai Kittilästä ei löydy muuta Knut-nimistä miestä. Knut Andersson vaihtoi mahdollisesti nimensä Olssoniksi tai Olofssoniksi muuttaessaan Suomen puolelle. Kaaresuvannossa ja Enontekiöllä oli melko paljon Knut-nimisiä henkilöitä mutta ei ketään Knut Olsson tai Olofsson -nimistä, joten tuskinpa mies oli tullut sieltä. Siksi on todennäköistä, että kyse oli Knut Andersson Vettaisesta, ja siinä tapauksessa molemmat tapahtumat viittaavat siihen, että Knut jatkoi poronhoitoa Kittilässä.

Ellan ja Knutin vanhin tytär, **Sigrid**, muutti vuonna 1816 Pajalaan, jossa hän toimi piikana. Hän säilytti kuitenkin yhteyden perheeseen, ja vuonna 1826 hän oli veljensä Ericin (Erkin) pojan Olof Henricin kummina. Toinen tyttäristä oli nimeltään **Ester**, ja hän meni vuonna 1814 naimisiin Kittilästä kotoisin olleen Henric Ericsson Pockan kanssa. Yksi pojista kuoli lapsena. Kahden vanhimman pojan vaiheista en löytänyt tietoa, mutta mahdollisesti heistä tuli uudisasukkaita. Michel ja Erkki sen sijaan paimensivat poroja Kolarissa ja Muoniossa.

Paulaharju kirjoittaa, että Michel asusteli Saijavaaran seuduilla Muoniossa, kun taas Erkki kolusi Ylitornion ja Kittilän erämaita. Kirkonkirjatietojen perusteella näyttäisi siltä, että Paulaharju on sekoittanut nämä kaksi veljestä keskenään; todennäköisesti Erkki oli Muonion alueella ja Mickel Kolarin ja Turtolan seudulla. Selitän seuraavassa, miksi oletan Paulaharjun sekoittaneen veljekset. Kumpikin meni naimisiin Muonionniskassa, Michel vuonna 1808 enontekiöläisen Christina (Stina) Andersdotter Nutin kanssa ja Erkki vuonna 1821 muoniolaisen Anna Kaisa Anundsdotter Sarrin kanssa. Kuusi Erkin ja Annan lapsista syntyi ja kastettiin Muoniossa, jonne he hautasivat myös pienenä kuolleen tyttärensä. Heidän poikansa Olof Henric perusti Reponiemen tilan, joka sijaitsee Muoniossa melko lähellä Saijavaaraa. Tilalla asui myös Anna Kaisa vanhuudessaan, kun taas Erkki oli ruotuvaivainen kuollessaan Muoniossa 68-vuotiaana. Ruotuvaivainen tai ruotulainen tarkoittaa, että henkilöllä ei ollut omaa kotia vaan hän asui muiden luona. Kaikki kirkonkirjoista löydetty tiedot viittaavat siihen, että Erkin ja perheen tärkeimmät laidunalueet sijaitsivat Muonion alueella.

Kittilän Kukasjärvellä sijaitsi pientila, jonka Vettaisen suku omisti aina 1930-luvulle saakka. Tuolloin sen osti Suomen Matkailijayhdistys. Olof Pehrsson Vertainen asui siellä yhdessä vaimonsa Maria Pehrsson Junkan ja lukuisten lastensa kanssa. Tässä yhteydessä minulla ei kuitenkaan ollut mahdollisuutta selvittää, minkälainen sukulaisuusyhteys esimerkiksi Kolarissa asuneilla Vettaisilla on Knutiin ja Ellaan.

Michel

Michel-veljestä ja hänen perheestään löytyy lukuisia mainintoja Turtolaan kuuluneen Kolarin kirkonkirjoista. Michelillä ja hänen vaimollaan oli kuusi lasta, joista kaksi kastettiin Muoniossa ja yksi Turtolassa. Muiden lasten ristiäisistä ei ole löytynyt mitään tietoa kummastakaan pitäjältä tai Suomen puolella sijainneista naapuripitäjistä.

Kolmesta lapsesta, Helenasta, Annasta ja Mariasta, löytyy kuitenkin heidän aikuisiässään tehtyjä merkintöjä Turtolan kirkonkirjoista, joissa heidän asuinpaikakseen on kirjattu Kolari. Helena muutti vuonna 1833 Muonionniskaan 22-vuotiaana, ja hän sai mukaansa Ylitornion ja Kolarin papin kirjoittaman todistuksen. Neljätoista vuotta myöhemmin hän meni Sodankylässä naimisiin Johan Olofsson Ollilan (tai Musikan) kanssa, jolloin häntä kutsuttiin lappalaistytöksi.

Myös Helenan sisaret Anna ja Maria asuivat Kolarissa. Seuraavat kirkonkirjoihin merkityt tapahtumat todistavat sen: Anna sai vuonna 1836 avioliiton ulkopuolella pojan ja meni vuonna 1838 naimisiin talonpojan pojan Anders Wilhelm Kurtakon kanssa. Maria meni vuonna 1850 naimisiin Lars Märten Suikin kanssa. Kaikissa kolmessa tapahtumassa kotipaikkakunnaksi on merkitty Kolari. Yhdessä sen tosiasian kanssa, että heidän isänsä Michel kuoli Kolarissa vuonna 1827, saa minut oletamaan, että Michelin perheen tärkeimmät laidunalueet sijaitsivat Kolarissa.

Yksi Michelin ja Christinan tyttäristä asettui kuitenkin asumaan Muonion Kangosjärvelle. Tämä Greta Stina oli naimisissa Carl Henriksson Onkan (Landen) kanssa. Monet perheet kokivat tuolloin vaikeita aikoja, köyhyyttä, jopa nälkää ja lasten kuolemaa, mutta Onkan perheen kohtalo näyttää olleen aivan erityisen kova. Avioliiton ensimmäisinä vuosina Carlia nimitettiin kirkonkirjoissa uudisasukkaaksi mutta vuodesta 1855 lähtien häntä alettiin kutsua irtolaiseksi ja mäkitupalaiseksi. He olivat tuolloin joutuneet myymään tilansa, jonka vuonna 1860 omisti Isak Kolström. Carl, Greta Stina ja lapset saivat kuitenkin jäädä asumaan tilalle vuokralaisina. Vuonna 1865 Carl Isaksson asui siellä kuitenkin yhdessä palvelustyttö Greta Yliniemen kanssa. Tila vaihtoi omistajaa monta kertaa. Vuonna 1880 sen omisti Greta Stinan serkku Olof (Olli) Reponiemi, ja muutamaa vuotta myöhemmin Ollin poika Tuomas otti tilan haltuunsa.

Greta Stina ja Carl ponnistelivat pystyäkseen pitämään tilan itsellään ja muutenkin elättämään itsensä ja lapsensa, mutta he joutuivat kokemaan viiden lapsensa kuoleman. Useimmat kuolivat muutaman kuukauden ikäisenä. Kuolinsyyksi on merkitty isorokko, yskä tai hinkuyskä. Aivan pienenä kuolleista lapsista vanhimmaksi eli Josefina, joka kuoli hinkuyskään lähes kolmivuotiaana. Lapsista vain muutama jäi asumaan kotiseudulle. Kaksi tytärtä muutti Norjaan ja poika Amerikkaan.

Vaikka Greta Stinalla oli monta lasta, hän ei vanhuudessaan voinut asua yhdenkään luona. Vuonna 1880 hän oli 65-vuotias ja asui niin kutsuttuna itsellisenä (vuokralaisena) lähellä Reponiemeä Saitajoen talossa asuneen avioparin, Erik ja Sofia Saitajoen, luona. Hänen poikansa Kaarle Heikki oli mennyt naimisiin pikkuserkkunsa Greta Johanna Olofsdotter Reponiemen (Onkka-Kreeta) kanssa. He asuivat Onkan tilalla, mikä liittyy varmaan siihen tosiasiaan, että Olof Reponiemi (Repo-Olli) ja hänen poikansa Tuomas olivat ostaneet tilan.

Greta Stina Michelsdotter Vettaisen tarina osoittaa meille, ettei uudisasukkaan vaimon elämä ollut aina porosaamelaisen vaimon elämää parempi.

Eric (Erkki)

Aikaisemmin tässä luvussa olen selostanut Samuli Paulaharjun käsitystä Ericin ja Michelin asuinpaikasta. Erkki oli naimisissa Anna Kaisa Anundsdotter Sarrin kanssa, joten hänestä kerrotaan myös Sarrin suvusta kertovassa luvussa.

KITTI

Suvusta, sukulaisuudesta ja alkuperästä keskusteltaessa keskitytään usein pelkästään miehen sukujuuriin. Kuitenkin yhtä tärkeää on kiinnittää huomiota naisen sukuun: juuri äiti on yleensä lapselle se kaikkein lähin. Äiti huolehti kasvatuksesta moninaisten taloustöiden ohella, ja saamelaisäidit siirsivät lapsilleen suuren osan omasta kulttuuriperinnöstään, kuten kielen ja muut kulttuuriset ilmaisut. Oli tapauksia, joissa suomalainen mies meni naimisiin saamelaisen kanssa ja hänestä tuli lappalainen. Jos vaimon tai äidin henkilöllisyys tiedetään, on usein helpompi ymmärtää, miksi juuri tuo perhe paimensi poroja – tämä erityisesti niissä suvuissa, joissa mies oli alun perin suomalainen, kuten Kyrön ja Siepin suku. Muoniossa 1800-luvulla eläneistä poropaimentolaisperheistä on mainittava naisten puolelta kaksi merkittävää sukunimeä, joista toinen on Sarri ja toinen Kitty.

Zackris ja Johan Sieppi ja Olof Suikki olivat naimisissa Kitin sukuun kuuluvien naisten kanssa. Myös Olof Suikin pojanpojan, Fredrik Wilhelmin, vaimo oli Kitty. Heistä on yksityiskohtaisempaa tietoa otsikoiden Sieppi ja Suikki alla. Sukunimi ei ole säilynyt Muoniossa ja Kolarissa, koska naimisiin mennessään Kitin suvun naiset muuttivat tänne ja heidän lapsensa saivat perinteen mukaisesti isänsä sukunimen. Suurin osa suvun saamelaisista asuu virallisesti Enontekiöllä ja Ruotsin puolella. Useat Kitin suvun naiset synnyttivät kuitenkin monta lasta sekä Muoniossa että Kolarissa, joten heillä on molemmissa kunnissa paljon jälkeläisiä.

Ainoa Muonion kirkonkirjoista löytyvä aikuinen Kitty-niminen mies on **Mårten Mårtensson Kitty**. Hänen vanhempiansa olivat Peltöjärveltä kotoisin ollut Mårten Larsson Kitty ja Könkämästä kotoisin ollut Ingrid Pehrsson Rasti. Mårten Mårtensson Kitty oli Olof Pehrsson Suikin vaimon, Annan, veli. Mårten Mårtensson Kitty meni vuonna 1811 Enontekiöllä naimisiin **Ingrid Persdotter Junkan** kanssa.

Aviopari Mårten ja Ingrid on tyypillinen esimerkki siitä, kuinka vaikeaa on selvittää, missä yksittäiset paimentolaiset asuivat ja missä heidän porolaitumensa sijaitsivat. Paimentolaisena eläminen ei tarkoittanut, että he olisivat siirtyneet paikasta toiseen sattumanvaraisesti, vaan yksittäisellä siidalla oli määrätty kevät-, kesä-, syys- ja talvilaidunalueet, joilla he vuoron perään asuivat porotokkansa ja koko perheensä kanssa. Aikuiset lapset joutuivat kuitenkin usein vaeltamaan muille seuduille löytääkseen uusia laidunalueita. Todennäköisesti Mårten ja Ingrid käyttivät hyödykseen sitä, että Mårtenin perheellä oli laidunmaita Enontekiöllä, Peltöjärven alueella, ja että Ingridin perhe puolestaan oleskeli Ruotsin puolella. Heille tarjoutui siten useita vaihtoehtoja, mistä kertoo muun muassa tieto lasten kastepaikoista.

Mårtenin ja Ingridin poika **Petrus** syntyi vuonna 1815 ja **Olof** vuonna 1818. Kumpikin on kastettu Enontekiöllä ja kirkonkirjoissa asuinpaikaksi merkitty Peltöjärven kylä. Mårten ja Ingrid saivat myös kolme tytärtä, jotka kastettiin Muoniossa: **Maria** vuonna 1812, **Ingrid Christina** vuonna 1820 ja **Catharina** vuonna 1823. Valitettavasti kaikki kolme tytärtä kuolivat pienenä. On ajateltavissa, että lasten kastepaikat liittyivät siihen, mihin aikaan vuodesta ristiäiset pidettiin, ja siihen, millä laidunalueella perhe tuolloin oli porojensa kanssa. Näissä tapauksissa tuon kaltaista selkeää yhteyttä ei kuitenkaan näytä olevan, koska kaikki lapset kastettiin keski- tai kevättalvella. Tämä saattaa johtua siitä, että Mårten ja Ingrid kävivät vuorotellen Pajalan ja

Peltojärven laidunalueilla eivätkä vaihtaneet paikkaa kausiluonteisesti. Märten oli yhdeksästä lapsesta vanhin, ja hänen ja Ingridin ensimmäisinä avioliittovuosina Märtenin vanhemmat tarvitsivat aikuisen poikansa apua. Vartuttuaan vähitellen aikuisiksi veljet ottivat vastuulleen yhä enemmän töitä, jolloin Märten ja Ingrid muuttivat Ingridin kotiseudulle, joka tarjosi heille enemmän elintilaa.

Märten ja Ingrid olivat Ruotsin Muodoslompolosta kotoisin olleen Muoniossa maaliskuussa 1819 kastetun lapsen kummeja. Ennen Ruotsin ja Suomen välistä rajanvetoa Ruotsin puolella rajaa sijaitsevat lähiseudut kuuluivat Muonioon. Siellä asuneet käyttivät Muonion kirkollisia toimituksia ja muita palveluita siihen saakka kunnes saivat oman kirkon. Mahdollisesti Kitin perheen yhteys Muonion kirkkoon oli samanlainen, koska heidän pienet tyttärensä kastettiin siellä ja haudattiin Muonion kirkko- maalle.

Kummeiksi valitseminen viittaa siihen, että heillä oli vahvat siteet Peltojärvelle ja Muonioon, erityisesti Märtenin perheeseen. Ingrid Christinan kummeja olivat Thomas Mattsson Kitkiöjärvi ja hänen vaimonsa Maria Adamsdotter, Olof Pehrsson Suikki ja hänen vaimonsa Anna Mårtensdotter Kitti, renki Isaac Claesson Wuopio ja palvelustyttö Catharina Mårtensdotter Kitti. Catharinan kummeja olivat isovanhemmat Märten Larsson Kitti ja Ingrid Pehrsson Rasti, Eric Johansson Kyrö ja hänen vaimonsa Catharina Mårtensdotter Kitti, renki Pehr Nilsson Nilimaa ja palvelustyttö Christina Mårtensdotter Kitti. Useimmat kummit olivat keskenään lähisukua. Anna, Catharina ja Christina Mårtensdotter Kitti olivat Märtenin sisaria, ja myös heidän vanhempansa olivat kummeja. Kitkiöjärveläisestä Thomas Mattssonista ja hänen vaimostaan tuli pian tämän jälkeen Ingridin vuonna 1824 syntyneen äidittömän velipuolen, Henricin, kasvattivanhempia.

Jukkasjärven sukuja koskevien tietojen mukaan Ingrid ja Märten asuivat Parkalompolossa mutta muuttivat sinne mahdollisesti vasta jonkin verran myöhemmin. Heidän molemmat poikansa menivät naimisiin saamelaisen kanssa ja jatkoivat paimentolaiselämää. Pajalassa vuonna 1890 suoritettuna väestönlaskennan mukaan Petrus (Per) Kitti oli tuolloin vielä elossa. Hän oli reilusti yli 70-vuotias ja asui yhdessä vaimonsa Margreta Marakatin kanssa. Kotipaikka-otsikon alle oli kirjoitettu, että he olivat paimentolaislappalaisia, mikä viittaa siihen, etteivät he asuneet pysyvästi paikallaan vanhuudenpäivinänsäkään. Myös myöhemmissä sukupolvissa oli henkilöitä, jotka jatkoivat paimentolaiselämää, mutta myös uudisasukkaiksi ryhtyneitä. Yksi porolappalaiselämää jatkaneista oli Olofin tytär Ingrid Stina, joka meni Kolarissa tai Muoniossa naimisiin pikkuserkkunsa Fredrik Wilhelm Suikin kanssa.

JUNKKA

Ensimmäisellä Junkan sukunimeä käyttäneellä suvulla oli samanaikaisesti käytössä Tjoma-nimi. Jukkasjärven saamelaisten sukukirjojen mukaan suku eli aluksi Laevanimisessä saamelaiskylässä, mutta heistä tuli myöhemmin metsäsaamelaisia. Tornionlaaksossa asuu paljon tämän suvun jälkeläisiä. Junkka on selkeästi paimentolaisporonhoitoa harjoittanut saamelaissuku, mutta monet suvun edustajat ryhtyivät vähitellen uudisasukkaiksi. Sukunimi on kirjoitettu myös Junka ja Juncka.

On epävarmaa, missä määrin Junkan suku laidunsi Suomen puolella. Joka tapauksessa vanhin Muonion kirkollisia toimituksia käyttänyt Junkka-niminen henkilö oli vuonna 1758 syntynyt **Pehr Mickelsson Junkka** (Pieti). Hänen vanhempiaan olivat vuonna 1732 syntynyt Mickel Mickelsson Tjoma ja vuonna 1723 syntynyt Marget, jotka olivat kotoisin Ruotsin Laevasin saamelaiskylästä. Pehr oli naimisissa kolme kertaa. Hänen ensimmäinen vaimonsa oli **Anna Johansdotter Nutti** (1751). Heidän viidestä lapsestaan ainakin **Maria** (1780) ja **Ingrid** (1782) kasvoivat aikuisiksi. Maria Pehrsson Junkka solmi avioliiton Kittilän Kukasjärveltä kotoisin olleen Olof Persson Vettaisen kanssa. Heillä oli monta lasta, ja kaksi heidän tyttäristään kastettiin Muoniossa. Marian sisaren Ingrid Pehrsson Junkan aviomies oli Peltojärveltä kotoisin ollut Märten Märtensson Kittti. Jotkut heidän lapsistaan kastettiin Enontekiöllä, jotkut Muoniossa. He muuttivat sittemmin Pajalan kunnan pohjoisosassa sijaitsevaan Parkalompoloon. Sinne asettuivat myös monet Ingridin nuoremmista velipuolista. – Parkalompolon kylän vanha nimi on Junkka.

Pehr Mickelsson Junkan toinen vaimo oli jukkasjärveläinen lappalaispiika **Ingrid Olofsdotter Nyman**. He menivät naimisiin Muoniossa vuonna 1816 ja saivat kolme poikaa. **Mickel** (Mikko), **Nils Olof** (Niko) ja **Henric** (Heikki) kastettiin Muoniossa vuosina 1817, 1822 ja 1824. Mickelin ristiäisissä isää kutsuttiin nimellä Pehr Mickelsson Tuoma. Mickel ja Nils Olof saivat vuonna 1842 Pajalan papilta Fredrik Engelmarkilta todistuksen, jossa luki: *"Lappsönerne Nils Olof och Mickel Pehrsson Junka ähr i kejsrerliga finska Muonio församling ... betygas, Parkajoki den 2. Martii 1842"* (Lappalaispojat Nils Olof ja Mickel Pehrsson Junka ovat kirjoilla keisarillisen Suomen Muonion seurakunnassa ... todistetaan Parkajoella 2. maaliskuuta 1842). Ingrid Olofsdotter Nyman kuoli joko Henricin syntyessä tai heti sen jälkeen, ja Henric varttui kasvattipoikana Thomas Mattssonin ja Maria Adamsdotterin luona Kitkiöjärvellä.

Per Mickelsson Junkan kolmas vaimo oli Laevasin saamelaiskylästä kotoisin ollut kaiketi vuosien 1795–1800 aikana syntynyt **Helena Larsdotter Kalsok**. Helena on merkitty kirkonkirjoihin myös Maria Lenaksi. Helenan ja Pehrin poika **Lars** syntyi vuonna 1826 Pehrin ollessa 70-vuotias. Larsille antoi hätäkasteen Thomas Mattsson Kitkiöjärvi, joka oli Larsin velipuolen, Henricin, kasvatti-isä. Pehr kuoli tietävästi Larsin ollessa vielä pieni, ja Lars jouduttiin isänsä kuoleman takia luovuttamaan kasvattivanhemmille. Hänet lähetettiin viisivuotiaana porosaamelaisten mukana Norjan Salangeniin, missä hän varttui aikuiseksi. Lars säilytti porosaamelaisten kautta kuitenkin yhteyden velipuoliinsa. Hän meni naimisiin Ruotsin puolelta kotoisin olleen porosaamelaistytön Brita Larsdotter Nymanin kanssa, ja he asettuivat asumaan Salangenissa sijaitsevalle Katrinehaugin tilalle. Tiedetään, että köyhät uudisasukkaat joutuivat pulavuosina lähettämään lapsiaan porosaamelaisten mukana Norjaan. Vähemmän tunnettua lienee kuitenkin, että myös porosaamelaisten lapsia lähetettiin Norjaan kuten Lars.

Mitä Larsin äidille sittemmin tapahtui? Hänet mainitaan alueemme kirkonkirjoissa uudelleen vasta kymmenen vuotta myöhemmin, jolloin hän oli saanut Brita Stina -nimisen tyttären, joka kastettiin Muoniossa. Tyttären isä oli Henrik Olofsson Sieppi, jonka kanssa Helena meni naimisiin vuotta myöhemmin. Vuonna 1843 syntyi Catharina ja vuonna 1845 Simon Henrik, jotka molemmat kastettiin Muoniossa. Ennen kuin Helena saattoi mennä naimisiin, hänen piti saada kotiseurakuntansa papilta esteettömyystodistus, todistus, jonka mukaan avioliiton solmimiselle ei ollut mitään estettä,

vaikkapa että hän ei ollut naimisissa jonkun toisen kanssa. Vuonna 1841 Pajalan pappi Fredrik Engelmark kirjoittikin seuraavan todistuksen: "*Att kringströvande vallhjonet Lappenkan Maria Lena Junka, som synes hafva upphållit sig under sina flyttningar någon tid inom denna församling, ad härifrån äktenskap hinderlös, så vidt mig kunnigt är, betygas af Pajala den 12de Oktober 1841*" (Kiertävä paimentolainen, lapalaisleski Maria Lena Junka, joka näyttää vaellustensa aikana oleskelleen jonkin aikaa tämän seurakunnan alueella, on minulla olevien tietojen mukaan tämän seurakunnan puolesta esteetön solmimaan avioliiton, todistetaan Pajalassa 12. lokakuuta 1841).

Todistus voidaan ymmärtää monella tavalla, eikä siitä käy selkeästi ilmi, mihin aikaan Helena oli Pajalassa. Siinä saatetaan viitata useita vuosia kestäneeseen aikaisempaan asumiseen tai juuri todistuksen kirjoittamisen ajankohtaan. Moni seikka viittaa siihen, että Helena jatkoi vaeltamista porojen kanssa ja kävi myös Pajalan pitäjän ulkopuolella sijaitsevilla laidunalueilla. Henrik Sieppi oli uudisasukas tai mäkitupalainen Muonion Vuontisjärvellä sijaitsevalla tilalla, mutta Helenaa tai hänen lastaan ei ole merkitty vuoden 1840 manttaaliluetteloon yhdessä Henrikin kanssa.

Henrik Sieppi ei ollut taloudellisesti Helenalle mitenkään tuottoisa naimakauppa. Hän sairasti jo vuonna 1835 tyrän, ja vuosina 1840, 1845 ja 1850 hänet mainitaan rutiköyhäksi, joten hän ei maksanut veroa lainkaan.

Henrik ja Helena asuivat vuosina 1845–1850 kolmen lapsensa kanssa Vuontisjärvellä. Vuonna 1860 tilan ottivat haltuunsa Henrikin veljentytär Greta Pehrsson Pietilä ja hänen miehensä Anders Nilsson Nilimaa. Henrik, Helena ja heidän poikansa asuivat kuitenkin edelleen tilalla, nyt vuokralaisina. Vanhin tytär karkasi Ruotsin kuningaskuntaan, mutta toisesta tyttärestä, Catharinasta, ei löydy mitään tietoa. Hän oli 17-vuotias vuonna 1860 ja todennäköisesti piikana jossakin talossa Muoniossa tai jossakin naapuripitäjässä. Vuontisjärven tilan uudet omistajatkaan eivät pitäneet tilaa kovin kauan. Se oli jo vuonna 1875 autioitunut ja koki siten saman kohtalon kuin monet muut tuohon aikaan perustetut pienet uudistilat.

SAAMELAISTEN HENGELLINEN ELÄMÄ

Saamelaisiin kohdistunut kristillinen lähetystyö alkoi 1500-luvulla Venäjällä, 1600-luvulla Ruotsi-Suomessa ja 1700-luvulla Norjassa, mutta siirtyminen vanhasta samanisesta luonnonuskonnosta kristinuskoon kesti useita satoja vuosia. Saamelaisuskontoon uskomisen ja sen harjoittaminen jatkuivat rinnakkain kristinuskon kanssa pitkälle omaan aikaamme asti; lähetystyö ei aiheuttanut laajamittaista ja äkillistä välirikkoa vanhemman uskon kanssa. Tämän takia monet pitävät saamelaisen luonnonuskonnon kutsumista esikristilliseksi harhaanjohtavana, koska se saa ihmiset ajattelemaan, että tuo uskonto katosi useita satoja vuosia sitten. Sitä on viime vuosina alettu kutsua (saamelaiseksi) samanismiksi. Itse sana samanismi (*šamanismi*) on peräisin erään siperialaisen alkuperäiskansan käyttämästä kielestä, jossa sana *šaman* tarkoittaa *se, joka näkee*. Sanan saamenkielinen vastine on *noaidi*, joka tarkoittaa *se, joka tietää*.

Samanismi

Saamelaiden perinteinen elämäntapa merkitsi muiden alkuperäiskansojen tavoin elämistä osana luontoa; ihminen ei ollut luonnosta erillään vaan osa sitä. Todellisuus miellettiin sekä näkyväksi aineelliseksi että näkymättömäksi henkiseksi ulottuvuudeksi. Ensin mainittu oli arkipäivän todellisuutta, ja jälkimmäisessä asui henkiä ja erinäisiä jumalolentoja. Samaani (noaidi) pystyi pääsemään yhteyteen henkien maailman kanssa ja hakemaan sieltä apua mm. sairauteen ja hedelmättömyyteen – mutta myös poro-onnea. Samaani käytti toiseen maailmaan päästäkseen apuna noitarumpua, jota löi vasaralla, ja joikasi. Siten samaani vajosi transsiin ja kykeni matkaamaan toiseen maailmaan.

Rumpua voitiin käyttää apuna myös ennustamisessa. Rumpukalvossa oli kuvioita, jotka esittivät näkyvän ja näkymättömän maailman erilaisia tunnusmerkkejä, symboleja. Rumpukalvon muoto ja symbolit vaihtelivat aikakauden ja paikan mukaan. Vanhimmissa säilyneissä rummuissa (1100 jKr.) on hyvin vähän symboleja, kun taas myöhempien rumpujen (1600–1700) kuviointi on huomattavasti runsaampaa, ja niissä on myös kristinuskon tunnusmerkkejä, kuten Marian symboli ja kirkkorakennusten kuvia.

Yhteyttä henki- ja jumalmaailmaan voitiin pitää myös tuomalla uhrikiville, eli seidoille, uhrilahjoja. Seita saattoi olla yhden perheen käytössä, mutta oli seitoja, joita käytti kokonainen lapinkylä (siida) tai kyläyhteisö. Uhrilahjojen antamisella haluttiin saada menestystä,

vaurautta, hyvä sosiaalinen elämä ilman kateutta ja panettelua ja myös poro- ja kalaonnea. Seidat olivat tavallisesti kiviä tai kallioita, mutta ne saattoivat olla myös puusta veistettyjä paaluja. Kaikki saamelaismiehet uhrasivat, joten se ei ollut pelkästään samaanien eli noaidien tehtävä. Suuret yhteiset uhraukset tehtiin kuitenkin samaanien johdolla.

Äkässaivon uhripaikka

Samaani määräsi uhrattavien porojen määrän, ja poronliha keitettiin ja syötiin uhripaikalla tiettyjen rituaalien mukaisesti.

Suurin osa samaaneista oli miehiä, mutta myös naisia on ollut jonkin verran. Venäjän puolella kerrotaan olleen muutamia naispuolisia noaideja, jotka keskittyivät kuitenkin lähinnä parantamiseen. Monilta paikkakunnilta on kantautunut tietoja uskontoon

liittyvistä naisiin kohdistuneista tabuista (naisilta kielletty): pyhät karhunpeijaiset ja niitä koskeva kultti, kodan tai laavun tulisijan takana oleva alue (*boassjon*), suurten uhripaikkojen ympärillä sijaitseva pyhä alue ja itse noitarumpu. Muutamat näistä tiedoista ovat peräisin suhteellisen myöhäisestä luulajansaamenkielisestä ja eteläsaamenkielisestä perinneaineistosta 1800- ja 1900-luvuilta. Viimeiset samaanit toimivat täällä 1800-luvun alkupuolella. Kivipaasien ja kivien alle menneinä aikoina piilotettuja rumpuja saattaa silloin tällöin löytyä vielä tänäkin päivänä.

Vaikka vanha saamelaisuskonto eri vivahteineen onkin kadonnut, vanhoja uskomuksia ja tapoja elää edelleen. Monien saamelaisten elämään kuuluu vielä nykyäänkin luonnollisena osana muun muassa luonnon kunnioittaminen ja luvan kysyminen, kun halutaan asettua asumaan uuteen paikkaan tai yöpyä siinä sekä usko parantumiseen, kiroukseen, aaveisiin, maahisiin ja ennusmerkkeihin. Enimmäkseen saamelaiset kuuluvat luterilaiseen kirkkoon, kolttasaamelaiset ortodoksiseen.

Äkässaivo

Kristillinen vaikutus

Saamelaiset joutuivat kosketuksiin kristinuskon kanssa jo katolisena aikana. Keski-aikaisia kirkkoja rakennettiin ennen kaikkea rannikolle, missä asui väkiluvultaan suurin ei-saamelainen väestö. Pohjanlahden ja Pohjois-Norjan rannikolle pystytettiin keskiajalla lukuisia kirkkoja. Useilla näistä rannikkoalueista saamelaiset kääntyivät kristinuskoon, mikä on maanviljelyyn siirtymisen ohella osaltaan voinut johtaa saamelaisten ja ei-saamelaisten välisten kansallisten erojen häviämiseen vähitellen.

Tornion ensimmäinen kirkko rakennettiin 1200–1300-luvulla Pirkkiöön Tornionjoen suulle, missä sijaitsee nykyään Alatornion kirkko. Uppsalan arkkipiispa on siellä vuonna 1345 vieraillessaan tietävästi kastanut *suomalaisia ja lappalaisia (finnar och lappar)*. Ylitornion ensimmäinen kirkko rakennettiin vuonna 1482 Särkilahteen. Vanhin tuntemamme pohjoisen sisämaa-alueen kirkko on 1530-luvulla rakennettu Rounalan kirkko. Rounala oli aikaisemmin lapinkylä (siida), joka sijaitsi Käsivarren luoteisosassa Ruotsin ja Suomen nykyisen valtakunnanrajan molemmin puolin. Kirkon rakensi kolme saamelaisveljestä, jotka suurella vaivalla kuljettivat kirkkoon tarvittavat hirret Norjan puolelta tunturien yli. Kirkko sijaitsi nykyisen Ruotsin puolella vanhalla markkina- ja kokoontumispaikalla, jonne vuonna 1914 pystytettiin muistomerkki.

Millä tavalla veljekset olivat tutustuneet kristinuskoon? Vuonna 1526 Kustaa Vaasa lähetti Bengt-nimisen Vadstenan munkin tekemään lähetystyötä kauimpana pohjoisessa elävien saamelaisten keskuuteen. On kuitenkin epävarmaa, pääsikö Bengtmunkki koskaan Rounalaan saakka. Todennäköisempää on, että Rounalan saamelaisveljekset joutuivat kosketuksiin kristinuskon kanssa kesäisin Norjaan suuntautuneiden kalastusretkiensä aikana. Tromssaan oli rakennettu kirkko jo 1200-luvun puolivälissä. Muutamat karjalaiset saivat 1300-luvulla turvapaikan Tromssasta, missä heidät kastettiin. He saivat jäädä asumaan Tromssan ulkopuolella sijaitsevalle vuonoalueelle, eli juuri samalle paikalle, jonne Rounalan saamelaisilla oli tapana tulla kesäisin kalantyyntiin.

Ruotsi-Suomen saamelaisiin kohdistuva luterilainen lähetystyö alkoi 1600-luvulla. Monet papit ryhtyivät erittäin jyrkkiin toimiin saadakseen pakanallisuudeksi katsomansa uskonnon loppumaan. He keräsivät rumpuja ja muita samanistisia apuvälineitä, jotka he sitten tuhosivat tai lähettivät etelään. Kun Saamenmaahan rakennettiin kirkkoja ja papit tulivat asu-

Puuhun veistetty ihmishahmo Niesalompolossa

maan lähemmäksi saamelaisväestöä kuin aikaisemmin, saamelaisten kävi yhä vaikeammaksi säilyttää vanha uskontonsa. Vähitellen kirkollisista toimituksista tuli pakollisia aina kehdestä hautaan, ja niitä, jotka jättivät tulematta kirkkoon, rangaistiin.

Kirkon toimituksista, kasteesta, konfirmaatiosta, kinkereistä, ehtoollisesta, avioliitosta ja hautajaisista, tuli pian osa saamelaisten arkipäivää. Ne jotka eivät halunneet kääntyä kokonaan kristinuskoon, joutuivat harjoittamaan saamelaisuskontoa salassa niin, että esivallan edustajat eivät saaneet tietää heidän tekemisistään. Saamelaiset kehittivät vähitellen oman menettelytavan samanaikaisesti kahteen uskonnolliseen

maailmaan (sfääriin) osallistumisesta. Yhtenä esimerkkinä todettakoon, että heillä oli tapana pestä kristillinen nimi pois kasteen jälkeen. He kastoivat lapsen uudelleen saamelaisien tapojen (rituaalien) mukaan ja antoivat tälle vanhan saamelaisen nimen. Tämän takia monilla saamelaisilla oli sekä saamelainen että kristillinen nimi.

Lestadiolaisuus

Lestadiolaisuus on se kristinuskon suuntaus, joka on opittu tuntemaan ennen kaikkea saamelaisten kristinuskon muotona. Lars Leevi Laestadius toimi ensiksi pappina Kaaresuvannossa (1826–1849) ja myöhemmin Pajalassa (1849–1861). Hän itse sai vielä Kaaresuvannossa asuessaan hengellisen herätyksen, jonka vaikutuksesta hän alkoi saarnata seurakuntalaisille tavalla, joka sai heidät kääntymään kristinuskoon. Herätysliike levisi koko pohjoissaamelaistalle alueelle ja sai vähitellen paljon myös muita kuin saamelaisia kannattajia. Kristinuskon lestadiolainen muoto lyö vieläkin leimansa moniin Pohjoiskalotin evankelis-luterilaisiin seurakuntiin.

Usein kuulee sanottavan, että vasta lestadiolainen herätysliike teki saamelaisista oikeita kristittyjä, mikä johtui Laestadiusen taidosta saarnata siten, että saamelaiset ymmärsivät kristinuskon sisällön. Kyvyn selitetään johtuneen Laestadiusen omasta taustasta: Hän varttui ahtaissa oloissa uudisasukasperheessä Arjeplogin läheisyydessä ja oli äidin puolelta saamelaista sukua. Hänen isänsä oli alkoholisti, mikä sai Lars Leevi Laestadiusen puheissaan vastustamaan ankarasti alkoholin käyttöä. – Alkoholien käyttö oli Saamenmaassa tuohon aikaan vakava yhteiskunnallinen ongelma.

Saamelaisille ominaisella lestadiolaisella kristinuskon muodolla on tiettyjä piirteitä, joilla arvellaan olevan yhteyttä saamelaiseen samanismiin, kuten heidän erikoinen kenties joikaamista muistuttava tapansa laulaa virsiä ja liikutuksiin tuleminen, jonka joku saattaa yhdistää samaanien transsiin. Kun maallikkosaarnaaja saarnasi, liikutuksiin tuleminen oli tavallista. Ihmiset hyppivät ja tanssivat iloitessaan siitä, että olivat päässeet synneistään eroon.

Kolarin ja Muonion saamelaisten uskosta ja uskomuksista

Seidoille annetut uhrilahjat näyttävät olleen rituaali, joka säilyi vanhassa saamelaisuskonnossa ajallisesti pisimpään. Muoniossa tunnetaan 12 uhripaikkaa, ja onkin syytä olettaa, että paikalliset saamelaiset käyttivät 1800-luvulla niistä ainakin muutamaa. Varmaa tietoa asiasta ei kuitenkaan ole. Useat seidot sijaitsevat saamelaisten asuinpaikkojen tai vaellusreittien läheisyydessä.

Muonion eteläosassa sijaitsee Pakasaivon rotkojärvi, lähellä Suikin suvun asuinpaikkaa Pakajärvellä. Saamelaiset ovat pitäneet saivonjärviä pyhinä muun muassa niiden kaksoispohjan takia. Pohjan alla asuvat saivon asukkaat, eli vesikansa, joka viettää samankaltaista elämää kuin saamelaiset. Nykyisin Pakasaivon rantatörmälle johtaa paikoitusalueelta polku, ja erittäin jyrkälle ja korkealle rantakalliolle on rakennettu portaat ja näköalatasanteita. Paikoitusalueelle on pystytetty saivosta kertova opastetaulu. Muutaman kilometrin päässä Pakasaivosta sijaitsee suuri litteähkö seita-kivi, Kirkkopahta, jonka uskotaan olleen Suikkien seita.

Pakasaivo

Kunnan itäosasta löytyy Pakasaivoa hieman pienempi ja loivarantaisempi saivojärvi, Äkässaivo, jonka rannan suurta kalliomuodostelmaa on käytetty seitana. Nykypäivinä alueelle on rakennettu retkeilypolkuja ja opastetauluja, joissa kerrotaan Äkässaivosta ja saamelaisesta samanismista. Äkässaivon seitaa ovat saattaneet käyttää sekä Suikin suku että Sarrin perhe.

Kunnan länsiosassa Saijavaarassa aivan Muonionjoen tuntumassa olevaa seitaa ympäröivät lukuisat pienehköt kivet. Mahdollisesta seitaa on käyttänyt Vettaisen perhe, joka on asunut vaaran läheisyydessä.

Äkäsjärveltä löytyy seita, jota oletettavasti on käyttänyt Vanhan Vasaran perhekunta. Kivi sijaitsee kukkulalla järven kaakkoispuolella. Helpoiten kiven löytää seuraamalla Äkäsmyllyn luota lähtevää polkua. Uhripaikalle on noin kolmen kilometrin matka. Vanha Vasara on hyvä esimerkki siitä, kuinka saamelaiset saattoivat olla samaan aikaan mukana kahdessa uskonnollisessa järjestelmässä. Hendric (Heaikka) Vasara, hänen vaimonsa Margreta Sarri ja heidän kaikki yhdeksän lastaan on kastettu kristillisessä kirkossa. Kaste oli tärkeä toimitus, joka haluttiin järjestää mahdollisimman pian lapsen syntymän jälkeen, ja monet lapset kastettiin tuolloin noin kuukauden ikäisenä. Kristillisistä tavoista oli tullut tärkeä osa saamelaisten elämää. On vaikea tietää, kuinka suuressa määrin tämä johtui rituaalien noudattamatta jättämisen aiheuttamasta rangaistuksen uhasta.

Äkäsjärven seitakivi

Porosaamelaisten ei ollut aina mitenkään helppoa käydä juuri sen seurakunnan kirkossa, jossa he olivat kirjoilla, joten poroja laiduntaessaan he kävivät naapuripitäjien kirkoissa. Kotiseurakunnan papin oli määrä saada tieto siitä, että he olivat käyneet jumalanpalveluksessa jossakin toisessa seurakunnassa. Siksipä naapuriseurakunnan pappi kirjoitti todistuksen, jonka saamelaiset saivat mukaansa omalle papille vietäväksi.

Hendric Vasaran perhe kävi jumalanpalveluksessa sekä Pajalassa että Kittilässä vaeltaessaan porojen kanssa näissä pitäjissä. – Aviopari kävi siellä myös ehtoollisella. – Kittilän pappi Nordberg kirjoittaa, että heidän kristinuskon tietämyksensä oli vaatimatonta ja että he olivat viettäneet nuhtetonta elämää. Ilmaisuuksien *vaatimaton kristinuskon tietämys* oli vakiintunut, ja se voitaneen nykyään tulkita, että heillä oli vähän tai jonkin verran tietoa kristinopista. Vanha Vasara osallistui myös kristillisiin rukousseuroihin. Ainakin Paulaharju kertoo tapaamisesta, jossa Vasara kiusoitteli pastori Cajanusta. Kristityt eivät kuitenkaan olleet aivan varmoja siitä, oliko Vasara oikea kristitty, koska he tulivat sitä ihan tiedustelemaan. Paulaharju ei mainitse näitä kristittyjä nimeltä, mutta he saattoivat olla Laestadiuksen sananjulistajia (apostoleja).

- *Na, on minulla puolikolmatta uskoa, äijä sanoi.*
- *Mitä sie sitten uskot? kristityt kysyivät.*
- *Naa, mie uskon vaphaasti ja vakhaasti, että Jumala on minut luonut, ja sen mie uskon täyvällisesti, että se äiti on minut synnyttänyt, joka minut on imettänytkin, mutta sen mie uskon vain puolittain, että se mies, jota sanotaan minun isäkseni, on minut siittänyt.*

Paulaharju kertoo edelleen, että Heaikka, eli Vanha Vasara, oli tietäjä ja loitsija niin kuin muutkin vanhat lapinäijät. Peskin povessa, kaulassaan, hän kantoi aina pussia, jossa oli tulukset sekä eläväähopeaa linnunkynässä, rautanaula, toppineula ja poronkoperasta, poron etujalan pikkukynnestä, otettu pikku luu. Niitä hän tarvitsi korttojen karkottamisessa ja kaikenlaisessa taikojen tekemisessä. Joskus ukko vei kavereitaan hautausmaalle katsomaan, kuinka kirkkomaankansaa nostetaan, ja kun äijä viittosi kädellään ja supisi jotakin, niin väkeä nousi haudoista kuin sääskiä. Kun Heaikka viittasi kädellään uudelleen, koko kansa vaipui takaisin hautoihinsa.

Vaikka kaikki joikaaminen ei liittynyt samanismiin, kirkon miehet tuomitsivat joikaamisen ankarasti ja leimasivat sen syntiseksi aivan kuten uhrikivet ja rummutkin. Yleensä myös kristityt saamelaiset suhtautuivat tuomitsevasti joikaamiseen. Siksi se yritettiin salata. Useimmat saamelaiset joikasivat vain ollessaan yksikseen luonnon helmassa tai juovuksissa. Paulaharjun mukaan sekä Vanhalla Vasaralla että hänen vaimollaan oli tapana joikata, kun he olivat päässeet väkevien makuun.

*" Kreeta-muori joikasi:
Puoras Puornanen paarne,
joi joi joi joi joi
Vellan neijanen neita,
jei jei jei jei jei jee!
Ja Vanha Vasara:
Ramppa-Vuollo, uoo,
Ramppa-Vuollo, uoo!"*
(Paulaharju 1922:65)

Myös Vanhan Vasaran appi, Anund Sarri, osasi vanhoja samaanin (noaidin) taioja. Paulaharju kertoo ajasta, jolloin hirveä pororutto oli tappaa alueen kaikki porot. Pororutto lensi kuin punainen lintu, kuin kuukkeli, joka istui vuorotellen porotokan jokaisen poron sarvissa. Se kaatoi poron toisensa jälkeen, ja monet menettivät koko porokarjan. Anundin ukko tiesi kuitenkin, millä tavalla hänen tuli toimia pelastaakseen poronsa. Hän teurasti poron, johon rutto oli iskenyt ensimmäisenä, työnsi puukon poron kaulaan ja leikkasi rintakehän auki. Sitten hän veti suolet ulos, heitti ne tervaspuusta tehtyyn nuotioon ja poltti tuhkakksi. Sen jälkeen Anundin porot saivat olla turvassa rutolta. Paulaharju kirjoittaa myös, että Vasaran ja Sarrin kaltaisten kauan aikaa sitten kuolleiden vanhojen saamelaisten entisillä asuinpaikoilla kummittelee.

"Anundi oli ollut koko velho mieheksi. Tiurajärvellä kuoli ja sieltä tuotiin maahan. Setäni oli tuohuksella yöllä, lähti aamupuolella asunnolleen, valkee paloi nuotiossa. Kuulee ukko valituksen, valitus ei lakkaa. Suuri musta lintu, niin kuin kokko tulee pitkin jokea ihminen kynsissä. Istuu kokko hongan latvaan ja alkaa kaivaa syäntä ihmiseltä. Teki sitten setä heinää päivällä. Vene tulee ja siinä on suuri arkku. Se oli Anundin ruumis siinä. Se oli Anundin ollut suuri porojumala. Ei sillä ollut yhtään poikaa, tyttäriä vain." (Paulaharju, Kalske 2000:21)

1800-luvulla syntynyt Pekka Sieppi (Nils Peter Sieppi) oli pieni ja tumma mies, kotoisin Kerässiepiestä. Vaimona hänellä oli Vettaisen tytär ja heillä yhteinen poika. He asuivat Venejärvellä. Pekalla oli sellaisia kykyjä, joita ei muilla ollut. Hän osasi muun muassa pysäyttää veren, ja ihotaudit ja hammassäryt hän paransi. Pekka tiesi myös,

mihin ihmisten kotieläimet olivat hävinneet. Ristivuoman tiellä oli erikoinen, seitsenhaarainen puu, jonka luokse Pekka meni taikojaan tekemään. Kierrettyään puun seitsemän kertaa vasta- ja myötäpäivään hän kuunteli puun tyvellä, ja hetken päästä hän osasi kertoa, mihin eläimet olivat kadonneet. Puusta Pekka sanoi, että jos joku sitä yrittää katkaista, siinä katkeaa seitsemän sahaa, eikä se kaadu sittenkään. Ihmiskäsi sitä ei pysty kaatamaan – kuten ei kaatanutkaan: Mauri-myrsky katkaisi sen 1980-luvulla paljon jälkeen Pekan kuoleman. (Kylän kehittämishanke 1997)

Siepin Pekan taikamänty Venejärvellä

"Lääkärit eivät saaneet puhistumaan (—) tytärtä. Siinä oli semmoinen kohelma, että kerrassaan nahka lähti kasvoista ja selästä. Lääkärit Torniossa ja Oulussa ja Helsingissä yrittivät parantaa, mutta eivät saaneet. Mutta Siepin Pekka sanoi: 'Hm, tuon verran ne ymmärtää puhistaa pitaalista.' Ja Pekka vei tytön Tinkavaaran taakse Vaarakaltiolle ja otti sammalta ja kääri tytön niihin. Pani tytön silmilleen, kasvot alle käsin maata sammalien päälle ja pesi kauheasti kallion veellä, pesi monta kertaa. Ja tyttö tuli terveeksi. Kaltion vesi tulee Tinkavaaran alta, ja se on kaiken talvenkin sulana. " (Paulaharju, Kalske 2000: 40)

Pakasaivon kirkkopahta

KIELI

Saamen kieltä käytettiin Muoniossa ja Kolarissa aina sodanjälkeiseen aikaan asti. Useat henkilöt ovat tämän hankkeen aikana kertoneet meille henkilöistä, joiden he muistavat osanneen saamea. Jerisjärven Isostasaaaresta (Saaresta) kotoisin olevat veljekset Veikko ja Mikko Kangosjärvi kertoivat isänsä enon, Juntin (Juho Salmelan), puhuneen saamea. Juntti asui Jerisjärven Saaressa mutta oli lähtöisin Äkäsjärven Soukassa sijainneelta Salmelan tilalta. Hän oli Hendric Vasaran ja Margreta Sarrin pojanpoika. Juntti oli syntynyt vuonna 1879 ja kuoli vuonna 1957. Veikon ja Mikon isä, Ville, osasi sen verran saamea, että pystyi keskustelemaan Enontekiön saamelaisten kanssa saameksi. Saaressa asutus oli keskittynyt neljään taloon ja Juntin mökkiin. Kangosjärvien naapurissa asui Saaren sukua, jossa oli myös saamen kielen taitajia, ainakin Saaren Maija, joka oli omaa sukua Nutti. Kaikki talot sijaitsivat lähellä toisiaan. Veikko ja Mikko kulkivat Juntin mukana lintumetsällä ja Veikko myös porometsällä. Heihin on tarttunut sen verran saamen kieltä, että koulussa opettaja oli kieltänyt heitä käyttämästä saamea, koska pelkäsi poikien puhuvan korttoja, kuten Veikko asian ilmaisi.

Myös Maria Elmina Suikin (Marja) lapsenlapsi Kaija Vaattovaara kertoi isoäidin puhuneen saamea. Marja oli syntynyt vuonna 1870 ja kuoli vuonna 1949. Hän oli Anders (Antti) Suikin ja Brita Kaisa Vasaran tytär ja siis Juntin serkku. Kaija kertoi myös Saaren Maijasta, joka vanhuuden houreissa puhui nuoruutensa kieltä, saamea. Urpo Kinnunen kertoi mummonsaa Saaren Maijan puhuneen ja opettaneen hänelle saamea, kun hän oli pikkupoika, mutta nykyään Urpo muistaa enää pari saamen sanaa. Venejärveltä kotoisin oleva Kalevi Vasara on kertoi isänsä Pastin (Edvard Sebastian Vasaran) puhuneen saamea. Pastin isä oli Kusto Vasara, joka puolestaan oli Hendric Vasaran ja Margreta Sarrin nuorin poika. Pasti oli siten sekä Juntin että Marjan serkku. Myös Kallon Reetta, joka oli Pastin lähisukulainen, on tunnetusti ollut saamenkielentaitoinen ja opettanut kieltä muillekin.

Kolarilainen Erkki Suikki kertoi haastateltaessa, että hänen isänsä Kalle Ville Suikki puhui täyttä lappia mutta ei ehtinyt opettaa sitä lapsilleen. Tosin isä puhui kuitenkin heille sen verran saamea, että he oppivat sitä ymmärtämään. Kalle Suikki oli syntynyt vuonna 1889 ja kuoli vuonna 1947. Hän oli Lars Mårten Suikin (Lassin 1820–1903) ja Ragnhild Marakatin (Raunin 1856–1900) poika. Hannu ja Vilho Friman kertoivat haastattelussa, että alueen viimeinen kotalappalainen oli Manta Suikki (Paka-Manta). Käsitykset siitä, osaavatko myös hänen lapsensa saamea vai oliko Manta itse viimeinen alueella saamea puhunut henkilö, menevät hieman ristiin. Paka-Manta oli syntynyt vuonna 1886, ja hän oli Fredrik Wilhelm Suikin ja Ingrid Christina Kitin tytär. Lars Mårten Suikki oli siten hänen isänsä isä. – Mantan lapsia ei ole haastateltu tämän hankkeen yhteydessä.

Kirkonkirjoihin lisättiin 1800-luvun lopulla sarake, johon papin oli määrä merkitä äidinkieli, mutta vain muutaman Kolarin ja Muonion saamelaisen kohdalle äidinkielenä on merkitty saame. Tämän perusteella voitaisiin luulla, että saamelaiset olivat jo tuolloin ryhtyneet käyttämään pelkästään suomen kieltä. Edellä mainitut esimerkit osoittavat kuitenkin, ettei se voi pitää paikkansa. On aiheellista kiinnittää huomiota siihen, millä perusteella äidinkieli merkittiin kirkonkirjoihin. Suomen kieli asetettiin virallisena kielenä tasavertaiseen asemaan ruotsin kanssa vasta vuonna 1863, ja siirtymäaika, jonka kuluessa virkamiesten tuli opetella suomen kielen kirjallinen taito,

oli 20 vuotta. Aikaisemmin kaikki viralliset asiakirjat oli kirjoitettu ruotsiksi. Oli tärkeää selvittää, kuinka paljon Suomessa oli suomenkielisiä ruotsinkielisten lisäksi, ja tämä oli tarkoitus tehdä kirkonkirjoihin tehtävän merkinnän avulla. Siinä yhteydessä ei pyritty selvittämään, oliko vähemmistökieltä, saamea, puhuvia ihmisiä muutama tuhat vai ei. Seurakunnat olivat kooltaan suhteellisen pieniä, joten papit tunsivat kyllä omat seurakuntalaisensa ja tiesivät, mikä heidän äidinkieltensä oli. Papit kirjoittivat kuitenkin varsin monen seurakuntalaisen äidinkieleksi suomen, mikä saattaa johtua siitä, että he halusivat osoittaa suomenkielisten määrän olevan seurakunnassaan mahdollisimman suuri, ja siitä, että saame ei suomen ja ruotsin rinnalla ollut valittavissa äidinkieleksi. Toisinaan saame on kuitenkin merkitty äidinkieleksi, mutta kyse on niin harvoista tapauksista, että ne on katsottava poikkeuksiksi.

Muutamia kirkonkirjoista otettuja esimerkkejä

Vuosien 1881–1890 kirkonkirjamerkinnöissä mainitaan, että Brita Kaisa Vasaran ja Anders Suikin sekä heidän vuonna 1863 syntyneen tyttärensä Eva Frederikan äidinkieli oli saame, kun taas nuorempien lasten, vuonna 1866 syntyneen Juhan Pietarin ja vuonna 1870 syntyneen Maria Elminan (Marja), äidinkieli oli suomi. Vaikuttaa aika omituiselta, että toisten lasten äidinkieli oli saame ja toisten suomi.

Maria Elmina oli piikana Muotkavaarassa. Tässä yhteydessä voidaan todeta, että hänen ja tilan vanhanemännän Margreta Zacharisdotterin (Sieppi) kohdalle ei ole lainkaan merkitty äidinkieltä, kun sitä vastoin kaikkien muiden asukkaiden äidinkieleksi on merkitty suomi. Marjan lastenlapset ovat sittemmin kertoneet isoäitinsä osanneen saamea, mikä ei ole lainkaan yllättävää: hänen molemmat vanhempansa tulivat porosaamelaisista perheistä ja harjoittivat myös itse paimentolaisporonhoitoa. Marjan ja hänen veljensä äidinkieleksi on merkitty suomi, mikä lienee ollut enemmänkin papin toiveajattelua kuin tosiasia. En usko olevan sattumaa, että nimenomaan Marjan ja Margretan äidinkieli on jätetty kirjaamatta. – Kaikkihan tiesivät Marjan tulleen paimentolaisperheestä. – Tilanne on ollut sama Margretallakin, vaikka hänen paimentolaisuudestaan olikin jo kulunut pitkä aika. Hänen vanhempansa olivat raitiolappalainen Zacharis Olsson Sieppi ja Anna Andersdotter Kitti. On täysi syy uskoa, että Margretan äidinkieli oli saame. Hänen äitinsä äidinkieli oli epäilemättä saame, ja todennäköisesti myös hänen isänsä osasi saamea, vaikka olikin syntyperältään suomalainen.

Kolarin vuosien 1901–1910 kirkonkirjamerkintöjen mukaan seuraavien saamelaisten äidinkieli on ollut suomi:

- Lars Märten Ollinpoika Suikki, syntynyt vuonna 1820 Kolarissa
- Fredrik Aleksander Fredrikinpoika Suikki, syntynyt vuonna 1863 Muoniossa
- Kristiina Pekantytär Suikki, syntynyt vuonna 1873 (naimisissa Fredrik A. F. Suikin kanssa)
- Thomas Wilhelm Fredrikinpoika Suikki, syntynyt vuonna 1875 Muoniossa
- Lars Joonas Lassinpoika Suikki, syntynyt vuonna 1893 Kolarissa
- Pehr Henrik Pekanpoika Unga, syntynyt vuonna 1876.

Voiko pitää paikkansa, että heidän äidinkieltensä oli suomi? Vanhin heistä oli Lars Märten Suikki (Lassi). Hänen lapsenlapsensa, Erkki Suikki, kertoo isänsä, siis Lassin pojan, osanneen saamea. Suunnilleen samoihin aikoihin kinkerikirjamerkinnän kanssa

Lassin toisen pojan, Fredrik Wilhelmin (Feetan), luona vieraili Emil Nervander, joka kirjoitti myöhemmin kirjan Lappiin suuntautuneesta vierailustaan. Siinä hän kertoo Suikin perheen puhuneen keskenään äidinkieltään saamea ja Feetan olleen tavattoman pahoillaan siitä, etteivät he osanneet lukea katekismusta omalla rakkaalla äidinkielellään. Feetalla oli kolme tytärtä, joista yksi oli Manta. Hänen kerrotaan olleen viimeinen kotalappalainen ja alueen viimeinen saamea puhunut henkilö. Siksi ei liene pienintäkään epäilystä siitä, että myös Lars Mårten Suikin äidinkieli oli saame. Sama pätee varmaan hänen nuorimpaan poikaansa, Lars Joonaseen, jonka nimi on mainittu samassa kinkerikirjassa.

Kaksi muuta Suikin suvun miestä olivat Lars Mårtenin veljen Fredrikin (Feeta) poikia. Fredrik kuoli poikien ollessa pieniä. Poikien äiti oli Christina Andersdotter Junkka (Stina, syntynyt vuonna 1839). Muonion vuosien 1881–1990 kirkonkirjoissa hänen ja hänen tyttärensä Maria Johannan (1859) äidinkieleksi on merkitty lappi. Tästä voidaan päätellä, että myös Stinan poikien äidinkieli oli saame. Kirkonkirjoissa sekä äidistä että tyttärestä on käytetty nimitystä porovartija. Näyttää siltä, että Muonion pappi on ollut jonkin verran Kolarin pappia taipuvaisempi kirjoittamaan saamen porosaamelaisten äidinkieleksi.

Per Henrik (Pekka Heikki) Unga on vuonna 1856 Kaaresuvannossa syntyneen Per (Pieti) Ungan poika. Pieti muutti syntymäpaikkakunnaltaan Kolarin, jossa hän hoiti poroja. Paulaharjun mukaan hän asui Aalistunturin lähistöllä Näläntövainiolla (Paulaharju 1922: 74–75). Vuonna 1985 arkeologi Hannes Korteniemi suoritti alueella tutkimuksia ja löysi sieltä rakennuspohjia, kellarikuoppia ja viljelysryöykkiöitä (Korteniemi 1985: 90). Eräässä 1800-luvun lopulla kirjoitetussa kinkerikirjassa Pekka Heikki Ungan ja hänen veljensä Johanneksen äidinkieleksi on merkitty lappi. Kruununtorppari Antti Pekanpoika Unga oli Pekka Heikin ja Johanneksen veli. Samaan kirjaan hänen ja hänen perheensä äidinkieleksi on merkitty suomi. Niin on tehty ehkä siksi, että Antista oli tullut uudisasukas, kun taas veljet hoitivat poroja. Se että Antti oli uudisasukas, poikkeaa Paulaharjun kirjoittamasta. Hän kertoo Antin jatkaneen poronhoitoa ja olleen viimeinen tällä metsäalueella elänyt aito lappalainen.

Useimpien uudistiloilla asuneiden saamelaistaustaisten henkilöiden äidinkieleksi on kirjattu suomi, mistä seuraavana muutama esimerkki:

- Anna Kaisa Anundsdotter Sarri asui vanhana ja heikkonäköisenä poikansa omistamalla Reponiemen tilalla. Hänen, kuten tilan muidenkin asukkaiden, äidinkieleksi on merkitty suomi.
- Kaikkien Salmelan tilalla asuneiden henkilöiden äidinkieleksi on tietävästi merkitty suomi. Tilan omistivat Olof Vasara (Hendric Vasaran ja Margreta Sarrin poika) ja Anna Kaisa Muotkavaara.
- Kaikkien Salmijärven tilan asukkaiden äidinkielenä on ollut suomi. Tilan ensimmäisiä omistajia olivat Matti Sieppi ja Brita Stina Sarri, joiden kuolinvuodet olivat 1881 ja 1885. Heidän nimensä on merkitty vuosien 1881–1890 kinkerikirjoihin, mutta äidinkielestä ei ole merkintää. Tämä saattaa johtua siitä, että he olivat jo kuolleet tuona äidinkielen merkitsemisajan kohtana tai että pappi jätti äidinkielen merkitsemättä, koska heidän – tai ainakin Brita Stinan – äidinkieli oli saame.
- Nivunkijärven tilalla, jota emännöi Matin ja Stiinan tytär Brita Maria, kaikkien äidinkieleksi on kirjattu suomi, myös Brita Marian miniän Kristina Larsdotter Suikin. Hän oli aikaisemmin mainitun Lars Mårten Suikin tytär, jonka äidinkieli on varmaan ollut saame aivan kuten isän ja

veljienkin. Myös Kristinan äiti, Maria Michelsdotter Vettanen, tuli porosaamelaisperheestä.

Kuinka pitkään ihmiset ovat puhuneet saamea Muoniossa ja Kolarissa?

Saame ei ole kenenkään Muoniossa ja Kolarissa haastattelemamme henkilön äidinkieli. Niissä tapauksissa, joissa saimme tietoa Muoniossa saamea äidinkielenään puhuneista, kyse oli ennen vuotta 1890 syntyneistä henkilöistä. – Todennäköisesti myös heidän sisarensa ovat puhuneet saamea. – Magga oli 1800-luvun lopulla tullut tunturien itäpuolelta Ylikyröstä, mutta Kerässiepissä, joka liitettiin 1970-luvulla Muonion kuntaan, Maggan jälkeläisten saamen kieli hiipui nopeasti. Näin ollen kun erinäisten syiden takia kieli ei siirtynyt nuoremmille, tuolloinen sukupolvi vei puhutun saamen kielen mukanaan hautaan. Yksittäisiä äidinkielenä saamea osaavia on varmasti ollut Kolarissa ja Muoniossa koko 1900-luvun ajan, mutta he ovat tulleet muilta paikkakunnilta eikä kieli ole siirtynyt lapsille.

Kolarin ja Kittilän välisen rajan tuntumassa Kittilän puolella sijaitsevassa Mäntyvaarassa syntynyt Kalevi Vasara (1939) kertoo, että hänen lapsuudessaan ja nuoruudessaan puhuttiin vielä saamea. Todennäköisesti hänen isänsä Pastin äidinkielenä oli saame, mutta tämä ei koskaan puhunut saamea lapsilleen, vaikka kieltä osasikin. Kalevin isoisä Kusto Vasara asettui asumaan Mäntyvaaraan jo 1800-luvulla. Kalevin perhe muutti äidin kotikylään Kolarin Venejärvelle Kalevin ollessa 12-vuotias.

Erkki Suikki kertoo, että hänen isänsä osasi saamea ja että hän itse ja hänen sisaruksansa oppivat ymmärtämään saamea jonkin verran. Koska äiti ei osannut saamea ja ympäristö oli muutenkin täysin suomenkielinen, he alkoivat käyttää arkikielenään suomea. Erkki Suikin mukaan heidän perheensä ei pitänyt yhteyttä muihin Suikin suvun edustajiin tai muihin saamelaisiin. Ainoa hänen mainitsemistaan henkilöistä, joihin perheellä oli yhteys, on Tuokko, jonka hän tietää olleen isän sukulainen ja joka on tiettävästi luettelossa esiintyvä Thomas Wilhelm Suikki. Suikin suku on laaja, ja on melko varmaa, että kaikki 1800-luvulla syntyneet Suikit osasivat saamea. Nervanderin kirjassaan mainitseman perheen työt, muun muassa Paka-Manta, olivat syntyneet vuosien 1881–1889 aikana.

Markku Kurkkio on kuullut kerrottavan, että Äkäslompolosta kotoisin olleita nuoria tyttäriä on ollut saamelaisten luona poropiikoina ja työhön on kuulunut myös porojen lypsäminen. Kustaava Äkäslompolo (o.s. Palomaa) oppi poropiikana ollessaan saamea, mutta koska hänellä ei myöhemmin ollut mahdollisuutta puhua kieltä kenenkään kanssa, kieli unohtui.

Muista suvuista, joiden saamenkielen säilymisestä ei tämän hanketyön puitteissa ehditty tehdä haastatteluja, en osaa sanoa, kuinka pitkään saamen kieli on säilynyt. Vaikuttaa siltä, että 1900-luvulla Muoniossa ja Kolarissa ei enää syntynyt vanhojen saamensukujen jälkeläisiä, jotka olisivat puhuneet saamea äidinkielenään. Todennäköisesti näistä ennen 1900-lukua syntyneistä vielä äidinkielenään saamea oppineista aika jätti viimeistään 1980-luvulla. Jälkipolvien saamenkielentaidosta on ristiriitaista tietoa. Puhuttuna kielenä vanhaa Muoniossa ja Kolarissa puhuttua saamea ei ole periytynyt tähän päivään, ei Muoniossa eikä Kolarissakaan. Nykyisin alueella saamen kieltä puhuvat ovat viime aikoina tänne muuttaneita saamelaisia. Järjestetyt kielikurssit ovat antaneet myös muille mahdollisuuden saamen kielen oppimiseen.

HAASTATTELUT

Hille Kangosjärvi

Haastattelu ja tekstin kooste
Arto Enojärvi

Kangosjärveläisen Hille Kangosjärven (1923) äiti oli Kristiina ja hän puolestaan Olli Salmelan (Vasaran) tytär. Kangosjärvi oli porokylä aina toiseen maailmansotaan asti ja lähes joka taloudessa yhdestä viiteen poroa. Porot olivat vain työkäytössä – ei niistä riittänyt ruokatalouden jatkeeksi. Niillä käytiin kauppareissut ja ajettiin tukkeja ja heiniä, ja etenkin rimpijänkien heinänteossa poro oli hyvä. Kauppareissuilla käytettiin ahkioita ja rekiä. Vasta sodan jälkeen hevonen syrjäytti poron.

Hille on syntyisin metsänvartijan torpasta, joka vuonna 1936 erotettiin omaksi tilaksi. Isä-Kalle (Kaarle) toimi valtionmetsien vahtina, ja kun kylän väki tarvitsi puuta, se onnistui Kallen kautta. Metsänvartijantorppia on ollut Muoniossa useampia.

Hille kertoi Linkansaivossa ja Juuvarovassa olleen vanhoja poroaitoja ja Kuorarovassa poronlypsypaikka.

Kalle Sieppi

Haastattelu ja tekstin kooste
Arto Enojärvi

Liepimäjarveläinen Kalle Sieppi (1928) on Anna Greta Siepin (Margreta 1781) ja Henrik Larsson Siepin (Kyrön) jälkeläinen. Kallen vaimo taas oli Niilo Pekanpoika Siepin ja Olga Vettaisen tytär.

Tila on perustettu 1800-luvun lopulla. Suvun omistukseen tila tuli, kun Kallen äidin isä, jota kutsuttiin Manolan Kalleksi (Kalle Rauhala), sen osti. Manoloita on ollut myös Salmi-Simun renkinä. Kalle Rauhala oli kotoisin Kittilän kirkonkylästä. Siepin Kallen setä, Akseli, muutti aikanaan Purnumukkaan, ja tämän Hannu-pojalla on kyläkauppa Vuotsossa.

Kallen kotikieli on suomi. "Suomea on puhuttu", hän vastasi, kun kysyttiin saamen kielen käytöstä. Liepimäjarven naapurikylässä, Kerässiepissä, on samaa Siepin sukua.

Kerässiepissä on ollut myös Maggan sukua, ja suvun jälkeläisiä on Muoniossa vielä tänäkin päivänä. Sukunimenä Magga on hävinnyt, koska kaksi veljestä kaatui sodassa. Enontekiön, Inarin ja Vuotson alueella sekä Norjan puolella Magga on yleinen saamelainen sukunimi.

Pasi Baas

Haastattelu ja tekstin kooste
Arto Enojärvi

Äkäsjärveläinen Pasi Baas (1938) on kotalappalaisen Viikus-Ingan jälkeläisiä. Inka oli tullut Ruotsin puolelta, kaiketi Viikusjärveltä, ja oli Salmi-Simpalla poropiikana. Simppa oli epäillyt, että Inka oli varastanut häneltä poroja.

Pasin talonpaikka ja pelto ovat Vanhan Vasaran kentällä Ruonajoen suussa. Pellon alalaidassa on vieläkin kuoppa, josta on löytynyt keittokettinki. Pasi kertoi, että siinä on ollut myös pienempi kuoppa. Kuoppien läheisyydestä on löytynyt pyöreä laakea leivänpaistokivi, jota Baasit ovat käyttäneet samaan tarkoitukseen. Kentän yläpuolelta vaaran rinteestä Pasi on löytänyt Vanhan Vasaran pojan puuhun veistämät nimikirjaimet vuodelta 1835. Pasin mukaan Ruonajoensuun vastarannalla olisi ollut kaksi niliaittaa.

Äkäsjärven vastarannalla on Vasaran poroaidan jäännöksiä, ja Metsähallituksen luontopolku menee aidan läpi. Pasi on siirtänyt polun varteen vanhan portinpielen, joka on tehty puunkannosta vanhoihin työmenetelmin. Porttia on entisöity. Polku jatkuu seitakivelle, ja Pasin mielestä seita on aito. Se on vanhan naisen muotoinen ja katsoo länteen maailmanlopun suuntaan (tuon asian Pasi oli lukenut Paulaharjun kirjasta).

Pasi on löytänyt metsänaurauksessa esiin tulleen kirveenterän. Terän malli on talttamainen. Sillä on ollut hyvä hakata vaikka edellä mainittuja portinkoloja, ja jäätä hakattaessa se on ollut hyvä, koska terä on kaukana varresta.

Muotokamaalla on sekä vanhan aidan että lypsykaarten jäännöksiä.

Äkäsjärven länsirannalla on Lottenpiittamanoja, joka virtaa jängällä läpi lampareiden, ja siellä on varmasti ollut linnunpyytöpaikka. Selvästi nykysaamenkielinen nimi viittaa siihen, että viimeisimmät saamelaiset ovat nimen antaneet. Moni muu paikallinen nimi ei avaudu yhtä helposti.

Saamen kielen käytöstä Pasi kertoi, että saamelaiset häpesivät omaa kieltään, joten sitä ei puhuttu lapsille ja kieli hävisi. Viikus-Inka on ollut epäilemättä saamenkielentaitoinen, koska hän tuli keskeltä Ruotsin saamelaisaluetta.

Taikausko velloi vielä alueella Pasin nuoruudessa. Isällä (Verne, Verner) oli taitoja, joita ei kaikkialta löytynyt. Kyläläiset olivat tulleet hakemaan apua, kun paikalla, jossa oli kaksi hautakuoppaa, kummitteli. Niinpä Verne oli käynyt siunaamassa paikat. "Rauha eläville, lepo kuolleille", hän oli veneessä seisoen siunannut. Vennellä oli myös verenpysäyttämisen taito.

Mikko ja Veikko Kangosjärvi

Haastattelut ja tekstin kooste
Arto Enojärvi

Mikko (1940–2007) ja Veikko Kangosjärvi (1939) ovat syntyneet Jerisjärvellä. Veljesten isä, Ville Kangosjärvi, muutti 1930-luvulla Jerisjärven Isoonsaareen Kangosjärveltä. Juntti (Juho Salmela) oli ostanut Saaren tilalta tontin ja pyytänyt myös Villeä saareen asumaan. – Juntti oli Villen eno. – Juntti rakensi mökkinsä järven rantaan ja Ville talon vähän ylemmäksi.

Mikko Kangosjärvi kotimatalla

Vuonna 1959 Ville muutti perheineen toiseen päähän saarta, josta oli saanut ostettua uuden tilan (Kotiranta), ja niin Vanhavainio jäi tyhjilleen.

Isosaari on nimensä veroinen, noin 4 km pitkä. Maasto on alavaa, ja saarella on vahva mänty- ja kuusipuusto. Aikaisemmin siellä oli hyvät lintumaat. Juntilla oli tapana pyytää ansoilla, jotta ei olisi karkottanut lintuja paukkuvalla pyssyllä.

Ansoilla pyydettiin mustanmaan aikana ja ansoja rakennettiin muurahaismättäisiin ja talvella sorapaikkoihin. Ansoja kutsuttiin kokoiksi. "Lintua oli arkiruokana kolmena päivänä viikossa", Mikko kertoi ja jatkoi: "Yhtenä talvena oli 158 lintua aitassa omiin tarpeisiin." Mikko oli pelännyt, että lihat ehtivät pilaantua, mutta kevään tullessa kaikki oli syöty. Toinen arkiruoka oli kala, jota Jerisjärvessä riitti. Myös hirvenpyynti oli tärkeää.

Vanha verkko ja siepakat Jerissaarella

Poro on ollut työkäytössä Kotirannan tilalla vielä sodan jälkeenkin. Veikko ja

Mikko ovat molemmat työskennelleet nuorempana porojen parissa, ja Veikolle siitä tuli elinkeino. Hän on siirtynyt mantereen puolelle, missä on jatkanut poronhoitoa eläkepäiviin saakka. Mikko jäi saarelle asuttamaan kotipaikkaa, ja myöhemmin sisko rakensi talon naapuriksi.

Veikko kertoi, miten ennen iltaisin he Mikon kanssa neuloivat nutukkaita ja peskejä. Karvavaatteita tehtiin monissa muissakin taloissa ja neulomiseen käytettiin suoni-lankaa. Heiniä he käyttivät nutukkaissa. Koulussa olisi pitänyt riisua nutukkaat, mutta kuka sitä paljain varpain tarkeni kylmällä lattialla. Poikasena ollessa oli tavallista, että monet pitivät lapinvaatteita.

Veikon vaimo on Marakatin sukua. Nimi on muutettu Markkalaksi. Suku on saapunut Ruotsin Luonnaslompolosta Muonionvaaran kautta Suomen puolelle.

Veikko kertoi, että talolliset tekivät aitoja palkaksi, kun raitiot katsoivat heidän porojaan. Mutta monesti syksyisin kävikin niin, että raitioilla porojen paimennus venyi, jotta talolliset olisivat ehtineet rakentaa aita enemmän.

Vanhoista kotapaikoista Veikko kertoi, että Vasaran alue oli Saattoporassa, lypsy-paikka Äkäsjärven Hietalahdessa ja Keväniemessä vanha merkityspaikka, joka on ollut käytössä vielä 50 vuotta sitten. Särkiselässä oli kirveellä halkaistuja kotapuita. Ennen on ollut paljon merkkejä ja nimikirjaimia myös pystypuissa, mutta ne on hakkuissa tuhottu.

Kaija Vaattovaara

Haastattelu ja tekstin kooste
Arto Enojärvi

Kaija Vaattovaara (o.s. Oja, 1943) on syntynyt Jerisjärven rannalla ja asuu tänä päivänä Heinäniementien varressa lähellä synnyinpaikkaansa. Kaija on isänsä kautta Suikin ja äitinsä kautta Vasaran suvun jälkeläisiä. Hän kertoo kotinsa läheltä metsäkankaalta löytyvän runsaasti vanhoja poroaitojen ja tulpakkojen jäännöksiä, mutta nykyään ne ovat jo pahasti maatuneita. Metsässä kulkiessaan

Kaija Vaattovaara

Kaija on havainnut muuallakin vanhoja poroaidan jäännöksiä kuten Juuvarovassa ja Kuorarovassa. Kaija on löytänyt heidän omakotitontiltaan laakakiven, jossa on ainoa Muoniosta löytynyt kivipiirros. Arkeologia Hilikka Oksala on maininnut ja piirtänyt siitä hahmotelman Muinainen Muonio -koosteeseen.

Kaija on miehensä kanssa jatkanut Jerisjärvelle tyypillistä elinkeinoa, kalastusta, ja jossakin vaiheessa he pyysivät kalaa myyntiin asti.

Voit lukea tarinaa Kaijan mummon vanhemmista kertomuksessa Anders Suikin perheestä Suikin suvun tekstiosuudessa ja tarinoita-osuudessa (Maahiainen vaihtaa lappalaislapsen).

Jaakko (Jaska) Satta Sami Tiensuu

Haastattelu ja tekstin kooste
Arto Enojärvi

Sekä sieppijärveläinen Jaska Satta (1943) että venejärveläinen Sami Tiensuu (1968) ovat Jaukan suvun jälkeläisiä. Jaskan kertomuksen mukaan Petäjävaaran Tomas on saanut Ruotsissa poronhoito-oikeuden ja saamelaiskäräjillä äänestysoikeuden Jaukan saamensuvun perusteella. Tomas on raitiona, ja hän huolehtii omien porojen lisäksi talollisten poroista Ruotsissa. Jaska on toiminut porohommissa molemmin puolin rajaa. Ruotsin puolella hänen tehtävänä on ollut palauttaa Suomen porot.

Karvavaatteita Venejärveltä

Samin pihapiirissä on vanha pirtti 1800-luvulta. Siellä on vanhoja esineitä, joita on käytetty porotaloudessa, kuten 80–100 vuotta vanha lapintakki, joka on kuulunut suvulle. –

Heilläkin lapinpuvun käyttö on periytynyt vanhemmalta ajalta.

Jaskan mielestä Jaukan suku on vanhaa metsäsaamelais sukua, joka eli pääasiassa metsästäen ja kalastaen. Vanhat poroaidan jäännökset pitkin kairaa viittaavat siihen, että poroja on pidetty eikä niiden ole haluttu häviävän muille palkisille. Aitoja on niin paljon, että useamman sukupolven on täytynyt niitä rakentaa.

Jaukan sukuun on tullut myös "tunturilaisverta". Lars Palock (Lauri Palokka) haki vaimokseen Kirsti Nilsintytön, joka oli Elli Kohvelon (Koffelon) ja Nils Jaukan tytär. Lars vei Kirstin omille laitumilleen Ruotsin puolelle Pessinkitunturiin. Myöhemmin Larsin ja Kirstin tytär Helena (1801–1879) palasi äitinsä kotiseudulle.

Joskus on mennyt sellainen määrä poroja naapurimaan puolelle, että Jaska on ollut siellä vasanmerkityksessäkin ja saanut siten myös vasat takaisin.

Sami on poronhoitajana Venejärvellä. Siellä hän ottaa vastaan matkailijoita, joille hän kertoo sekä nykyisen että menneen ajan poronhoitosta.

ja meni naimisiin Salomon Ruokovaaran (1804–1860) kanssa.

Sukunimenä Jaukka katosi siinä yhteydessä, kun rakennettiin uudistiloja ja sukunimi otettiin tilan mukaan. Paikannimissä Jaukka vielä esiintyy: on Jaukan-kenttä ja Jaukanlehto.

Vanha tarina kertoo, että 1700-luvulla uudisasukkaat hajottivat Tuhkiaisissa, lähellä Sieppijärveä, Jaukan kotakentän, koska porot olivat talloneet niittyjä. Teon seurauksena kodat ja muut rakennelmat poltettiin. Vielä sen Jaukan isäntä kesti, mutta kun kattila, joka 1700-luvulla oli arvoesine, särkyi, Jaukan isäntä suuttui ja kirosi, että tuholaisen jälkipolvetkin tulevat hirttämään itsensä monessa polvessa.

Sami Tiensuun perintölapintakki

Aatos Kaulanen

Haastattelija Ahti Kaulanen
Tekstin kooste Arto Enojärvi

Aatos Kaulanen (1926) asuu Äkäslompolossa. Hänen mummonsa Kustaava oli Salmi-Simun ja Äkäslompolon Kaisa Marian tytär. Lisäksi heillä oli kaksi muuta lasta: Hilda ja Arkko. Simu hankki Kustaava-tyttärelle kangaspuut, ompelukoneen ja poroja. Kustaava kuoli keuhkotautiin, kun hän oli ottanut huostaansa Hilda-sisaren, jolta tauti tarttui. Kustaavalla oli neljä lasta, joista kaksi tyttöä kuoli samana vuonna kuin hän itse. Eloon jäi kaksi poikaa: Toivo ja Hille. – Aatos on Hillen poika.

Poron lypsäminen oli ennen tärkeää puuhaa. Lypsypaikkoja on ollut Helukan takana, Ahon jängällä ja Malmivaarassa. Kustaava-mummokin on ollut lypsyhommissa porosaamelaisilla. Äkäslompolon suvulla on aina ollut poroja. Lapinpukuja käytettiin yleisesti poroaidalla; ne vain eivät olleet niin koreita kuin nykyisin näkee käytettävän.

Äkäslompolon kirouksesta on monta tarinaa. Yksi kertoo, että Manolan Venne, eli iso-Venne, ja Äkäslompolon Taneli (Daniel) menivät lapinkylään. He esiintyivät pappeina ja jakoivat Herran ehtoollista sekä keräsivät veroja. Viimein lapinmuori hoksasi heidän olevan huijareita ja lausui: "Äkäslompolon suku on kirottu suku, se pittää katoamaan, ettei sitä esiinny." Toisessa tarinassa kerrotaan, että poroaidoista tuli riita ja Äkäslompolot särkivät lappalaisten aidat.

Aleksi Landenperän ja Ingan (Viikus-Ingan) piti mennä naimisiin, koska yleinen käsitys vaati sitä ja oli painostustaki: elettiin vahvaa lestadiolaisuuden aikaa. Aleksi meni Muonion nimismiehen puheille ja esitti asiansa: "Mulla on semmonen söderska, jonka kanssa asumme ja jolla on kaksi pikkupoikaa ja lehmävasikka." Nimismies ilmoitti, ettei asia hänelle kuulunut, ja esitti, että Aleksi menee papin puheille. Inka oli Ruotsin Viikusjärveltä kotoisin, poropulkassa syntynyt täysi saamelainen. Häntä ei ollut kastettu, eikä hän ollut käynyt koulua – ei rippikouluakaan. Pappi määräsi Ingan rippikouluun. Inka kertoi kuitenkin rippikoulussa: "Ei tule mithään, vaikka nauta olis, ko mulla ei ole silmälasia." Inka keksi koko jutun, koska ei osannut lukea. Pappi kuitenkin armahti ja päästi parin vihille, ja niin Ojajärven rannalla asuu vieläkin heidän jälkeläisiään.

On kerrottu, että Ingan pojat Hermanni ja Kalle osasivat saamea.

Hannu Friman

Haastattelija Markku Kurkkio
Tekstin kooste Arto Enojärvi

Tapojärveläisen Hannu Frimanin (1935) äidin puolen yksi sukuhaara menee Marakatteihin, jotka ovat Suomen puolella muuttaneet nimensä Markkalaksi.

Paka-Manta oli viimeinen, joka oli syntynyt kodassa. Jälkeläisillä oli poroja ja heillä Heikkilä sukunimenä. Ilmeisesti he osasivat vielä lappia. – Puhuttelivat koiraa lapiksi.

Hannun nuoruudessa käytettiin yleisesti lapinvaatteiden osia mutta harvoin koko pukua. Poromiehistä enin osa oli lantalaismiehiä, ja he käyttivät lapinvaatteita.

Vanhoja asumispaikan jäännöksiä on vanhan Äkäslompolontien varressa Rajaniemessä. Junkanpalossa lähellä Kiuaskeroa on aidan ja mahdollisesti asumuksen jäännöksiä, ja ilmeisesti paikka on kuulunut Suikeille.

Hannun nuoruudessa heillä oli poromiehiä monesti talvisaikaan yötä, ja miehet saattoivat viettää monta päivää talossa ennen siirtymistään porojen kanssa toiseen paikkaan. Iltakaudet Hannu pääsi kuulemaan heidän maahisjuttujaan. Siihen aikaan poromiehet liikkuvat suksilla ja paras työkalu oli koira. Paksun lumen aikana laijitusporon kanssa tokka saatiin vietyä mihin vain ja isokin tokka meni kapeaa uraa pitkin. Joskus porot lanssitetiin (koottiin) laajalle vuomalle ja sinne tuleva kapea tulo-uoma suljettiin. Koirat kiertelivät ympärillä, joten porot olivat kuin aidassa. Päivisin poromies kiersi poroja suksilla. "Siihen aikaan ei ollu helikoptereita käytössä. On se muuttunu tuo porohomma", Hannu tuumiskeli.

Vilho Friman

Haastattelija Markku Kurkkio
Tekstin kooste Arto Enojärvi

Vilho Friman (1933) asuu Hannukaisessa. Hän muisteli Suikin suvusta muun muassa, että Heikkilän Justi tuli rengiksi Pakajärveen ja nai Suikki-Mantan. Manta oli kotalappalaisena, kunnes Pakajärvi muodostettiin tilaksi. Manta asui Komulaisella Peuravainiossa (Peuralaki) jo ennen kun paikalle rakennettiin talo. Siellä on kotapaikka ja peurakuoppa keskellä lakea.

Suikkilaisten poroaita oli hakattu Valkeajoelta Heikinlakeen, siitä Äkäsjoen Suvantoon ja edelleen Hannukaisen kautta Lamumaahan asti. "Niska-aita, se on ollu kauhea savotta, sahkaa ei ole ollu, kirhveelä on pitäny kaikki katkoa ja kauheita puita vääntää", kertoi Vilho.

Suikkilaisilla on ollut kämpä Hannukaisessa. Porot pidettiin aidassa syystalveen saakka ja lumen vahvennuttua päästettiin ulos. Miehet hakkasivat kesät aitoja ja naiset hoitivat poroja. Lypsykaarteita oli muun muassa Vilhon kala-altaan vieressä Kuervaaran puolella. Jänkien rannoilla oli lypsykaarteita ja vieressä lehtikonttuuri, jossa oli lehtikerppuja ruokintaa varten. Kerppuja oli laitettu myös vasikoitten syötäväksi, jotta emillä säilyisi maito paremmin.

Salmi-Simpalla oli iso aita ja paljon poroja. Syksyisin muittenkin poroja yhtyi Simun poroihin. Kun omistajat tulivat hakemaan porohärkiään, Simu teetätti heille aitaa ja kokosi itse poroja viivytellen. Pikku-Erkkikin oli poikasena lähtenyt hakemaan porojansa. "Ei puhettakhaan, monta päivää panthiin Simpale aitaa, ko sei saanu poroja aithaan", pikku-Erkki oli sanonut.

Kerran syksyllä Suikkilaisten poroja oli mennyt ja sekoittunut Simun poroihin. Simulla oli suuri aita, jonka hän kiersi kahdesti päivässä mustalla pienellä hevosella. Suikkilaiset odottelivat, että Simu ohittaa heidät aidan vierustaa ratsastaen, avasivat aidan ja veivät porot mennessään omaan aitaansa. Aamun valjetessa Simu ratsasti Suikkien aidalle, eikä siinä auttanut muu, kuin selvittää porot, jotta Simu saisi omansa pois.

Jääskön Ales oli porokuningas Kittilän Alakylässä. Yhtenä syksynä Ales otti varkain pikku-Erkiltä ja Suikki-Kallelta porotokan ja lähti viemään sitä kohti Alakylää. Kalle tiesi oikotien, joten he saavuttivat token ja saivat sen koiran avulla kääntymään. Huomattuaan, että hänet oli saavutettu, Ales yritti piiloutua. Kalle kuitenkin huomasi sen ja huusi Erkille: "Ammu se saatanan äijä!" Niin saatiin porot takaisin.

Vilho muisteli lapin kielen puhujista, ettei niitä ollut enää muita kuin Paka-Manta ja hänkin puhui pääasiassa suomea, kun ei ollut ketään, jonka kanssa puhua saamea. Poronhoitoon on jäänyt lapinkielisiä sanoja. – Lapinvaatteita käytettiin yleisesti.

Ruotsin puolelta on tullut lappalaisia poropiiioiksi, kuten Viikus-Inka ja Tiina, jota alettiin kutsua Muusan Tiinaksi, kun hän meni naimisiin Aleksin kanssa, jolla oli talo Luosun Muusassa. Inka meni Landenperän Aleksin kaveriksi.

Vilho tiesi myös Kittilän Sirkasta kotoisin olevan Humu-Juntin (sukunimi Lehto), joka kulki aikoinaan myös Muonion puolella.

Kalevi Vasara

Haastattelu ja tekstin kooste
Arto Enojärvi

Venejärveläinen Kalevi Vasara (1938) on syntynyt Mäntyvaarassa, ja Kusto Vasara oli Kalevin vaari. Kusto jäi asuttamaan Mäntyvaaraa, mitä seutua perhe luultavasti oli käyttänyt aina siitä saakka, kun hänen isänsä Vanha Vasara tuli Muonion seuduille ja alkoi jutaamisen Muonion, Kolarin ja Kittilän rajaseuduilla. Paulaharjun mukaan Kusto kuoli ahkioon metsätiellä Kallon läheisyydessä ja koiranpentu jäi vikisemään Kuston poveen. Kalevilla on kuitenkin erilainen näkemys tapahtuneesta: Kusto haudattiin Kittilässä, mutta vasta viikkoa myöhemmin leski sai siitä tiedon. Tapahtumien kulku oli perin omituinen, kun aviovaimokaan ei saanut tietoa eikä päässyt miestänsä hautaamaan.

Näin tämä Kolarista kotoisin ollut Heli (o.s. Oja) jäi yksin yhdeksän lapsen kanssa Mäntyvaaraan. Kalevin isä, nelivuotias Pasti, oli nuorin. Talossa ei ollut lehmiä, mutta poroista saatiin maitoa keväästä syystalveen. Vanhimmat pojat auttoivat porojen hoidossa. Poroja hävisi metsässä, eivätkä nuoret miehet pystyneet pitämään yhtä suurta porokarjaa kuin heidän isänsä aikana oli ollut.

Kalevin lapsuusvuosina poroja vielä lypsettiin. "Useita litroja on poronmaitoa juotu", Kalevi vastasi, kun asiasta kysyttiin. Pihapiirissä on ollut lypsykaarre, jossa oli neljä lypsykarsinaa lypsettäviä vaamia varten. Niliaittoja Kalevin aikana ei pihapiirissä ole ollut. Poroilla ajaminen oli tavallista. Vasaran perheessä taamottiin muillekin ajoporoja, joten Kalevikin oppi taidon ja on istunut ahkiassa pienestä pitäen. Isän ollessa poissa lasten hommaksi jäi porojen siirtäminen. Porot oli sidottu hihnalla puuhun, ja ne piti siirtää toiselle syönnökselle, kun jäkälä oli kaluttu.

Kalevi kertoi, kuinka Vanhan Vasaran aikoihin Äkäsjärven eteläpäää kuului Vasaroille. Maata oli 4 500 hehtaaria, ja se ulottui aina Äkäskeron rinteelle. Maa oli aidattu ympäriinsä, ja porot olivat jatkuvassa paimennuksessa. Maasta piti maksaa käyttövero. Vasaroilla oli myös kalastusoikeudet melkein puoleen järveen.

Kalevi muisteli myös, miten äkäslompololaiset tulivat ja ampuivat 40 härkää yhteen läjään ja panivat aitoja ja jäkäläkankaita palamaan. Ei auttanut Vasaran väen, kuin koota porot ja lähteä jutaamaan muille alueille. Mennessään he kirosivat koko Äkäslompolon suvun niin, että koko suku häviäisi. He jutivat Mäntyvaaraan Kittilän puolelle, missä heillä oli puolta pienemmät maat. Sukupolvea myöhemmin, isossa jaossa, Mäntyvaaran halki vedettiin maakaista talollisille, mukamas peltomaiksi, vaikka maa oli kuivaa kivikkoa.

Vanhaan aikaan Vasaroilla oli vain yksi poromerkki, eli koko suvun porot olivat samassa merkissä. Kalevi on perinyt vyönsoljen, joka on tehty pronssista. – Kaleviltä puuttuu kuitenkin lupa käyttää sitä, koska vanhan tarinan mukaan käyttäjällä pitää olla vähintään 2 500 poroa.

MAAHIAINEN VAIHTAA LAPPALAISLAPSEN

Muoniossa asui pienessä lapinkodassa Priita-Kaisa-niminen vaimo miehensä Antin (– –) kanssa. Heillä oli paljon lapsia; nuorin oli vasta vajaan vuoden vanha. Sattui sitten kerran, kun Antti oli poissa kotoa, että Priita-Kaisan täytyi mennä kahden vanhimman tyttärensä kanssa porotokkaa kääntämään, sillä porot pakkasivat hajoamaan. Täksi ajaksi täytyi Priita-Kaisan jättää lapset yksin kotaan. Pienimmän lapsen hän laittoi huolellisesti kompsiaan ja ennen lähtöä siunasi: "Jeesus siunaa lastani. Varjele meitä peoilta, pahansuovilta ihmisiltä ja kaikilta valkean (tulen) vaaroilta." Sitten hän lähti.

Ei Priita-Kaisa kauan viipynyt porojen kääntämisessä, hän sai kohta palata takasin kotaansa. Kun hän tuli kotansa edustalle, kuuli hän kodasta outoa, kummallista kimmakkaa lapsen itkua. Paha aavistus valtasi Priita-Kaisan mielen. Hän meni nopeasti sisälle. Kauhistuneena hän seisoi kompsian edessä: Lapsi oli vaihdettu! Maahiainen oli vienyt pois hänen hyvän lapsensa ja jättänyt sijalle oman "parkusan" pehmeän lapsensa. Priita-Kaisa parka oli aivan toivoton. Hän valitti: "Voi minua, ku en käseny varjella Maahiaisilta!"

Ei voinut Priita-Kaisa muuta kuin alkaa tyynnyttelemään, vaikkaki kylmäkiskoisesti alinommaa märtäävää ja rapastelevaa, inhottavan näköistä lasta. Ruokaa hän ei kyllä antanut, eikä antaisi, vaikka miten kävisi, niin hän oli päättänyt –

Seuraavana aamuna kantoi Priita-Kaisa lapsen kompsiaassa ulos kodan eteen. Hän oli päättänyt tehdä kaiken, mitä voi, että Maahiainen toisi hänen lapsensa pois.

Hän otti vitsan käteensä, vitsa oli yksivuotisesta pajunvesasta. Sitten hän piirsi vitsan tyvipäällä ristin maahan ja sanoi: "Jeesus Kristus varjelkhood minun lastani Maahiaisen maan tykönä, ja pane se pirun enkeli tuohmaan minun lapseni pojjes, sillä mie olen sen Jeesuksen Kristuksen nimheen Muonion papile kastattanu!"

Tämän jälkeen hän löi kompsiaassa olevaa lasta kolme kertaa; käsiin, jalkoihin, selkään ja päähän samalla vitsalla ja sanoi: " Mene pois Maahiaisen, pirun piian äppö! En mie huoli sinua, mie tartten saaja omani."

Lapsi alkoi kauheasti räykkymään. Priita-Kaisa alkoi nyt huutelemaan maahiaiselle kaikenlaisia haukkumanimiä ym. Sillä hän oli varma siitä, että Maahiainen piileskeli hyvinkin lähellä seuraten hänen touhujaan.

"Kuule nyt maahiais-nakku, peikon naasko, pirun pikasutti, kunka sinun kläppisti itkee! Eikö sulla häpeämättömällä lurjuksella tule armo? Tuo pois, sen letkare, minun Jeesuksen Ristuksen nimheen kastettu lapsi ja vie pois tuo sinun ryöttö ja ilkeä kläppi-vetkale. Jos et tuo minun lastani, niin mie panen tuon Tiusajärveen." (Tiurajärvi)

Sitten hän vei lapsi-kompsian kotaan ja lähti itse toisten lasten kanssa metsään hih-taen samalla myös poroja, niin kuin hänen oli tavallista. Kun hän vähän ajan perästä tuli takaisin ja meni katsomaan lapsi-kompsiota, huudahti hän riemastuneena: "Minun paarna." Sillä kompsiaassa oli Priita-Kaisan oma lapsi.

Sitten hän teki ristinmerkin lapseen kädellään ja sanoi: "Jeesus siunaa lastani! Kiitetty ole Jumala, kun annoit mulle takaisin hyvän lapseni." Ja Priita-Kaisa hyppeli ilosta, lapsi sylissä ja joikasi:

"Minun paarna, kaunis paar-na! Ei ole koskaan paha paarna. Maahiainen meinas viiä minun hyvän pikku paarnani. Keijuta, keijuta, keijun, keijuu-uu."

Illalla kun Priita-Kaisa meni porontaljalle nukkumaan ja alkoi juuri mennä "horttoon", aukeni kodan ovi ja sisälle kurkisti pieni, suurikäsinen vaimo ja sanoi: "Mie olen Maahisen emäntä, jonka lasta sie olet rääkäny."

Sitten vaimo sylkäisi kotaan ja jatkoi: "Thyi senthään, ku sie viittit minun lapsele niin paha olla! Kyllä se vain semmonen on ko sinunki lapsesi. Mie piin sinun lasta ku ommaani. Mutta jos kolme päivää olis keriny kulua, niin kyllä mie olisin sulle näytäny! Et olisi saanu lastasti sinä ilmoisna ikänä!"

"Älä hauku, naara! Miksi koskit minun lapsheeni? Vasta mie pahoin piän, jos toisen kerran vaihetat", huusi Priita-Kaisa, mutta samassa Maahiainen jo katosi. Sen koomin ei Maahiainen koskenut Priita-Kaisan lapsiin.

Mimmi Utterström, Kalske
2000: 59–61)

HAKOVUOTEELLA

Muoniolainen Vasara-äijä kulki pyynnissä. Ilta hämärsi. Piti laittaa yöasento, rakentaa nuotio. Sen loisteessa ukko mukelteli einepalaansa. Tuuli tohisi, yltyvän tuntui. Sen kun. Äijä sulki kontin, kellahti haoille ja samassa siemasi unen.

Äkkiä luomet rupesivat räpyttelemään, sillä kuulosti, kuin olisi ääni jostakin äyskäissyt:

– Siirry pois! Vanha mies tarvitsee makuupaikkasi!

Vasara-äijä kokistautui, siristeli silmiään, höristeli korviaan. Ei näy mitään. Ei kuulunut. No, tuulen puhketta kylläkin, mutta välipä sille. Ruumis laskeutui jälleen lakoon. Silmälaudat lupsahtivat. Nenä alkoi tuhista ja kurkku urista.

Vaan äkistipä taas äijä kavahti, nyt istualleen ihan. Silmät harillaan pälyilivät. Ei ukko ollut uneksinut, mutta jälleen karjaisun kuullut:

– Siirry pois ja hopusti sittenkin! Vanha mies tarvitsee makuupaikkasi!

Samassa tuuli ulahti. Vierellä komottava honka rusahti. Häthätää ehti mies loikata sivuun, kun puu pahasti parkaisi ja rojahti maahan. Makuuhavut pelmahtivat. Nuotiosta roiskahtivat kipunat, tuprahtivat tulipuut. "Vanha mies" pötkistyi hakovuoteelle.

Vasara-äijä sai lähteä kalppimaan yöasennoltaan. Vaan varjeltuipa henkiriepu.

K. J.

Aiheet T. I. Itkosen teoksesta Suomen lappalaiset
Julkunen 1956:154–155

LÄHTEET

Kirjallisuus

- Anttila, Olavi ja
Kitkiöjoki, Erkki 2005: Jerisjärvi Muonion historiassa ja Salkonkentän uudelleen rakentaminen.
- Carpelan, Christian (2004): Etnicitet, identitet, ursprung? Exemplet samerna. People, material culture and environment in the north. Proceeding of the 22nd Nordis Archeological Conference. University of Oulu 18–23 Aug. 2004.
- Hansen, Lars Ivar ja
Olsen, Bjørnar 2004: Samenes historie fram til 1750.
- Hederyd, Olof ja
Alamäki, Yrjö (toim.) 1991: Tornionlaakson historia I.
- Hederyd, Olof ja
Alamäki, Yrjö (toim.) 1993: Tornionlaakson historia II.
- Itkonen, T.I. 1984: Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I.
- Itkonen, T.I. 1984: Suomen lappalaiset vuoteen 1945 II.
- Jaako, Kaisa 1995: Kolarin asutuskehitys autonomian aikana (1809–1917). Tornionlaakson vuosikirja 1995.
- Julkunen, Kaarlo (toim.) 1956: Lapin kirja. Lapin Maakuntaliitto ry:n julkaisuja.
- Kalske, Marja (toim.) 2000: Maassa maahiaisten. Kolarin vanhaa kertomusperinnettä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmista.
- Karlsson, Nina 2006: Bosättning och resursutnyttjande. Umeå universitet.
- Korteniemi, Hannes 1985: Tunturi-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. Lapin seutukaavaliitto (Lapin liitto).
- Kuoksu, Erik 2007: Anteckningar om samesläkter i Jukkasjärvi och Karesuando innan kyrkbokföringen.
- Kuusisto, Anu (toim.) 2000: Ylläs-Aakenuksen alueen muinaisjäännösten ja kulttuurikohteiden inventoinnit. Metsähallitus.
- Marainen, Johannes 1997: Karesuando samesläkter.
- Marainen, Johannes 2006: Jukkasjärvi samesläkter osa 1 ja 2.
- Mattsson, Fredrik A. 1998: Något om byn Parkalompolos äldsta historia MET-aviisi nr 1 1998.
- Nervander, E. 1908: Matkakuvaelmia ja muistoja Lapin rajoilta.
- Oksala, Hilikka (toim.) 2007: Poronhoito ja Sainkankaan poroaita. Saariputhaan juurilla (julkaisematon).
- Oksala, Hilikka 2004: Kolarin muinaisuutta – tuloksia arkeologisista kenttätutkimuksista. SAAJO 1 – Kolarin paikalliskulttuurijulkaisu.

- Oksala, Hilikka 2006: Kolarin seudun lappalainen menneisyys – länsikairan kirjoittamatonta perintöä. Tornionlaakson vuosikirja 2006.
- Oksala, Hilikka 1995: Muinainen Muonio – inventointituloksia vuodelta 1995
METELI – Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti 17.
- Olsen, Bjørnar 1994: Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie.
- Paulaharju, Samuli 1922: Lapin muisteluksia.
- Paulaharju, Samuli 1932: Seitoja ja seidan palvontaa.
- Pentikäinen, Juha: Saamelaiset – pohjoisen kansan mytologia.
- Portin, Johan 1968: Samlingar till Beskrifning öfver Öfver Torne Socken uti Västerbottens höfdingedöme.
Toim. Erik Wahlberg. Tornedalica 5/1968.
- Riihitammela, Paavo 1999: Poikela, Äärelä ja Sen 100 sivusukua.
- Solbakk, Aage (toim.) 1990: Samene – en håndbok.
- Vahtola, Jouko 1991: Birkarlit ”pirkalaiset”.
Tornion Lapin saamelaiset.
Tornionlaakson historia I Jääkaudelta 1600-luvulle.
- Wallerström, Thomas 1995: Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi del 1.
- Wallerström, Thomas 1995: Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi del 2.
- Wiklund, K. B. 1983: Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige.
Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna mm.
Först publicerade av K. B. Wiklund 1897–1909.

Muita lähteitä

- Erik Walbergin sukukirjat Nordkalottbiblioteket, Matarenki/Övertorneå, Ruotsi.
- Kolarin kirkkokirjat Kolarin kirkkoherranvirasto.
- Muonion kirkkokirjat Muonion kirkkoherranvirasto.
- Lapin tuomiokunta perukirjat, henkikirjat, kirkkokirjat, saamelaisten perherekisteri.
- Oulun maakunta-arkisto.

Nettisivuja

www.genelogia.fi/historia HisKi – Kirjat

www.narc.fi Digitaaliarkisto

www.genline.se

www.rötter.se

www.samediggi.fi

www.samediggi.se

www.samediggi.no

Äkässaivon iso kivipaasi

Vanhaa poroaitaa

Vanhoja rakennuksen pohjia

*Tien täysi Taskisia,
vankka joukko Vasaroita,
sukunen Suikkeja,
vellikaara Vettasia,
nuin vähä Nutteja.*

Vanha kolarilainen runonpätkä
Samuli Paulaharju